

BALKANLAR VE TÜRKİYE SOLU

*“Ey şair! Değer verme sevgisine sen halkın,
Tez geçer gürültüsü zafer övgülerinin.”*
Aleksandr Sergeyeviç Puşkin – 1830

Lev Troçki, Ocak 1909’da şu satırları kaleme almıştı: *“Zafer, savların en etkileyicisidir, başarı da önerilerin en ikna edicisi.”*¹ Onun bu cümleyi *Kievskaya Misl*’de (Kiev Görüşü) yazabilmesini mümkün kılan şey, 1905 Petersburg Sovyeti’nin efsanevi önderliği nedeniyle Çarlık rejimi tarafından hapsedildiği Sibiry’a’dan kaçmayı başarmış olmasıydı. Bu kaçış, Troçki’ye Viyana’da görece özgür bir gazetecilik ortamı yaratma imkânı sundu. Troçki’nin bu cümlede kastettiği başarı, kendisinin değil tanıdık bir sima olan Ahmet Rıza’nın başarısıydı. II. Abdülhamid’in istibdat yılları boyunca Ahmet Rıza, Paris’te Jön Türkler adına faaliyet yürütmeye çalışırken Avrupalılar nezdinde ciddiye alınmıyor, I. Lahey Barış Konferansı dahil çaldığı tüm kapılar yüzüne kapanıyordu. 1908 Devrimi’yle birlikte Ahmet Rıza Meclis-i Mebusan Başkanlığı’na getirildiğinde, çeşitli Avrupa hükümetleri onunla temas kurmak için adeta yarışa girmeye başladılar.

İşte devrimler ve devrim mümkün değilse bile zaferler böyledir. Bir kez devrimlerin patikasına ayak basılınca, yol üstündeki engeller göze küçük gelmeye başlar. Devrim öncesinin yalnızlığı, yerini ateşli tezahürlara bırakır. Bu nedenle Balkanlar’da yaşananların Türkiye solu açısından önemli gördüğümüz kesitlerini incelerken elbette sınıfsal ayrımlara, etno-dinsel farklara, işçi-köylü çelişmesine, savaflara ve üretim tarzı/toplumsal formasyon tartışmalarına yöneleceğiz; ama asıl olarak “devrimler” bütün tezleri kesen bir faktör olarak önümüzde duracaktır. Fakat bunun yanında Quentin Skinner’in uyarısını dikkate almayı ihmal etmemek gerekecektir: *“Devrimlerin hepsi geriye doğru yürüyerek muharebeye girmek durumundadır.”*² Biz de bu nedenle devrimlerin ötesini berisini, hem öncesini hem de sonrasını tartışmaya çalışacağız.

Balkan topraklarında devrim olarak adlandırdığımız toplumsal olaylar, muarızlarınca devrim sayılmasa bile öncelikle Osmanlı’dan kopup kendi ulus devletlerini kurmayı başaran milliyetçi isyanlardır. Yunan, Sırp, Bulgar, Romen, Macar, Hırvat, Sloven, Makedon, Boşnak ve Arnavut ayrılıkçı mücadelelerinin her biri, ilgili milletler tarafından ulusal devrim olarak kabul edilmiştir. Diğer devrimler ise ayrılıkçı milletlerin bağımsızlık uğruna karşılaştığı büyük devlet olan Osmanlı Devleti’nin içindeki iki devrimdir; 1908 Hürriyet Devrimi ve yeni bir cumhuriyet ile sonuçlanan 1919-1923 Türkiye Devrimi. Ardından sosyalist devrimler gelecektir; Yugoslavya, Arnavutluk, Bulgaristan ve Romanya.

Bu nedenle Türkiye solunun Balkan analizinde, devrimler yok sayılmaktan çok, tam da konunun merkezine alınmak zorundadır. Devrimlerin geriye doğru yürüdüğü ve muharebeye

¹ Lev Troçki, *Balkan Savaşları*, çev: Tansel Güney, Türkiye İş Bankası Yayınları, Temmuz 2013, s:9

² Konstantina Andrianopoulou-Anna Vakali, 1821 Yunan Devrimi Yunan Tarih yazımında Yeni Yaklaşımlar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Aralık 2021, s:44

girdiği göz önüne alındığında, her bir bağımsızlık mücadelesinin birbirleriyle ve sonrasında gelecek burjuva yahut sosyalist devrimlerle karşılıklı ilişki içinde olduğunu söyleyebiliriz.

Türkiye solunu Marksizm ile sınırlamadığımız zaman, Balkanlar'da yaşanan devrimler hakkında yapılan tartışmaların sanki Anadolu topraklarındaki devrimler ve Türk milleti söz konusuymuş gibi sürdürüldüğünü görürüz. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş boyunca bir süreklilik mi yoksa kopuş mu var? Yaşananlar burjuva devrimi olarak nitelenebilir mi? Eğer burjuva devrimiyse sosyalizme ne kadar yakınsayabilir, yok eğer değilse ve Millî Mücadele Anadolu topraklarında yaşayan azınlık milletlere karşı bir kıyım olarak gerçekleştiyse soykırıma ve diktatörlüğe ne kadar yaklaşıyor? Sosyalist mücadele var olan cumhuriyet rejimini içerip aşarak mı yoksa ona tamamen karşı şekilde mi yürütülmeli soruları kategorik olarak değişmeksizin Balkanlar için de soruluyor. Bu sefer şu sorular sorulmaya başlanıyor. Osmanlı'ya karşı savaşarak bağımsızlıklarını kazanmış ulusların mücadelesi devrim olarak görülebilir mi? Görülebilirse burjuva devrimleri olarak görmek mi gerekir, yok eğer görülemezlerse yalnızca emperyalizm güdümünde var olabilmiş ve dış güçlerin kendi iç kavgalarında kullandıkları basit araçlar olarak mı değerlendirmek gerekir? Sosyalist devrim bağımsızlık mücadelesinin devamı mıdır, yoksa ona rağmen mi gerçekleşmiştir? Batı ülkelerine kıyasla yaklaşık 150 yıl geriden gelen ve ancak sosyalist devrimlerle çözüme kavuşturulabilmiş toprak mülkiyeti meselesi, yoksul ve kalabalık köylülük sorunsalı, uzun bir suskunluk ve statüko periyotları ardından gelen yoğun kitle hareketleri hem Balkanlar'ın hem de Anadolu topraklarının benzer tartışma başlıkları arasında yer alıyor.

Bu çalışma boyunca uç milliyetçi ve uç liberal görüşlerle tartışma ve onların tezlerine yanıt verme zahmetine girmeyeceğiz. Uç milliyetçi görüşten kastımız, kendi milletin dahil olduğu her aktiviteyi yücelten ve devrim olarak sadece kendi ulusal bağımsızlığını gören anlayıştır. Uç milliyetçilere göre kendi ulusları dışında yaşanan her gelişme ya onlara karşı planlanmıştır ya da dış güçlerin yönlendirmesiyle mümkün olmuştur. Bu yüzden devrim kelimesini sadece onların uluslarının mücadelesi hak edebilir. Dünyanın merkezinde onlar yer alırlar ve sınırlarının dışı, ele geçirecek potansiyel topraklar olarak görülür. Örneğin Bulgar Kralı Ferdinand İstanbul'u ele geçirmek, Sırp Kral Milan Obrenoviç de Bulgar topraklarını fethetmek ister. Yunan uç milliyetçileri Megali İdea peşinde koşar, Türk irredantizmi ise yeniden Osmanlı İmparatorluğu sınırlarına ulaşmayı hedefler.

Uç liberal görüş ise yakın çağımıza özgü bir kavrayış biçimidir. Kendi devletini hedef tahtasına koyarak devrimci bir çizgi izliyormuş hissi uyandırır; ancak temel çelişki olarak sivil toplum/devlet-militarizm karşıtlığını gördüğü için bütün devrimci iktidar mücadeleleri boşa düşer. Bu liberalizm türü emperyalist devletlerle ilişkide olmaktan çekinmez. Uç liberal görüş kendi gerici devletini eleştirmeyi ihmal etmez ama tarihi şimdiye indirger; odak noktasına reel politik gerçekliği olmayan, inşa edilmiş sivil toplum kavramını alır. Teorisini azınlıklara, toplumsal cinsiyet ayrımlarına yahut insan hakları tartışmalarına eklememeye çalıştıkça müphemleşir ve nesnel sınıf mücadelelerine, iktidar kavgalarına, silahlı isyanlara, şiddet politikasının üretken gücüne ve devrimlere yabancılaşır.

Çalışmamızı Marksist bakış açısıyla sürdürmek ve çerçevelemek istiyoruz. Türkiye solunun Marksizm dışı bileşenleri ile Marksist odakları Balkan devrimleri hakkında, bu iki eğilimi birbirinden ayıran özgün analiz ve fikir üretebilmiş değiller. Bu nedenle, Marksist zeminde yürütmek istediğimiz bu tartışma, uç liberal ve uç milliyetçi görüşler dışında kalan tüm fikirleri kapsamak zorundadır.

Tartışmayı Marksizmin kronolojisine uygun olarak yürütmek, bize sağlam bir metodolojik düzen sağlayacak ve sorunları ele almamızı kolaylaştıracaktır. İlk Balkan ulusal ayaklanmaları Karl Marx henüz doğmadan başladığına göre, birinci zamansal dilimi Ön-Marksizm olarak adlandırabiliriz. Sırp isyanlarının başladığı 1804 yılını milat kabul edersek, Karl Marx'ın Friedrich Engels ile birlikte Komünist Manifesto'yu yazdığı tarih olan 1848 senesine kadar Ön-Marksizm süresini uzatabiliriz. Marx'ın Balkanlar ve Osmanlı hakkında çok kapsamlı olmasa da hatırı sayılır sayfa tutan analizleri mevcut olduğundan dolayı, ikinci dönemi bizzat Marx'ın kendi fikirlerinin tartışılacağı, Marx'ın bizzat kendisinin fail ve teorisyen olduğu Marksizm dönemi olarak isimlendirebiliriz. Üçüncü dönemi, II. Enternasyonal'in kurulduğu 1889 yılıyla başlatmak, son dönemi ise Ekim Devrimi'ne ve Balkan ülkelerinin ardı sıra sosyalist devrimlerle ve iç savaşlarla çalkalandığı yıllara ayırmak uygun olacaktır.

1. Ön-Marksizm: Ezilenler Marksizmi muştuluyor (1804-1848)

Balkanlar sözcüğüyle andığımız coğrafyanın sınırları karmaşıktır. Balkan ismine kaynaklık eden Balkan Dağları bugün Bulgaristan sınırları içerisinde yer alıyor. Balkanlar denen bölge ise çok daha geniş toprakları kapsıyor. Balkanlar'ın kuzey sınırını Karpat Dağları ve Erdel Platosu ile Jülyen Alpleri'ne kadar uzanan Drava Nehri oluşturuyor. Adriyatik Denizi ve Pindos Dağları Balkanlar'ı batı tarafından çevreliyor, güneyde ise Mora Yarımadası ve Rodop Dağları yer alıyor. Trakya ise Balkanlar'ın Asya kıtasındaki Anadolu'ya sokulan ufak ucudur.

Türkçe'de Balkan adı olumsuz çağrışımlara yol açmıyor. Maria Todorova'nın aktardığına göre Bulgarca'da Balkanlar kelimesi ne olumlu ne olumsuz, nötr bir anlam yükleniyor.³ Diğer dillerde ise Balkanlar denilince akla siyasi istikrarsızlık, gereğinden fazla küçük ulus devletlere bölünmüşlük, ilkelik, tedhiş ve çetecilik geliyor. Bu nedenle Balkan toprakları için 19. yüzyıla kadar Avrupa'daki Türkiye, Osmanlı Avrupası tabirleri kullanılırken, 20. yüzyıldan itibaren Güneydoğu Avrupa terimi kullanılmaya başlanmıştır.

Coğrafi sınırlar elbette sabit kalmaktadır ama siyasi sınırlar sık sık değişmektedir. Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk, Makedonya, Sırbistan, Bosna-Hersek, Hırvatistan ve Karadağ'ın Balkanlar'a dahil olduğu konusunda şüphe yoktur; ama Romanya, Macaristan, Moldova ve Slovenya'nın ne kadar Balkan sayılacağı ihtilaf konusudur. Zaten 1699 Karlofça Antlaşması ardından Habsburg İmparatorluğu Erdel, Hırvatistan ve Slovenya'yı ele geçirmiştir. Mora ve Dalmaçya'yı da Venedik almıştır.

16. yüzyılın başlarından itibaren Balkanlar ismiyle anılan coğrafya, ihtilafli bölgeleri saymazsak, bütünüyle Osmanlı İmparatorluğu'na ait olmuştur. Bir anlamda Balkan tarihi demek Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenlik alanının bir kısmının tarihi demektir. Ön-

³ Maria Todorova, Balkanlar'ı Tahayyül Etmek, çev: Dilek Şendil, İletişim Yayınları, 2022, s:51

Marksizm olarak belirttiğimiz döneme kadar Osmanlı Devleti sürekli Rusya ve Habsburg ile savaşmıştır. *"Ancak pek çok savaşa rağmen, bu dönemde pek az Balkan bölgesi uzun vadeli olarak el değiştirdi."*⁴ Ön-Marksizm dönemi olarak adlandırdığımız dönemde, Marksizm adıyla anılan bütünsel devrimci yapıt henüz meydana çıkmamış ve Balkan topraklarında ulusal nitelikte isyanlar başlamamıştır. Bu dönemden itibaren artık Balkan toprakları sık sık el değiştirmeye başlayacaktır. Sonunda, yaklaşık yüz yıl içinde, Balkan topraklarının tamamına yakını Osmanlı Devleti'nin elinden çıkacaktır. *"19. yüzyılın sonunda Osmanlı idaresi Trakya, Makedonya, Epir ve Arnavutluk ile sınırlıydı."*⁵

Her ne kadar Balkanlar isyanlar, silahlı mücadeleler ve ayaklanmalarla anılsa da Ön-Marksizm dönemine kadar Balkanlar'da çok az sayıda isyan öyküsü tarihe kaydedilmiştir. Anadolu topraklarında 16. ve 17. yüzyıllarda yaşanan Celali isyanları ve ardından halkın daha güvenli bölgelere göç ettiği *Büyük Kaçgun* Balkan coğrafyasına sirayet etmemiştir. Halbuki klasik anlatı isyanları büyük ölçüde ekonomik sebeplere indirgemekte, değişen askeri savaş teknolojisinin işsiz kalan ücretli askerlerde isyan duygusu yarattığını vurgulamaktadır. Mesele sadece bu şekilde ekonomik olsaydı Anadolu topraklarını kasıp kavuran isyan dalgasının en azından bir ölçüde Balkanlar'a da sıçraması beklenirdi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkim sınıflarını ve ezilenlerini değerlendirirken isyanları sadece ekonomik sebeplere indirgeyen görüş, konu egemenlere geldiğinde, bu sefer kıstas olarak imparatorluğun sahip olduğu toprakların yüzölçümünü referans olarak alıyor. İmparatorluğun 1699 Karlofça Antlaşması'yla duraklamaya başladığının, zaten yüz yıl geçtikten sonra da dağılmaya yüz tuttuğunun altını çiziyor. Oysa *"Osmanlı tarihinde nelerin yok olduğu değil, var olduğuna odaklanmak ve Osmanlı'yı dönemin diğer toplumsal formasyonları ile karşılaştırmak ufuk açıcı sonuçlar vermiştir."*⁶ Sümer'e göre Osmanlı'ya gerileme paradigmasından bakmak hatalı sonuçlara yol açar. Gerilemeden ziyade jeopolitik birikim sürecinden sermaye birikimine doğru bir gidişat söz konusudur. Yani şahsi biçim alan iktidar ilişkilerine dayanan siyasal zorun tasfiye edilip, gayrişahsi ilişkilerin kurulduğu momente geçilmektedir. *"Jeopolitik birikim üzerine yükselen bir toplumsal formasyon olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda 16. yüzyıldan itibaren (...) sınıf mücadelesi siyasanın temel kurumlarında dönüşüme yol açacak şekilde bir kriz haline doğru evrilmiştir."*⁷

Osmanlı'daki dönüşüm kendine özgü ve biricik bir durum değildir, dünyadaki tarihsel bunalımın bir parçasıdır. Bu yönüyle Osmanlı'daki dönüşümü devletin doğal evrimi olarak görmek gerekir. Osmanlı'da merkezi ve hiyerarşik kul sisteminden vazgeçilmiş, vezir ve paşa kapıları sistemine geçilmiştir. Bu geçiş bir tür oldu bitti değildir. İşte Celali isyanları Osmanlı İmparatorluğu'nun bahsettiğimiz birinci döneminin krizinin ürünüdür. Her ne kadar işsiz kalan ücretli asker olgusu ve parasallaşma önemli etmenler arasında olsa da Celali isyanlarını temel olarak Anadolu reayasından askerlerin sadece kullara tahsis edilmiş kimi ayrıcalıkları geri kazanmak için giriştikleri bir mücadele olarak görmek gerekiyor. Bu açıdan isyanlar sınıf

⁴ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi II*, çev: Zehra Savan-Hatice Uğur, Küre Yayınları, Aralık 2009, s: 3

⁵ Barbara Jelavich, *age*, s: 13

⁶ Çağdaş Sümer, *Düzenini Arayan Osmanlı*, Yordam Kitap, Mayıs 2023, s: 43

⁷ Çağdaş Sümer, *age*, S:57

mücadelesinin tüm düzlemlerini keserek hem askeri sınıfa dahil olma hem de silahlanan reayanın üreticilerin mahsullerine el koyması gibi karmaşık ilişkiler ağını ortaya çıkarmıştır.

Çağdaş Sümer, İmparatorluğun ilk krizine egemen sınıfların yanıtının 1656 yılında Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazam olarak atanması olduğunu ve bu restorasyonla birlikte yönetici sınıfların padişahın kulu, toprak parçalarının ise devlet mülkü görüldüğü merkezi ve hiyerarşik bir sistemden çıkılıp, vezir ve paşaların yükseldiği kapı sistemine geçildiğini belirtiyor. Böylece artık İmparatorluğun ikinci dönemi söz konusudur, Babıali nihayet Saray'dan bağımsızlaşmış ve ekâbir siyasetinden ziyade taşrada ayanların yükselişe geçtiği dönem başlamıştır.

Osmanlı'nın ikinci döneminden itibaren bir taşra bölgesi olarak Balkanlar'da da Anadolu'ya benzer şekilde ayanlar yükselişe geçmiştir. Gerek birinci dönemde gerekse de ayanların yükselişte olduğu dönemde Balkanlar'da büyük isyan hareketlerinin yaşanmamış olmasının nedeni, kul sisteminden veya daha sonra yerleşecek olan iltizam sisteminden dolayı çıkarları farklılaşan grupların kendi aralarındaki çelişki düzeylerinin görece düşük olmasıdır. İsyanların başlaması için tek bir faktör ve tek bir açıklama biçimi yeterli değildir. İsyanları açıklamak yalnızca tek boyutlu bir nedensellik zincirine indirgenemez; çok katmanlı bir tarihsel çözümleme gerektirir. Yani Balkanlar'da isyanların çıkmamasını taşra yöneticilerinin becerikli politikalarına bağlamak veya tersinden daha sonra ortaya çıkacak isyanlar için taşra yöneticilerinin zulmünü sebep olarak göstermek açıklayıcı olmaktan uzaktır.

İsyanların temel sebebi olarak Osmanlı'nın merkez idaresi ile taşrası arasındaki çelişkileri göstermek sadece taşra toplumlarının gerçek dinamiklerini saptamayı zorlaştırmaz aynı zamanda imparatorluğa dışarıdan etki eden faktörleri de görmeyi imkânsız kılar. Celali isyanları döneminde Balkanlar'da pek az ayaklanma olduğundan bahsetmiştik. Tıpkı o dönem olduğu gibi 18. yüzyılın sonlarına kadar, Balkan topraklarında yaşayanların devletle ve egemenlerle olan pasif uyumlanışı devam eder. Bu açıdan 1770 yılında başlayan Orlov isyanı, sonunda Osmanlı elitleri tarafından kolaylıkla bastırılabilirse bile Balkan toprakları için ilk işaret fişeği olmuştur. Orlov isyanına yol açan etmenlerin çeşitliliği, Balkan topraklarında daha sonraki 180 yıl boyunca devam edecek diğer ayaklanmalar için de bir tür yatak işlevi görecektir.

Osmanlı'nın Habsburglarla ve Safevilerle savaşı, imparatorluğun çekirdeğini daha Müslüman ve daha Sünni olacak şekilde keskinleştirmiştir. Buna rağmen imparatorluğun periferi konu olduğunda Osmanlı-Rus savaşlarının etkisi daha fazla olmuştur. 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı'nın bütün krizleri Osmanlı-Rus savaşlarına göre şekillenmiştir. 1856 yılındaki Kırım Savaşı dışında, diğer altı savaşın hepsini Çarlık Rusya'sı kazanmıştır. 1770 yılındaki Orlov isyanı da 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı sırasında meydana gelmiştir. Çar III. Petro'nun devrildiği saray darbesinin elebaşlarından biri olduğu rivayet edilen komutan Aleksey Orlov, koşulların elverişli olduğunu düşünerek Mora yarımadasında yaşayan Rumlara arka çıkmış ve onlara ayrı devlet kurmaları konusunda hem politik hem de silahlı-pratik destek vermişti.

1770-1771 tarihleri arasında yaklaşık on beş ay süreceği olan isyan, Rus desteğinin beklenildiği ölçüde gelmemesi ve Yunan ayaklanmacıların örgütsel becerilerinin yetersizliği nedeniyle Osmanlı kuvvetlerinin kesin zaferiyle sonuçlanmıştı. Ayaklanmanın iki farklı isimle tarih sayfalarında yer alması, hem Orlov isyanı hem de Mora isyanı olarak anılması bile Balkan isyanlarının tek bir pencereden analiz edilemeyeceğinin ön göstergesi niteliğindedir.

Orlov isyanında, Mora yarımadasında yaşayan Yunan halkı ayaklanmaya teşvik eden odak apaçık biçimde Rusya'ydı. Rusya bu hamlesiyle sadece savaş boyunca karşısında güç gösterisi yaptığı Osmanlı Devleti'ni içten rahatsız etmek gibi basit bir pragmatik amaç taşımıyordu; aynı zamanda Balkanlar'da yaşayan Ortodoks nüfusun hamisi rolüne bürünmüştü. Bu ilgi karşılıksız değildi. "*Bir Yunan topçu yüzbaşı olan Grigorios Papadopoulos Mani'ye gönderildi; Yunan isyanını örgütleme işi ise Gregory ve Alexis Orlov kardeşlere verildi. Rus ajanları gerçekten de teşebbüslerine bazı ileri gelenlerin ilgisini çekebildiler; adam ve erzak temin edecekleri hususunda onlardan söz aldılar.*"⁸ Bu esnada Balkan topraklarındaki köylüler hem bir savaşa ev sahipliği yapmaktan hem de ağır vergilerin yükünü sırtlamaktan mustarıptı. Osmanlı taşrasında idari, mali ve askeri alanda artık vekalet sistemi yaygınlaşmıştı. Dirliklerin yerini iltizama bırakması sonucunda malikane sistemi doğmuş ve ciddi bir denetim olmadan vergi toplama görevi iltizamlara geçmişti. Gayrimüslimlerin sırtlarında olan bu iki farklı yük, cemaatleri temsil eden kimselerin üst düzey bürokratik makamlara getirilmesiyle dengelenmeye çalışılıyordu. Tanzimat reformlarından sonra, açıkça dini temelden bir idare sistemi olan "millet sistemi"ne geçecek olan Osmanlı Devleti, daha iltizam sistemi yaygınlaşma aşamasındayken bile millet sisteminin öncülü olabilecek mekanizmaları oluşturmaya başlamıştı.

Sonuçta Orlov isyanı Mora bölgesinde savaşın ve ağır vergilerin yükünü sırtlamaya çalışan Yunan gayrimüslimlerin Rus desteğinin büyüklüğünden ve kesinliğinden emin olduktan sonra savaş gündeminin de verdiği cesaretle Osmanlı Devleti'ne karşı başlatılan bir ayaklanmaydı. Yani ayaklanma için yerellik, özgüllük, cemaatleşme ve ulus ötesi bağlamın denk düşmesi gerekmektedir. Bu şemayı Orlov isyanının esin kaynağı olduğu ve Balkanlar'ı saracak olan bütün ayrılıkçı ayaklanmalar için geçerli sayabiliriz.

"Orlov isyanının gösterdiği gibi doğrudan Osmanlı eski rejimine yönelik kitlesel ayaklanmaların bedeli çok yüksekti. Sırp ve Yunan isyanlarında görüleceği üzere bunların başarı şansları, yerel, bölgesel ve uluslararası ittifaklara ve güç dengelerine, her şeyden önce de askeri çatışmaları sürdürebilecek silahlı ve tecrübeli unsurların varlığına bağlıydı"⁹ Bu dönemden itibaren çeşitli siyasal eğilimler doğmaya başladı; mücadelenin bedelinden çekinip Osmanlı hâkim sınıfına dahil olmak isteyenler türedi, göç hareketleri genişledi ve her bölgede farklı isimler alan gerilla hareketleri ortaya çıktı. Dolayısıyla Yunanca *klephtis*, Bulgarca *haidut*, Sırpça *haiduk*, Rumence *haiduci* ve Müslüman *eşkîyalar* sabit birer kategori olmaktan uzaktılar. Egemen sınıflara yönelim, saf değiştirme veya mücadeleyi bırakıp göç etme gibi refleksler ayaklanmaların konjonktürel başarısı için oldukça önemliydi.

Osmanlı İmparatorluğu ve milliyetçilik

Temel tarihi bilgileri aktararak başlayalım. Yine bu dönemde Osman-Rus Savaşlarının Balkanlar'ı doğrudan etkilediğini vurgulayalım. 1806-1812 ve 1828-1829 yılları arasında ikisinin de Çarlık Rusya'sı zaferiyle sonuçlandığı iki savaş yaşanmıştır. Orlov isyanını küçük ölçekli olduğundan dolayı hesap dışı tutarsak, Osmanlı Devleti'ne bağımsızlık amacıyla ilk başkaldıran millet Sırlardır. 1804 yılında başlayan ayaklanmalar 1815 yılına kadar sürmüştür.

⁸ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi I: 18. ve 19. Yüzyıllar*, çev. İhsan Durdu, Küre Yayınları, İstanbul 2013, s. 86.

⁹ Çağdaş Sümer, age, s.121

İlk Osmanlı-Rus Savaşı ardından, daha ayaklanmalar sürerken imzalanan Bükreş Antlaşması (1812) sayesinde Sırp lar fiilen iç işlerinde bağımsız olmuşlardır, ikinci Osmanlı-Rus Savaşı ardından imzalanan Edirne Antlaşması (1829) ile Sırbistan'ın özerk bir devlet olduğu Osmanlı Devleti tarafından da kabul edilmiştir. Sırbistan'ın tam bağımsızlığı ancak 1878 yılında, yine bir Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması (1878) ile mümkün olacaktır.

1821 Devrimi olarak anılan Yunan isyanları ise 1821 yılında Mora'da başlamış ve Makedonya sınırlarına kadar olan bölgeye yayılarak 1829 yılına kadar devam etmiştir. Edirne Antlaşması ardından Yunanistan bağımsızlık hakkı almış ve 1832 İstanbul Antlaşması'yla Yunanistan tam bağımsız olmuştur. Edirne Antlaşması Romanya için Eflak-Boğdan'da bir prensliğin kuruluşu kazanımını da beraberinde getirecektir.

Bulgarlarda ulusal içerikli talepler, Sırp, Yunan ve Romenlerin isyanlarından daha sonra başlamıştır. *“Osmanlı hükümetinin, devlet sistemini düzeltmek umuduyla askeri tımar sistemini dağıtması ve burjuvaziye teşvik edici bazı reformlar yaparak yeni gelişmelere ayak uydurmak istemesi umulanı getirmedi. Reformların birçoğunun ne kadar verimsiz olduğu Kuzey Bulgaristan'da yirmi yıl içinde birbiri ardından patlak veren köylü isyanlarından da belli oluyordu: 1835, 36, 37, 41 ve 50 yılları, yiğitçe mücadele yıllarıydı. 1830 yıllarında Piort ve Berkoviçza 41 yılındaki Niş ve 50 yıllarında Vidin çevresinde patlak veren ayaklanmalar, kamuoyunun ve Sırp halkının desteğini almışlardı. Niş ayaklanmasının kanlı bir şekilde bastırılması tüm Avrupa'nın ilerici ruhla bezenmiş çevrelerinde büyük bir tepki yarattı.”*¹⁰

Milliyetçi ayaklanmalar neticesinde yaşanan toprak kayıpları, Mısır'da Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın devlete yalnızca nominal bağlılık içerisinde ama fiilen bağımsız bir yönetim kurması¹¹, Kabakçı Mustafa İsyanı ile simgeleşen bürokratik sınıflar arasındaki çekişmeler, ağır vergilerin tetiklediği köylü isyanları ve Rusya'yla süregelen savaşlar, Osmanlı merkezi idaresini derin bir krize sürükledi. Osmanlı egemen sınıflarının krize olan cevabı Tanzimat oldu.

Tanzimat bir reform hareketidir; Balkan topraklarında yaşayan gayrimüslimlere hukuken Müslümanlarla eşitlik vaat edilmiştir. Gayrimüslimlere devlet memuru olma, mahkemeye çıkma, şahitlik yapma gibi haklar tanınmış, vergiler düzenli ve sabit oranlı hale getirilmiş, iltizam sahiplerinin yetkileri kısıtlanmıştır.¹² Reform hareketleri beklenen etkiyi yaratmamıştır. Balkanlar'da bütün milletlerin eşitliği çabası gayrimüslimlerin özerkliğini azaltma girişimi olarak bile anlaşılmış, iltizamların vergi baskısı daha da şiddetlenmiştir.

Bunun nedenini beceriksiz politikacılara ve ayanların keyfi uygulamalarına bağlamak, tarihi bireylerin psikopatolojilerine indirgemek olacaktır. Öncelikle vurgulamak gerekir ki Tanzimat, aşağıdan gelen bir tür reform çabası değildir, zaten krizde olan bir devletin krizden çıkmak için uygulamaya çalıştığı devlet merkezli bir yeniden yapılanma girişimidir. Başarısız olmuştur; çünkü artık gayrimüslimlerin sadece sözde kalan eşitlik ilkesiyle yetinmesi mümkün değildir.

¹⁰ Nikolay Todorov, *Bulgaristan Tarihi*, çev. İbrahim Arıkan, Öncü Yayınevi, İstanbul 1985, s. 66.

¹¹ Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye Cilt II: Reform, Devrim ve Cumhuriyet 1808–1975*, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: E Yayınları, 1983, s. 5–10.

¹² Roderic Davison, *Tanzimat: Osmanlı Reform Hareketleri (1839–1876)*, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Alkım Yayınları, 2000, s. 43–50.

Hali hazırda Yunanistan, Sırbistan ve Romanya ile ifade bulan bağımsız veya özerk toprak parçaları vardır. Artık Yunanlıların, Sırpın ve Romenlerin sınırları muğlak olsa ve sık sık değişse bile vatan bellediği bir toprak parçası mevcuttur. Osmanlı Devleti dışında böyle bir odak varken, devletin içinde yaşayan azınlıkları bir oldu-bitti yasasıyla eşitliğe ikna etmek oldukça güçtür.

Rosa Luxemburg, Osmanlı Devleti'nin parçalanarak ulusların bağımsızlaşmasını tarihin doğal ilerleyişi için gerekli görüyordu; hatta mümkün mertebe bu sürecin hızlanmasını istiyordu. *“Türk yönetiminin hantallığı kapitalizmi bile üretmekte yetersiz olmuştur -nerede kaldı ki sonunda sosyalizmi türetebilsin; onun için, ne kadar çabuk yıkılır ve ulusal kurucu öğelerine ayrılırsa o kadar iyi olur- o zaman, bu gerici bölge, tarih diyalektiğinin olağan sürecine katılabilecektir.”*¹³ Rosa Luxemburg söz konusu tespitlerini 19. yüzyılın sonuna ve sosyalist devrimin koşullarına ilişkin yapıyordu; ancak eğer bu yaklaşımı bütünüyle benimseyecek olursak, 19. yüzyılın başında çoktan gerçekleşmiş olan Sırp ve Yunan ayaklanmalarını sosyalizm adına iştahla savunmamız gerekir. Öyle ya, yüzyılın sonunda hakkında yıkılma tartışmaları yapılan Osmanlı Devleti asıl yüzyılın başında acziyetini sergilemeye başlamıştı. Şöyle bir itiraz gelebilir; yüzyılın sonunda sosyalist devrim düşük ihtimalle de olsa seçenekler arasındaydı ama yüzyılın başında yani Sırbistan ve Yunanistan bağımsızlığını kazandığında böyle bir ihtimal söz konusu değildi. Marksistlerin tavrı sosyalizmin pratik bir seçenek olmasına göre değişiklik gösterir mi, tarihi diyalektiğin olağan süreci ile ayrılıkçı savaşların ilişkisi ne derece doğru orantılıdır?

Tarihi Marksizm ile başlatmıyoruz. Marksizm öncesinde, Marksizm adıyla inşa edilmiş devrimci politika, materyalist felsefe ve tarih biliminden oluşmuş bütünsel yapının yokluğu zamanlarında, kıstasımızı ezilenlerin devrimci mücadelesi üzerinden belirleriz. Sınıflı toplum olduğundan beri -kölelik, feodalizm ve ilkel sermaye birikimi dönemi vb.- ezilenler çeşitli yol ve yöntemlerle egemenlere başkaldırmışlar ve yer yer iktidar olma kudretini bile göstermişlerdir. Marksizm bütünselliğini kazandıktan sonra da bütün ezilen hareketleri Marksist olmak zorunda değildir, Marksistler olarak kıstasımızı yine ezilen devrimciliğini savunmak noktasından sürdürebiliriz. Ancak artık Marksizmin güçlü bütünselliğini edinmiş hareketlerin ve partilerin direniş ve iktidar olma mücadelelerine özel önem veririz. Bu açıdan Marksizm öncesi dönemde Spartaküs köle ayaklanmasını, Şeyh Bedreddin isyanını veya Bogomillerin komüncü deneyimini savunmak Marksist hatta tam olarak denk düşer. Marksizm döneminden sonra ise Paris Komünü'nün kilidini kırdığı kapıdan Ekim Devrimi, Çin Devrimi ve Yugoslav Devrimi geçmiştir. Kolayca tahmin edileceği üzere bu isyanları ve devrimleri Marksist temelden savunmanın hiçbir problematik yanı yoktur.

Burjuvazinin iktidarı ele almaya başladığı ama Marksist bütünselliğin henüz yerleşmediği bir zaman diliminde, yani kapitalizmin şafağında, ulusal ayrılıkçı akımlara ezilenlerin devrimciliği penceresinden bakmalıyız. Ulusal bağımsızlık mücadelesinin başarıya ulaşarak devrim niteliği kazanması, Marksizmin koşulsuz desteği için tek başına yeterli değildir. Devrimler tarihsel ve politik nitelikleri bakımından ayrıştırıldığında, Marksizmin tam desteğinin ancak bir devrimin hem politik hem de tarihsel bir karakter taşıdığı durumlarda mümkün olabileceği söylenebilir.

¹³ Mete Tunçay-Erik Jan Zürcher, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm Ve Milliyetçilik (1876-1923), İletişim Yayınları, 2021, s.17

Ulusal bağımsızlık mücadeleleri, hantal ve bürokratik yapıların tasfiyesine yol açarak egemen oldukları topraklarda kapitalist üretim tarzının yerleşmesine zemin hazırladıklarında tarihsel devrim niteliği kazanırlar. Buna karşılık, politik devrimden ancak, ezilenlerin ezilme biçimlerinin egemen sınıflar aleyhine dönüştüğü koşullarda söz edilebilir; bu dönüşüm, kimi zaman ulusal bağımsızlık mücadeleleri zemininde gerçekleşebilir, kimi zaman da ondan tamamen bağımsız biçimde ortaya çıkabilir.

Rosa Luxemburg'a tarihsel devrim perspektifinden katılabiliriz; ama bu paye ne yazık ki Marksist politik devrim perspektifi için geçerli değildir. Varsayalım ki Osmanlı Devleti, gerçekten de hantal bir bürokrasiyle tarihin devrimine set çeken bir fren mekanizmasıydı. Bunu bir anlığına, ihtiyat payıyla kabul etsek bile, ondan koparak bağımsızlaşan devletleri, Bedreddin'in isyanı ya da Karmatî hareketi karşısındaki coşkulu savunularımızla aynı düzlemde değerlendiremeyiz. İzleyen sayfalarda, Yunan ve Sırp silahlı isyanlarının Osmanlı'dan koparak bağımsız devletlerin kuruluşuyla sonuçlanması nedeniyle tarihsel devrim çerçevesine yerleştiğini; buna karşılık, bu süreçlerin ezilen sınıflar açısından politik bir devrim niteliği taşıyacak içerikten büyük ölçüde yoksun kaldığını tartışacağız. Bu tartışma sırasında tarihsel devrimci niteliği kolayca önce politik devrime sonra da Marksizme entegre etmeye çalışan tarihsel ilerlemeci çizgiyi, Aydınlanmacı Marksizm olarak niteleyeceğiz. Tartışma derinleştikçe Aydınlanmacı Marksizmin açmazı tüm çıplaklığıyla ortaya çıkacaktır: Kendi ulusunun tarihsel devrimini sahiplenmek isteyen Marksist, çoğu zaman başka halkların tarihsel ilerleyişini engeller konuma düşerken; bu çelişkidten kaçınmak adına gösterdiği mesafe ise onu kendi halkının mücadelesine yabancılaştırmaktadır.

Yunan milliyetçi ayaklanmaları ve Aydınlanma

Yunan geleneksel giysisinin eteğindeki 400 pile, Osmanlı egemenliği altında geçen 400 yılın esaretini simgeler.¹⁴ Bu simgesellik tesadüf değildir; zira Yunan tarih yazımında ister liberal isterse de sosyalist yönelimli olsun Osmanlı Devleti daima bir “baş düşman” olarak konumlandırılmıştır. Sırp isyanı ise Yunan isyanlarının aksine, 1804 yılında sadece yerel talepleri olan sıradan bir ayaklanma iken çok sonradan devrime evrilmiştir. Yunan ayaklanması böyle değildir, daha başlangıç tarihi olan 1821 yılından itibaren bir devrim olarak şekillenmiştir.¹⁵ Bu nedenle incelemeye Yunan devriminden başlamak teorik açıdan daha verimli olacaktır.

Devrimlere genel geçer bir özne tayin etmek mümkün değildir. Yunan devrimi için de devrimi başlatan, sürükleyen ve başaran bir özne olarak ticaret burjuvazisini, çoğunluğu gemi sahiplerinden oluşan deniz kapitalistlerini, silahlı güçlerin omurgasını oluşturan *klephtisleri* yahut geniş köylü yığınlarını temsil eden kitleleri birer özne olarak gösteremeyiz. Her biri, devrimin belirli aşamalarında ayaklanmanın başarısı açısından kritik roller oynamış olsa da bu etkiler tarihe mal olmuş bir devrimin öznesi sayılacak ölçüde bütünlüklü ve kurucu bir karakter taşımamaktadır.

Yunan devriminin basit bir yerel ayaklanma olarak değil de başlangıcından itibaren bir devrim olarak şekillenmesinin nedeni, eylemleri Alexandros İpsilantis liderliğindeki Filiki Eteryası'nın

¹⁴ Ulaş Sunata, Türkiye'de Balkanlar, İletişim Yayınları, 2023, s. 147

¹⁵ Pascal M. Kitromilides, Devrimler Çağında Yunan Devrimi, Alfa Yayıncılık, 2025, s. 216

başlatmış olmasıdır. Çünkü Filiki Eteryza zaten Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmak için kurulmuştu. İlk eylemleri diaspora toprağı sayılabilecek Eflak-Boğdan'da başladı ve ayaklanmalar Prut Nehri civarında bastırılrsa bile hızlıca Makedonya, Girit ve Mora'ya yayıldı. Gerek Balkan gerekse de Arap coğrafyasında ayanların güçlü ve söz sahibi olduğu aşıkardı, dolayısıyla Osmanlı Devleti de Mısır'ın tartışılmaz otoritesi olan Mehmet Ali Paşa'dan yardım istedi. Mehmet Ali Paşa askeri anlamda başarılı sonuçlar elde etse de 1827 Navarin Savaşı'nda İngiltere, Fransa ve Rusya'nın hep birlikte Yunanlılara destek vermesiyle Osmanlı donanması ağır bir yenilgiye uğradı. 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı Rusya lehine sonuçlanınca, bağımsız Yunanistan'ın ilanı artık sadece resmi anlaşmaların imzalanmasına kalmıştı.

1821 Devrimi'ne dair Yunan Marksistlerinin analizlerinde, sosyoekonomik çözümler merkezi bir yer tutar. *“Georgios Skliros, Yannis Kordatos ve Serafim Maksimos gibi ilk Yunan Marksist tarihçileri, 1821 okumaları aracılığıyla tarihsel materyalizmi ve sınıf analizini Yunan tarihine aktarmışlardır. (...) Kordatos sosyoekonomik sistemlerin ardışıklığına dayalı klasik Marksist şemayı son derece şematikleştirilmiş bir biçimde kullandı: 1821 Devrimi, ruhban sınıfı ve kocabaşılara karşı çıkmış tüccar ve armatörlerden oluşan ilerici bir Yunan burjuva sınıfının ulusal hareketiydi. Ruhban ya da kocabaşılar, devrime ancak Mora'da olduğu gibi tekil vakalarda destek veren feodal güçlerdi.”*¹⁶ Bu tespitlerin ardından Yunanistan Komünist Partisi'ne (KKE) ise burjuva devrimini tamamlama, onu aşma ve sosyalist devrimle taçlandırma görevi düşüyordu. Benzer örneklerini Türkiye solunda da çok sık gördüğümüz aşamacı ve aydınlanmacı Marksist anlayışın tipik bir örneği ile karşı karşıyayız. KKE teorisyenleri aslında 1821 Devrimini çözümler için bu analizi yapmıyorlar, sosyalist devrim için mutlaka başarılması ve aşılması gereken bir burjuva devriminin mevcut olması gerektiğini düşünüyorlar ve 1821 Devrimi sayesinde bu eksik halkayı tamamlıyorlar.

Komintern'in müdahaleleriyle Yunan solunun 1821'e bakışı köklü bir dönüşüme uğrar. Eğer ilk kuşak Yunan Marksistlerin 1821 Devrimi'ni ilerici burjuvazinin omuzladığı bir tarihsel kırılma olarak tanımlamasına katılıyorsak, o hâlde önümüzdeki görev artık burjuva devrimi değil, doğrudan sosyalist devrimdir. Ne var ki Komintern, Batı Avrupa dışındaki tüm ülkelere aynı ezberi dayatmaktadır: Önce burjuva demokratik devrim tamamlanmalı, sosyalist aşamaya ancak ondan sonra geçilmelidir. Böylece Yunan solu, tarihin hangi basamağında olduğunu tartışmaya hapsolür. Görünürde karşıt olan bu iki yaklaşımın aslında aynı çizgide bulunduğu yer ise açıktır: İkisi de tarihsel gelişmeyi doğrusal, aşamalı ve aydınlanmacı bir ilerleme çizgisine indirger. Tartıştıkları şey yalnızca 1821'in bu şemada nereye düştüğüdür; burjuva devrim tamamlandı mı, tamamlanmadı mı?

Asıl mesele ise başka yerde durmaktadır. Svonoros, önemli olan tartışmanın feodalizmden kapitalizme geçilip geçilmediği değil Yunanistan'daki toplumsal ilişkilerin özel gelişim nedenleri ve sonuçları olduğunu ifade etmektedir.¹⁷ Kaldı ki feodal üretim tarzından kapitalist üretim tarzına geçiş devrimin öncü gücünün sınıfsal konumuyla ilgili değildir. Kapitalist üretim tarzının pekâlâ diğer üretim tarzlarıyla eklenilebileceği gibi, gerici bir sınıfın öncülüğünde bile ücretli emeğin gelişmesi için gerekli koşullar ortaya çıkabilir.

¹⁶ Konstantina Andrianopoulou-Anna Vakali, age, s. 3

¹⁷ Konstantina Andrianopoulou-Anna Vakali, age, s. 8

Yunan Devrimi'nin öncüsünün ticaret burjuvazisi olduğu yönündeki değerlendirme, bugün Türk milliyetçisi çevrelerde bile sorgusuzca benimsenmektedir. Bunun temelinde, Yunan Devrimi'ne aydınlanmacı ya da ilerici bir içerik atfetmekten ziyade, Osmanlı hâkim sınıflarının yetersizliğini vurgulama kaygısı yatmaktadır. Türk milliyetçisi çevrelerin bakışına göre, eğer Osmanlı egemen sınıfları daha baskıcı, daha örgütlü ve "gelişkin" olsaydı, burjuvazinin azınlıklar arasından filizlenmesine gerek kalmaz; bunun yerine, Türk burjuva sınıfı tarih sahnesine çıkabilirdi. "Müslümanlar toprak ve mülk sahibidir, Hristiyanlar ise tüccarlardır" şeması öylesine çok kabul görmüştür ki iki tarafın gericileri kendinde olmayana öykünmüşler, neden Müslüman burjuvazi meydana çıkmadı yahut neden Hristiyan mülk sahibi yok sorularının içine gömülmüşlerdir. Her iki tarafın ilericileri ise burjuvazinin gelişmemiş olmasına hayıflanmışlar, gelişmemiş bir burjuvaziye eksikli bir ilerlemenin suçlusu ilan etmişlerdir.

Toprak ve mülk sahibi Müslüman -Tüccar Hristiyan şeması her bölgede ve her tarihte genel geçer bir doğru olmadığı gibi, 1821 devrimini açıklamak için de oldukça yetersiz kalmaktadır. *"Osmanlı burjuvazisinin salt gayri Müslim olduğu fikrini görgül olarak savunmak zorlaşmakta, Müslüman tüccarların varlığına ve etkinliklerine işaret edilen çalışmalar da bir yandan ortaya konulmaktadır. Bugün itibariyle etnik iş bölümü fikrinin yanlış olduğunu, Müslüman bürokrasiyi gayri Müslim burjuvaziyle karşıtlık içerisinde gösteren görüşün karmaşık bir süreci aşırı basitleştirdiğini ve reform sürecinin farklı veçhelerini anlamaktan uzak olduğunu biliyoruz. (...) Öte yandan burjuvazi içerisinde etno-dinsel fark önemini muhafaza etmiş, tümüyle kaynaşmış tek bir burjuva sınıfının ortaya çıkmasını engellemiştir."*¹⁸ Nitekim Vidin'deki isyanlarda toprak sahipleri Müslüman, üreticiler ise Hristiyan köylülerdi. Canik isyanlarında önderlik edenler Müslüman eşrafken, üreticiler Rum, Ermeni ve Müslümanlardan oluşuyordu. Kisrevan'daki isyanda ise Maruni Hristiyan köylüler, kendileri gibi Maruni olan beylerine karşı ayaklandılar.

Yani 1821 Devrimi için *"Müslüman Osmanlı bürokrasisine karşı Ortodoks Hristiyan ayaklanması yaşandı"* tezi Osmanlı Devleti'nin içsel çelişkilerini ifade etmekte yetersiz kalmaktadır. Bu sırada Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul'daki Rum nüfusu Fener bölgesinde yoğunlaşmıştı ve Fenerli Rumlar Osmanlı bürokrasisinde önemli görevler üstlenmişti. Çünkü Osmanlı'nın yönetim yapısı gereği dinsel farklılıklara bağlı olarak toplumlara bir tür özerklik sağlanıyordu, bu nedenle Fenerliler Osmanlı'daki Ortodoks toplumunun temsilcisi konumundaydı. Daha sonradan "millet sistemi" olarak adlandırılacak bu sistem içerisinde, Fenerli Rumların büyük çoğunluğu Osmanlı Devleti yıkılana kadar merkezi yönetimden yana tavır almışlar, ayrıcalıklı konumlarını korumayı soydaşlarının isyanlarını desteklemeye yeğ tutmuşlardır. *"Modern Yunanistan'da Fenerli geçmişle kopuş dinamiği, Osmanlı geçmişiyle kopuş retoriği kadar güçlüydü."*¹⁹

Ticaret burjuvazisine devrimde merkezi bir rol atfetmek, onu bir sosyal devrimin öncülüğünü üstlenebilecek düzeyde olgunlaşmış bir sınıf olarak kabul etmek anlamına gelir. Bu varsayım, aynı zamanda bu sınıfın belirli bir refah ve örgütlenme düzeyine ulaştığını; dolayısıyla Osmanlı'dan koparak ayrı bir devlet kurma fikrini dile getirip bu doğrultuda harekete geçme

¹⁸ E. Atilla AYTEKİN, Üretim Düzenleme İsyan, Dipnot Yayınları, 2021, s. 66

¹⁹ Maria Todorova, age, s. 336

cüretini gösterebildiğini ima eder. Oysaki 1821 devrimi zamanlarında deniz ticareti Ege’de ve Akdeniz’de oldukça geleneksel yollarla işliyordu. Denizci tüccar kuşağın rejimin değişmesinden özel olarak çıkarı yoktu. Bu kuşak için refaktan çok rekabetin getirdiği gerileme söz konusuydu. Çünkü Sanayi Devrimi ve ulusal koruma politikaları nedeniyle Avrupa ürünleri ucuzlamıştı ve Napolyon Savaşları’nın bitmesinin ardından Doğu Akdeniz ticaretinde Avrupalı güçler devreye girmişti.

Öyleyse şu soruyu sormak kaçınılmazdır: Madem Osmanlı hâkim sınıflarından bütünüyle kopmuş, bağımsız ve kaynaşmış bir Yunan ticaret burjuvazisinden söz edemeyiz; madem ayrılıkçı Rum örgütleri Osmanlı ordusu tarafından kısa sürede bastırılmıştır; madem ruhban sınıfı ve kocabaşlar gibi geleneksel önderlik yapılarının etkisi sınırlı, örgütlenme kapasiteleri düşüktür ve madem köylü katılımı iç çatışmalar nedeniyle süreklilik kazanamamıştır, o hâlde Yunan Devrimi nasıl gerçekleşebilmiştir? Bir devrime teorik olarak bağımsız ve bileşik bir soyut özne tayin edemeyeceğimiz kaydını düşerek devrimi onu yürüten soyut özneler açısından değil *siyasal* olarak ele almak çözümün kapısını aralayabilir.

*“(…) dolayısıyla devrimin nedenleri ekonomik değil de politiktir. Potansiyel olarak burjuva idealin içselleştirilmesi noktasında buluşmuşlardı.”*²⁰ Fikret Adanır da benzer görüşü savunmaktadır: *“Ulusal hareketler daha çok siyaset bağlamında incelenmelidir. Sosyoekonomik dinamikler ise daha çok ulusal elitlerin gelişmesi ve iletişim bağlamında önemlidir.”*²¹ Meseleleri siyaset bağlamında ele almak demek devrime tek ve birleşik bir soyut özne tayin etmek yerine birbirleriyle karşıtlık halinde olan somut politik güçleri incelemek demektir. Yunan Devriminin nihai aşamasında birbiriyle uzlaşmaz karşıtlık içinde olan somut güçler, bir tarafta Osmanlı Devleti ve öbür tarafta ona karşı silahlanan devrimci güçlerdir. Hem Osmanlı Devleti hem de ona karşı mücadele eden silahlı güçler, yekpare yapılar olmaktan uzaktı; her iki cephe de kendi içinde çıkarları çatışan kliklerin gevşek birlikteliğinden ibaretti. Devrimin başarısını belirleyen kritik olay Navarin muharebesinin Osmanlı Devleti tarafından kaybedilmesi idi; İngiltere, Fransa ve Rusya çok açık biçimde Yunanistan devrimine askeri anlamda destek oldu.

*“Devrimi kurtaran olay, Osmanlı-Mısır ordularının Mora’yı işgal ettikten sonra Navarin’de Osmanlı donanmasının Avrupalı müttefik güçlerce imha edilmesi olmuştur. (...) 1821 yılında devrime Avrupa desteği yoktu. Aksine Avrupalı güçler İspanya ve İtalya’daki devrimsel girişimleri boğmakla meşguldü ve Yunanistan’dan gelecek olan liberal dalgaya açık değildiler.”*²² Ancak altı yıl geçtikten sonra, 1827 yılına gelindiğinde, Navarin muharebesi sırasında Avrupalı desteği Yunanistan topraklarına ulaşacaktır.

Osmanlı egemen sınıflarının iç krizi, Yunan devrimcilere gelen Avrupalı desteğin ardından yaşanan askeri başarısızlık ile iyiden iyiye katmerlendi. Doğu Akdeniz ticaret yollarında tek başına egemenlik kurmak isteyen ticaret burjuvazisinin çıkarları, ağır vergiler altında ezilen köylülerin hoşnutsuzluğu, bölgenin mutlak hâkimi gibi görünen ama iktidarı bir kâğıttan kaplan gibi aniden çözülen Tepedelenli Ali Paşa’nın çöküşü ve ruhban ile kocabaşı sınıflarının

²⁰ Konstantina Andrianopoulou-Anna Vakali, age, s. 10

²¹ Fikret Adanır, Makedonya Sorunu, çev: İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. vii

²² Konstantina Andrianopoulou-Anna Vakali, age, s. 38

körüklediği etno-dinsel gerilim gibi etkenler bir araya gelerek, Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasının zeminini hazırladı.

Yunanistan'ın bağımsızlığını tarihsel olarak ilerici bir devrim olarak nitelendirmemizin nedeni, bağımsızlık ilanının Osmanlı Devleti'nin yaşadığı içsel çelişkileri kendi egemenliği altındaki topraklarda, dönemin koşulları içinde -bir süreliğine- çözüme kavuşturmuş olmasıdır. Teselya ve Epir'in güneyinden başlayarak Mora yarımadasını içine alan bölgede Osmanlı egemen sınıfları tutunamamıştır ve sonunda iktidar değişmiştir. Yunanistan'ın bağımsızlığının bir devrim olduğunu gösteren ilk semptom artık bu bölgeyi yönetemeyen Osmanlı egemen sınıflarının iktidardan düşmüş olması ise, ikinci semptom yeni iktidar odaklarından Ioannis Mavrokortados, Dimitrios Negrıs ve Petrobey Mavromihalis gibi liderlerin tek taraflı bağımsızlık ilan ederek bir anayasa oluşturmasıdır. Yunan ticaret burjuvazisinin, Batı Avrupa'daki örnekleriyle kıyaslandığında son derece zayıf ve hatta burjuvazinin çekirdeği olarak dahi tanımlanamayacak ölçüde dağınık olduğu düşünülürken, devrimin esas önemi devrimcilerin sınıfsal niteliğinden ziyade, sonrasında inşa edilen yeni iktidar düzeninin burjuvalaşma yönünde ortaya çıkardığı sonuçlarda aranmalıdır.

Yunanistan'ın bağımsızlığı hakkındaki literatürde 1821 ayaklanmasını aydınlanma çağının devrimleri içerisinde gösteren analizlere çok sık rastlanmaktadır. Osmanlı'yı modernite öncesi bir enkaz, Yunanistan'ı ise modernliğin ani doğuşu olarak yücelten şematik anlatıların aksine; yalnızca Yunan toprakları değil, Osmanlı coğrafyasının bütünü —Balkanlar'dan Anadolu'ya, Kürdistan'dan Arap vilayetlerine kadar— ticaret burjuvazisinin ön ayak olduğu bir dönüşüm süreci içindeydi ve bu süreç, tarımda ve küçük üretimde ücretli emeğin filizlenmesine imkân tanıyan tarihsel koşulları biriktiriyordu. Yunanistan Devrimi bu açıdan hem işaret fişeği olmuştur hem de diğer Balkan milletlerini ve Osmanlı'yı bu yönde etkilemiştir.

1776'dan beri Atlantik'te ve Akdeniz'de devrimler olmaktadır. 1848 devrimleri boyunca ilk gerçek proleter ayaklanma gerçekleşene kadar, bu tarihsel aralıkta birçok devrim ve devrim girişimi gerçekleşmiştir. Yunanistan Devrimini, Amerikan Devrimi ile başlayıp 1848 Proleter ayaklanma ile sonlanan devrimler kuşağı içerisinde değerlendirmek gerekmektedir. 1821 tarihi bahsettiğimiz devrimci dalganın neredeyse son dönemlerine tekabül etmektedir; bu yüzden de hem kendinden önceki devrimlerin ilerici mirasının hem de Napolyon'un gerici restorasyon mirasının yükünü sırtlanır. *“1820 ve 30'ların devrimleri 1790'ları kadar cömert değildi. Sosyal haklar, siyasi özgürlükler, çalışma ve sosyal güvence hakkı, maddi destek ve korunma hakkı yoktur. Yani doğal haklar söz konusu değildi, genel oy hakkı tabu haline gelmişti. Hükümete karşı ayaklanma hakkı yoktu. Bundan dolayı bu ülkeler verasete dayalı monarşiyi kabul ettiler. Yeni Yunan kralı Otto anayasayı uygulamayı reddetti ve ülkeyi mutlak hükümdar olarak yönetmeye başladı.”*²³

Yunan Devrimi; Portekiz, İspanya, Napoli, Sicilya ve Piemonte'deki ayaklanmalarla eş zamanlı olarak ortaya çıkmıştır. Bu tarihlerde Batı Avrupa'daki hiçbir ayaklanma başarılı olmamış ve devrim ile sonuçlanmamıştır. Bu anlamda Yunan Devrimi, içinde bulunduğu tarihsel aralığın, aydınlanma ve restorasyonun çatıştığı ama işçi sınıfının ortaya çıkmadığı bir dönemin, tek başarılı devrimi olarak işaretlenebilir. Bir tarihsel devrimdir, silahlı ayaklanmaların başladığı

²³ Pascalıs M. Kitromilides, age, s. 56

ilk andan itibaren yerel iktidar odakları yaratılmış, güdük de olsa anayasallaşma hamlesi yapılmış ve hantal Osmanlı bürokrasisi baypas edilerek ticaret yolları, servetin kontrolü ve ücretli emeğin yaratılmasının önündeki engeller temizlenmiştir.

Tüm bu somut gelişmelerin yanında, Yunan tarihçilerinde devrimi teorik aydınlanma ile bağdaştırma konusunda yoğun bir çaba gözlenmektedir. Her ne kadar devrim sonrası gelişmeler, iç savaşların ardından tipik bir askeri monarşi ile sonuçlansa da Yunan tarihçileri Osmanlı'dan bağımsızlığı aydınlanma fikirleri ile özdeş göstermeye çalışırlar. Hatta sadece Osmanlı'yı değil Bizans'ı da paranteze alarak 1821 Devrimi ile antik Yunan demokrasisi arasında bağ kuracak denli ifrata kaçarlar. Batı Avrupa'da Filhelenizm olarak adlandırılan Yunanperver akımlar bu görüşlere şevkle sarılmışlardır. Aydınlanma ile kurulan bu bağ Yunanistan'ın neredeyse hiçbir politik fraksiyonunu rahatsız etmemektedir. Tıpkı Türkiye'de Kemalizmin gerek askeri cuntalar gerekse bazı sol akımlar tarafından sahiplenilmesine benzer bir şekilde, yedi yıl sürecek olan 1967 Albaylar Cuntası bile kendisine 1821'i referans göstermiştir. İlginçtir ki Albaylar Cuntasını yıkacak olan gençlik mücadelesinin motivasyon kaynaklarından biri yine 1821 Devrimiydi. Bunun en önemli nedenlerinin başında Yunanistan Devriminin olduğu dönemde Fransız Devriminin yenilgiye uğraması, radikal aydınlanma fikrinin geriye çekilmesi ve burjuvazinin yozlaşma belirtilerinin hız kazanması yer almaktadır. Diğer nedeni ise Yunanistan devriminin ardından yaşanan iç savaşta hükümeti kontrol eden gerici komutanların yenilgiye uğraması ve liberal Avrupa fikirlerinden etkilenen Fenerli Mavrokortados ve Kolettis ile deniz ticareti burjuvazisinin simgelerinden Hydralı Kountouritis'in içinde yer aldığı fraksiyonların iktidara gelmesidir. İlk anayasa metinleri ve yerel yönetim organları İngilizlerden alınan kredilerin katkısıyla bu sayede oluşabilmiştir.

Buna rağmen radikal aydınlanmaya içkin liberal fikirler siyasi yaşamda tutunamamış, dönemin diğer mutlakiyetçi rejimlerine benzer şekilde Yunanistan devrimi de liberal çizgiden tamamıyla uzaklaşmıştır. Bu nedenle Yunanistan Devrimini aydınlanma eksenine yerleştirip, Osmanlı'yı karanlık bir feodalizme bırakmak tarihsel gerçeklerle uyumlu değildir. Gerek Osmanlı gerekse Yunanistan coğrafyası toprak mülkiyeti, üretim ve vergi toplama meselelerinde benzer iç krizlere sahne olmuş, benzer yönetim ve iktidar sorunlarından geçmiş ve sonuç süreç güdük de olsa ücretli emeğin yavaş yavaş yerleşmesi ile şekillenen kapitalistleşme rotası olmuştur. Yunanistan Devriminin özgül önemi bu aşamayı Osmanlı Devleti'ne ait diğer topraklardan daha önce yaşamaya başlamasıdır. Bu durum 1821 Devrimini önemli bir tarihsel devrim kategorisine yerleştirmektedir.

Biz, aydınlanmacı ve tarihsel ilerlemeci çizgiyi reddedip ezilenlerin Marksizmi hattını savunduğumuz için, Yunan Devrimini doğrudan politik devrim kategorisinde değil, ancak tarihsel devrim kategorisi içinde değerlendirebiliriz. Yunan Devriminin içinde bulunduğu tarihsel aralıkta Marksist temelden politik devrim olarak sahiplenebileceğimiz devrimler, köleciliği yerle bir eden Haiti Devrimi (1791-1804), İspanyol sömürgecilğine karşı bağımsızlık elde eden Meksika Devrimi (1810-1821) ve Kolombiya, Venezuela, Peru, Şili, Arjantin, Uruguay, Paraguay gibi ülkelerin İspanya'dan kopmak için verdikleri mücadelelerdir. Fransız Devrimi'nin 1793-1794 arasındaki Jakoben evresinde, kentli küçük burjuvazinin *sans-culottes* olarak anılan yoksul ve ezilen halk kesimleriyle kurduğu ittifak, Marksist literatürde geniş ölçüde sahiplenilmiş ve yoğun biçimde analiz edilmiştir.

Yunan Devrimini bu listeye kolayca dahil edemeyiz. Çünkü Yunan devrimcilerin karşısında savaşıarak bağımsızlık elde ettiği düşman, İspanya veya İngiltere gibi kapitalist anlamda sömürgeci bir güç değildi. Osmanlı Devleti o dönemde çok geniş bir toprak parçasını kontrol ettiği ve bu kontrolü de iltizam sistemi nedeniyle ağır bir vergi politikasıyla başarmaya çalıştığı için elbette despotik ve sömürgeci karakterdeydi; ama dünya ticaret yollarına hâkim olmadığı, küçük ölçekli de olsa makine üretimine geçemediği ve diğer ülkelerden gasp yoluyla hammadde veya emek gücü temin etmediği için kapitalist anlamda sömürgeci bir devlet sayılamazdı. Dahası, Osmanlı'nın kapitalist anlamda sömürgeci olmadığı bir tarihsel bağlamda, bizzat kapitalist-sömürgeci güçlerden olan İngiltere ve Fransa, 1827 itibarıyla Yunanistan lehine müdahil olmuş, uzun süredir savunduğu statükoyu korumak yerine devrimci sürece askerî destek vermeyi tercih etmiştir.

Yunanistan Devrimi sadece bir ayaklanma olarak değil bağımsız bir devlet kurma idealiyle ve örgütlü olarak başlamıştır. Zira isyanın henüz ilk aşamalarında dahi “ezilenlerin kendiliğinden tepkisi” değil, ticaret burjuvazisinin ve ruhban sınıfının öncülüğünde şekillenen kentli bir ideolojik hattın belirleyici olduğu görülür. Bu devrim, köylerin değil kentlerin fikir evreninde gelişmiş; ezilenlerin yoğunlaştığı kırsal değil, şehirli elitlerin çıkar ve tahayyülleri tarafından yönlendirilmiştir.

Yunan ezilen köylüleri devrime katılmıştır; ama bu katılım toprak talebi, vergilerin azaltılması veya ürünlerin paylaşımı vesilesiyle olmamıştır. Mora yarımadası başta olmak üzere Teselya'nın güneyindeki alanda kentli elitlerin ve ruhban sınıfının başını çektiği ayaklanmalar baş gösterince köylülerin taraf olmaması imkânsız hale gelmiştir. Bu nedenle devrimin askeri cephesinde kahramanlık hikayelerine konu olan gerilla benzeri birliklerin çoğunluğu köylülerden oluşmuştur. Dağlık bölgelerde soygun ve yasa dışı çeşitli faaliyetlerde bulunan silahlı çetelere *klephtis* denilmekteydi. *Klephtis*ler Rum ve Ortodoks'tu, Osmanlı'nın bölgede asayişini sağlamak amacıyla atadığı silahlı güçler ise *Martolos* ismiyle anılan ve yine Ortodoks dinine mensup Rumlardı. *Martolos* ve *Klephtis*ler arasında geçiş çok sıkı; Osmanlı otoritesi ağır bastığında *Klephtis*ler saf değiştirip Osmanlı'dan yana tavır gösteriyor, Osmanlı zayıfladığında ise tersi gerçekleşiyordu. Yani ezilenlerin Marksizmi cephesinden sempati duyabileceğimiz silahlı birliklerin aktüel konumu tutarlı değildi, yerel, sosyoekonomik veya ulusal bir amaç taşımıyorlar; sadece dar kişisel veya grupsal çıkarlarına göre hareket ediyorlardı.

*“İsyanın tümü aslında yerel kaptanların idaresindeki silahlı çetelerin mücadelesiydi. Hırsız zihniyetindeki bu adamlar kontrolü daha yüksek bir otoriteye teslim etmemeyi bir onur meselesi yapmıştı. [...] Çapulculuk yapıyorlardı ve kendi çıkarları için vergi toplayabilecekleri köylerin üzerindeki kontrollerini arttırmayı amaçlıyorlardı. Hatta bazıları kendi konumlarını sağlamlaştırmak için Osmanlı otoriteleriyle iş birliği yapıyordu.”*²⁴

Yunan tarih yazımında 40-50 kişilik gruplar halinde gezen, işkenceye katlanan ve ölmek üzere olan yoldaşlarının acılarını dindirmek için kafalarını koparan efsanevi halk kahramanları olarak tarif edilse de *Klephtis*lerin Robinson'u andıran hikayelere konu olmuşlukları çok azdır. Gerek

²⁴ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi I: 18. ve 19. Yüzyıllar*, çev. Dilek Şendil, İstanbul: TTK Yayınları, 2006, s. 245

Yunan gerekse de Türk resmi kaynaklarda yerel silahlı grupların ve çetelerin bölge halkını vergiden kurtardığı, yoksullar lehine servet transferi yaptığı veya köylülere fizik gücü olarak yardım ettikleri gibi bilgilere rastlanmamaktadır.²⁵ Bu nedenle yerel küçük silahlı birlikler, ancak tek tek olaylar bağlamında savunulabilir. Bu savunu düzeyinin politik devrim mertebesine ulaşmayacağı aşikardır.

Ezilenlerin Marksizmi cephesinden, bir ayrılıkçı hareket eğer ezilen milliyetçiliği refleksi taşıyorsa, içsel bütün gerilimlere rağmen, karşısında savaştığı gücün sömürgeci olup olmadığına bakmaksızın, onu desteklemek gerekir. Dolayısıyla Osmanlı sömürgeci bir devlet olmasa bile, Yunan devrimciler millet kimliğinden dolayı ezildiği için isyana kalkışmışlarsa, onları sömürgeci devletlerden destek alıp sömürgeci olmayan bir devlete karşı çıksalar dahi desteklemek durumundayız. Yunanistan Devrimini tarihsel devrim açısından zaten savunmuştuk; bu bakış açısıyla, bütün sorunlarına rağmen politik olarak da savunabilir miyiz?

Osmanlı'nın idare yapısı etnik temele değil dini temele dayanıyordu. Saray bürokrasisi devşirme Müslümanlardı, taşrada ise otoriteyi kesinlikle Türk ve Müslüman devlet görevlileri üstleniyordu. Gayrimüslim birinin merkezde veya taşrada devlet görevlisi olmasına imkân yoktu. Bu nedenle Rum kimliğinin Osmanlı bürokrasisi içinde çok aktif bir rol oynasa da devletli bir kimlik olmadığını ifade etmek durumundayız. Osmanlı merkezi bürokrasisi, gayrimüslim toplumla uzun yıllar sürecek bir karşılıklı onay mekanizması geliştirmişti. Yunan ve Sırp ayaklanmaları başarıya ulaşınca Osmanlı'nın egemen sınıflarının aldığı bir önlem olarak millet sistemi yürürlüğe konuldu; ama millet sisteminin benzeri Yunan ve Sırp isyanlarının gerçekleştiği topraklarda hukuken olmasa da zaten fiilen işliyordu. Millet kelimesi o zamanlar bugünkü ulus anlamında değil, dini cemaat/topluluk anlamında kullanılmaktaydı. Yani dinî aidiyet temelinde sınıflandırılan topluluklar vardı: Müslümanlar, Ortodokslar, Gregoryenler ve Yahudiler. Bu dört millet miras hukuku, mülkiyet ve aile meseleleri konusunda bağımsızdı. Ceza davasına giren konularda ve vergi söz konusu olunca merkezi yönetim devreye giriyordu. Ortodoks milletin içerisine Bulgarlar, Sırp ve Makedonlar dahildi; ama Osmanlı bürokrasisinde kabul gören temsilcileri sadece Rum'du. Dolayısıyla Rumlar, diğer Ortodokslara göre, Osmanlı içerisinde ayrıcalıklı bir konum elde etmişlerdi. Bu nedenle Türk-Müslüman/Yunan-Ortodoks çelişkisinin yanında Ortodokslar içerisinde Rumlara karşı gelişen tepkisellik de mevcuttu. Bu nedenle Yunanistan'ın bağımsızlığını analiz ederken ve Fransız Devrimi'nin etkisiyle oluşmuş ezilen milliyetçiliğini saptamaya çalışırken, ayrıca karşımıza Yunanlıların diğer Balkan uluslarıyla yaşadığı gerilimler çıkacaktır.

Tabii ki ezilen ulus milliyetçiliği, bir milletin tamamının onayını almak zorunda değildir. İşbirlikçiler, davaya ihanet edenler veya mevcut statükoyu korumakla yetinenler her zaman çıkacaktır. Ezilen ulus milliyetçiliği kendi halkı içinde çoğunlukta bile olmayabilir; ama en azından karşısında savaştığı güç ile yaşadığı sorunları sadece ulus meselesine indirgemeyi başarmış olmalıdır. Bu açıdan bakıldığında, 1821 Devrimi yıllarında Batı Avrupa'da gelişen Filhelenist duyarlılığa ve Filiki Etery'a'nın Eflak-Boğdan'daki örgütlü faaliyetlerine rağmen, Osmanlı coğrafyasının genelinde Rum-Türk karşıtlığı henüz belirgin ve kitlesel bir ulusal çatışma düzeyine ulaşmış değildi.

²⁵ Fevzi Kurtoğlu, Yunan İstiklal Harbi ve Navarin Muharebesi, T.C. Askeri Deniz Matbaası, 1944

“Ekim 1827’de müttefik gücü bir Mısır-Osmanlı donanmasının bulunduğu Navarin Körfezi’ne girdi. Silahlar ateşlendi ve büyük bir savaş başladı. Osmanlı donanması tahrip edildi ve elli yedi gemi, sekiz bin askerle birlikte battı. Bu Osmanlı leventlerinin çoğunluğu Rum milletindendi; çünkü Rum nüfusu Osmanlı donanmasındaki ana insan kaynağını sağlıyordu.”²⁶ Savaşın en ciddi aşamasında bile ulusal ayrışmalar böylesine geçirendi; Osmanlı donanmasının ölen askerleri bile Rum’dur. Devrim toprakları dışındaki coğrafyada durum ise neredeyse devrim düşmanlığı derecesindedir. “*Moldavya ve Eflak’taki ayaklanmalara, Peloponez yarımadasında bazı meslektaşlarının yaptığı gibi, bazı yüksek düzeyli kilise temsilcileri gerçekten de katıldı. Oysa Patrik ve maiyetinin ayaklanmaya yönelik hiçbir hazırlıkta bulunmadıkları çok açık. Ancak askeri eylemler başlamak üzere olduğunda Ortodoks Kilisesi’nin başı müdahale etti ve tüm asilerin lanetleneneğini açıkladı.*”²⁷

Yine de, en azından Mora’da 1820’ler boyunca Türk kimliği ile egemen Müslüman kimliği, Yunan kimliği ile ise Ortodoks isyancı kimliği büyük ölçüde çakışmaktadır. Bu çakışma, ulusal olan ile dinsel olan arasındaki sınırları muğlaklaştırdığı için, Yunan Devrimi’ni ezilen ulusların devrimci kalkışmaları arasına doğrudan yerleştirmeyi zorlaştırır. Bununla birlikte, bu geleneğin bazı izlerinin ve zayıf yansımalarının süreç içinde varlığını koruduğu da söylenebilir. Fransız İhtilali’nin ezilen milliyetçilikler üzerindeki etkisi, Akdeniz’i aşarak Mora’ya ulaştığında, artık doğrudan devrimci bir kırılma yaratacak güçten büyük ölçüde yoksundu.

Yunan Devriminden sonra da ezilenler cephesinden bizi Marksist anlamda heyecanlandırarak bir gelişme olmamıştır. Üretim dönüşümü gerçekleşmemiştir ve bütünlüklü proletarya yoktu. Toprak meselesinde durum tıpkı Osmanlı’daki gibiydi veya daha kötüydü; yine beslenme ve barınma gibi yaşamsal ihtiyaçlar için mücadele eden küçük çiftçiler mevcuttu. Yunan tarihçilerin radikal aydınlanma hattına yerleştirdikleri üç devrim anayasası -1822 *Epidaurus*, 1823 *Astros* ve 1827 *Troezen anayasaları*- arkaik sosyal yapıyla uyumsuzdu ve neredeyse hiç uygulanmadılar. Siyasal üst yapı hizip çatışmalarıyla maluldü: tüccarlar, orta sınıflar, eski gerilla liderleri ve Fenerli aristokratlar. Üstelik bu hiziplerin hemen hepsi, Müslüman eşrafın konumuna benzer şekilde, zaten devrim öncesinde de yerel iktidar ilişkileri içinde hâkim pozisyonlarda bulunan kliklerden oluşuyordu.

Şu cümle meramımızı kuvvetle anlatmaktadır: “*Yunanistan’da teknokrasi dönüşümünü yaratan şey devrim değil, aktarım sürecindeki devletti.*”²⁸ Mora’nın ezilenleri Yunan Devriminin somut anlamda hayrını görmediler. “*1833 yılında Yunanlı köylülerin yalnızca altıda birinin toprak sahibi olduğu tahmin edilmektedir.*”²⁹ “*Topraklar ekseriyetle Yunanlı büyük toprak sahiplerinin eline geçti. [...] Köylüler, ürettiklerinin üçte biri ila yarısını feragat ederek bu topraklarda çalışıyordu.*”³⁰ Sonuçta devrimle kurulan devlet, tarihsel devrimin uzun vadeli misyonunu üstlenmiş oldu. Ancak politik devrim perspektifinden bakıldığında, tekil bazı

²⁶ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi I: 18. ve 19. Yüzyıllar*, çev. Dilek Şendil, İstanbul: TTK Yayınları, 2006, s. 244

²⁷ Fikret Adanır ve Suraiya Faroqhi, *Osmanlı ve Balkanlar: Bir Tarihyazımı Tartışması*, çev. Dilek Şendil, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002, s. 139

²⁸ Pascal M. Kitromilides, *age*, s.

²⁹ Barbara Jelavich, *age*, s. 305

³⁰ Barbara Jelavich, *age*, s. 31

gelişmeler not edilmeye değer olsa da kategorik olarak sahiplenilebilecek bir içerik ortaya çıkmamıştır.

Sırp milliyetçi ayaklanmaları ve köylülük

Yunan Devrimi, başından itibaren bağımsız bir ulus-devlet kurma hedefiyle yola çıkmışken; Sırp ayaklanmaları başlangıçta yalnızca Osmanlı egemen sınıflarının ağır vergi politikalarına karşı geçici bir nefes alma çabası olarak ortaya çıktı. Yunan hareketi, Osmanlı Devleti'nin varlığına dokunmayan uluslararası statükonun parçalanmasını kendi lehine çevirerek İngiltere, Fransa ve Rusya'nın eşzamanlı desteğini almayı başardı. Buna karşılık Sırp ayaklanmaları yalnızca Rusya'nın sınırlı diplomatik ve askerî desteğine dayanabildi. Ayrıca Yunan isyanına birçok farklı sınıfsal ve toplumsal kesim katıldığı için devrimin belirgin ve sürekli bir liderliğinden söz etmek güçtür; oysa Sırp hareketinde hem Kara Yorgi Petroviç hem de Miloş Obrenoviç hanedanları farklı dönemlerde net bir siyasi önderlik rolü üstlenmiştir.

Yunan ayaklanmalarında olduğu gibi, Sırp isyanının gerçekleşebilmesi ancak birçok farklı etkenin aynı anda bir araya gelmesiyle mümkün olmuştur. 1806–1812 Osmanlı-Rus Savaşı ve Osmanlı'nın yenilgisi, Kabakçı Mustafa İsyanı sonrasında derinleşen egemen sınıf çatışmaları ve padişah değişimi, yeniçeriler üzerindeki otorite boşluğu ile Sırp topraklarında iltizamların orantısız vergi talepleri, isyanların ortaya çıkışında ve başarıya ulaşmasında belirleyici etkenlerdi. Sırbistan'ın önce özerklik, ardından da bağımsızlık kazanması, Batı'da bir aydınlanma devrimi olarak kabul görmedi. Daha ziyade milliyetçi bir ayaklanma niteliğiyle sınırlı olduğu kabul ediliyordu. Uluslararası destekleri daha çok Ortodoksların hamisi rolündeki Rusya'dandı, diğer Batılı devletler Sırbistan'ın bağımsızlığına özel ilgi göstermediler. *“Deniz değil kara bölgelerinde yaşadıkları için Sırpların bununla (Yunanlılara olan yoğun destekle) kıyaslanabilir bir arka planları yoktu.”*³¹

Ulusal özgürlük mücadelesini ilk başlatanların Sırp olmaları, Balkan ayaklanmaları üzerinde geriye döndürülemez bir iz bırakmaları ve sonunda bu ayaklanmaların önce özerk, ardından bağımsız bir devletle sonuçlanması, Sırp tarihî devrimler kategorisine yerleştirmek için yeterli gerekçelerdir. *“Süper güçlerin bu devrimlere kararlı müdahalesi -Sırp devriminde esas olarak Rusya'nın, Yunan devriminde ise esas olarak Büyük Britanya'nın ama aynı zamanda Fransa ve Rusya'nın- bu sonucu elde etmede 'Balkan isyanları Hristiyan halklar tarafından başlatılmış olsa da yeni devletlerin, bu devletlerin sınırlarının ve yönetim biçimlerinin kararlaştırılmasıyla ilgili nihai kararları süper güçler verdi' denebilecek kadar etkili oldu.”*³²

Hristiyan halkların tanımladığı bir coğrafyada ortaya çıkan etno-dinsel tepki, başlangıçta ezilenlerin refleksine dayansa da sürece sömürgeci devletlerin doğrudan müdahil olması politik devrim ihtimalini sakatlamıştır. Ancak Yunan Devrimi için tamamıyla geçerli olan bu riskler, Sırp Devrimi'nde görece daha sınırlıdır. Çünkü Sırp'lara destek veren tek büyük güç Rusya idi ve Sırp isyanına katılan toplumsal kesimlerin sınıfsal niteliği, tarihçilerin de üzerinde uzlaştığı üzere, esasen yoksul köylü tabakasından oluşuyordu. Devrimin liderliği Karacorçeviç ve Obrenoviç hanedanları arasında gidip gelse de *“dönemin Sırplarının ezici çoğunluğu okuma yazma bilmeyen, Ortodoks Hristiyan, Slavca konuşan köylülerdi. (...) Sırp toplumu, üyeleri aynı*

³¹ Pascal M. Kitromilides, age, s. 219

³² Pascal M. Kitromilides, age, s. 271

çatı altında yaşayan ve mülkiyeti ortaklaşa paylaşan geleneksel komünal geniş aile, zadruga 'ya ve bu kurumun akrabalık temelli ve daha geniş idari yapılarına dayalıydı."³³

Yunan Devrimi toprak meselesini çözemediği gibi hizip çatışmalarına gömülmüştü ve köylülerin gündelik yaşantısında değişen hiçbir şey yoktu. Bu tablo ilerencilik barutunu yitirmiş burjuva devrimleri için tipiktir. Sırp Devriminde Yunan ayaklanmasındaki gibi aydınlanma vurgusu olmamasına ve Amerikan-Fransız Devrimleri ile bağ kurulmamasına rağmen toprak meselesinde belli bir mesafe kat edilmiştir. Bunun nedeni devrimin öncü tabakasının yoksul köylüler olmasıdır. Ayrıcalıklı bir hanedanın temelini atmış olsa bile ayaklanmanın önderliğine gelen Kara Yorgi Petroviç bir çobandı. *"İsyanın ve antlaşmaların sonucunda bu küçük köylü aileleri geçmişte çalıştıkları Müslümanlara ait malikanelerin şimdi tam maliki olmuştu. İsyan esnasında ve hemen akabinde Türk toprak sahiplerini ülkenin dışına atmak için her çaba gösterildi. [...] Toprakları da küçük köylülerin eline geçti."*³⁴

Hikmet Kıvılcımlı ayrılıkçı hareketlerin hem yerli hem de yabancı toprak sahiplerini hedef aldığını isabetli biçimde analiz eder. *"Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan bugünkü Balkan memleketlerinin tarihini gözden geçirirsek, bunların milli kurtuluşlarını başarmak için, önce ya yerli ya da yabancı büyük arazi sahiplerinin hakkından gelmeye mecbur kaldıklarını anlarız. Sırplarla Bulgarlar Osmanlı asilzadelerin, Romanyalılarla Yunanlılar ise kendi asiller ve ileri gelenlerini tepeleyerek bağımsızlıklarını kurdular."*³⁵ Sırbistan'ın iç ayrımları da Kıvılcımlı'nın dikkatinden kaçmaz: *"Memlekette iki ayrı sınıf vardı: 1- Muteberan: yani zadegan Müslüman; 2- Halk: Şudmaye = Domuz çobanı veya domuz tüccarı. Marx'ın bahsettiği Kara Yorgi (1808-1812) küçük subaylıktan domuz tüccarlığına geçmiştir. Onun rakibi ve halefi Miloş Obrenoviç de keza bir domuz tüccarı idi. Daha 1839 senesinde Sırbistan'da domuz çobanlarının iki partisi vardı: 1- Müfritler: Rusya ile birleşme - Mülkiyet - Vergi vermemek taraftarı; 2- Muhafazakârlar: Batıyla birleşme - Şimendiferler – Batı kurumları kurmak taraftarı..."*³⁶

Sonuçta Sırbistan devriminin en önemli yönü şuydu. Bağımsız Sırbistan, Balkan ayaklanmaları için bir model oldu ve bu aşamadan sonra Osmanlı'nın alacağı tüm önlemler ve reform girişimleri ulusal bağımsızlıkçı isteğin altında ezilmeye mahkûm kaldı. Yoksul köylü kitlelerin baskıcı bir iktidara karşı, ilkel komünal reflekslerle şekillenen bir ayaklanmaya girişmesi ve bu süreçte toprak sorununu çözme yönünde ciddi ilerleme kaydetmesi, Sırp Devrimini politik bir devrim olarak sahiplenmemize olanak tanımaktadır. Ancak, sömürgeci güçlerin en başından itibaren sürece müdahil olması, bu değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır. *"Hem Sırp hem de Yunan isyanlarının gösterdiği şey, herhangi bir ulusal başarı ulusların kendi ellerinde değil de büyük güçlerin elindeydi."*³⁷

³³ Pascal M. Kitromilides, age, s. 271

³⁴ Barbara Jelavich, Balkan Tarihi I: 18. ve 19. Yüzyıllar, çev. Dilek Şendil, İstanbul: Küre Yayınları, 2013, s. 269

³⁵ Hikmet Kıvılcımlı, Yol II: Yakın Tarihten Birkaç Madde, Köxüz Yayınları, s. 16

³⁶ Hikmet Kıvılcımlı, age, s. 17

³⁷ Dennis P. Hupchick, Balkanlar İki Dünya Arasında Bir Tarih, çev: Cengiz Yolcu, Vakıfbank Kültür Yayınları, Ocak 2025, s. 289

2. Marksizm: Karl Marx'ın Osmanlı Devleti Savunusu

Yunan, Rumen ve Sırp isyanları başarıya ulaştıktan sonra, diğer Balkan ulusları için bir tür model oldular. Çünkü halen Osmanlı Devleti'nden kopmamış Tuna, Bosna-Hersek, Makedonya ve Batı Balkanlar'da sınıfsal ayrımlar yani üreticilerle mülk sahibi kesim arasındaki çelişkiler ile etnik ve dini çelişkiler örtüşmekteydi. Osmanlı Devleti'nde iktidar blokunun 19. yüzyılın ortalarında derinleşen bu krize verdiği yanıt Tanzimat reformları oldu. Tanzimat'ın sağladığı siyasal ve ideolojik meşruiyet, bir sonraki Osmanlı-Rus savaşında (1853-1856) elde edilen görece Osmanlı başarısıyla bir süreliğine korunabildi. Ancak 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndaki ağır yenilgiyle birlikte bu meşruiyetin taşıdığı barut büyük ölçüde tükendi. Bu dönemde İngiltere'nin, Rusya ve Fransa'yı dengelemek amacıyla Osmanlı'ya siyasal zemin kazandırması, reformların sürdürülebilirliğini sağlayan başlıca dış etkenlerden biriydi. Ne var ki 1871'deki Prusya-Fransa Savaşı sonrasında İngiltere'nin dış politika önceliklerini değiştirerek Prusya'yı hedef tahtasına alması, Osmanlı'yı ayakta tutan uluslararası statükonun da sarsılmasıyla sonuçlandı.

Rusya ve Fransa'ya karşı denge siyaseti adına Osmanlı Devleti'nin dağılmadan ayakta kalmasını isteyen odak sadece İngiltere değildi. Karl Marx, tam da bu dönemde sömürge rekabeti nedeniyle değil, Avrupa devriminin önündeki en büyük engel olarak Rusya'yı gördüğü için safını Osmanlı'dan yana belirlemişti. *“Ne var ki Rusya-Avrupa savaşı devrim potansiyelini de beraberinde taşıyordu ve böyle bir savaşta Osmanlılar nesnel olarak devrimci güçlerin yanında idiler. Asıl soru şuydu: Osmanlı- Rus Savaşı aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde çöküntüyü önleyebilecek köklü reformların da vesilesi ve taşıyıcısı olabilir miydi?”*³⁸

Marx ve Engels'in devasa ölçekteki külliyatının içinde Osmanlı ve Balkanlar üzerine yazdıkları metinler hacimsel olarak az yer kaplar. Bu yazıların çoğunlukla *New York Tribune* gazetesine gönderilen makalelerden oluşması, elimizdeki metinlerin Marx ve Engels'in görüşlerini tam olarak ne kadar yansıttığını tartışmalı kılmaktadır. Marx ve Engels'in Osmanlı ve Osmanlı'nın içinde olduğu savaşlar üzerine yazdıkları yazılar, geçimlerini sürdürmek için yani para kazanmak amacıyla gazeteye gönderdikleri ve üzerinde fazlaca düşünülmemiş analizler olabilir. Öte yandan, bu metinler tam tersine, Marksist analizin belli bir dönemde Osmanlı Devleti'ne uygulanmış müstesna örnekleri arasında da sayılabilir. Her iki olasılığın da tarihsel olarak mümkün olduğunu hesaba katarak, Marx ve Engels'in Osmanlı üzerine geliştirdikleri ilk dönem görüşlerini hem bir devrim programı oluşturmak hem de Osmanlı'dan ayrılan ulusal hareketleri analiz etmek açısından incelemek son derece faydalı olacaktır.

Marx'ın Osmanlı hakkında yazdığı gazete yazıları 1853 ile 1856 yılları arasına denk gelir. Açıktır ki Marx Kırım Savaşı olarak bilinen Osmanlı-Rus savaşını çok yakından izlemiştir. Marx'ın bu ilgisinin altında büyük ölçüde 1848 devrimleri ve yenilgisi yer almaktadır. 1848 devrimleri, Marx ve Engels'e devrimci odağın Avrupa olduğunu düşündürmüştü. Kapitalizmin mezar kazıcısı olan proletarya elbette Avrupa'da olgunlaşmıştı ve nihayet iktidarı ele almaya cüret edebilecek örgütlenme düzeyine ulaşmıştı. 1848 devrimlerinin kısa sürede yenilgiye uğraması ise Marx ve Engels'e gelişkin proletarya-Batı Avrupa şemasının yanında jeopolitik bir bakış kazandırmıştır. Marx ve Engels devrimlerin başarıya ulaşması için ulus ötesi

³⁸ Taner Timur, Marx-Engels ve Osmanlı Toplumunu, Yordam Kitap, Ocak 2014, s. 46

konjonktürün ne kadar önemli olduğunu bizzat yaşayarak deneyimlediler. Dolayısıyla Marx ve Engels Kırım Savaşı yıllarında devrimci odağın halen Avrupa’da olduğunu savunuyorlardı ve bununla birlikte devrimci güçlerin o dönemde asıl düşmanının devrimi boğmaya ant içmiş olan Rusya olduğunu düşünüyorlardı. Marx ve Engels’e göre, eğer Osmanlı Devleti Rusya karşısında dik durur, bütünlüğünü sağlar ve Rusya’nın Avrupa içlerine girmesine mâni olursa, Avrupalı devrimci güçler kendi amaçlarına ancak bu şekilde ulaşabilirdi.

Marx Osmanlı Devleti’ni içsel çelişkilerden azade değerlendirmiyor; onu sadece Rusya karşısında duracak bir askeri güç konumuna indirgemiyordu. Osmanlı Devleti’ndeki reform girişimlerini yakinen takip ediyordu. “*Daha sonra Mithat Paşa’yı ve onun demokratik devrimci programını desteklediler; fakat Rus Savaşı’na yol açan koşullarda, Paşa’nın pasif kalışını da eleştirerek ‘bir krizin zirvesinde devrimci bir tavır almasını bilmeyen bir halk kaybolmuş demektir’ dediler.*”³⁹ Marx ve Engels’e göre Osmanlıların Ruslara galebe çalması durumunda, hem Batı Avrupa’da devrim dalgası şahlanacak hem de Osmanlı’da reform politikaları hız kazanacaktı. Dolayısıyla net olan şey, Marx ve Engels’in Osmanlı’ya karşı savaşılan herkesi ulusal kurtuluşçu ve devrimci ilan eden görüşlere mesafeli olmalarıdır.

“*Türk bağımsızlığının korunması ya da Osmanlı İmparatorluğu’nun olası bir dağılması durumunda, Rusya’nın ilhak planının durdurulması en önemli meseledir. Bu durumda devrimci demokrasinin ve İngiltere’nin çıkarları el ele gitmektedir. İkisi de Çar’ın İstanbul’u başkentlerinden biri haline getirmesine izin veremez ve duvara dayandıklarında, birinin diğeri kadar kararlı bir şekilde ona direneceğini göreceğiz.*”⁴⁰ Marx olası bir Rus zaferi ardından Çar’ın yayımlamacılığının durdurulamayacağını düşünmektedir. “*Fethin fethi, ilhakin ilhaki izleyeceği ne kadar kesinse, Türkiye’nin Rusya tarafından fethinin de Macaristan’ın, Prusya’nın, Galiçya’nın ilhaki ve bazı fanatik Panslavist filozofların hayalini kurduğu Slav İmparatorluğu’nun nihai olarak gerçekleşmesi için sadece bir başlangıç olacağı o kadar kesindir.*”⁴¹

Marx’ın 1876-1878 Osmanlı-Rus savaşında da benzer izleği koruduğu görülmektedir. Bu döneme dair elimizde *New York Tribune* gibi toplu gazete yazıları yahut makaleler yoktur; ancak Marx’ın Engels ve W. Liebknecht ile karşılıklı mektuplarında Marx’ın tavrı net olarak görülmektedir. “*İki nedenle kesin olarak Türklerin yanında yer alıyoruz. 1) Türk köylüsünü yani Türk halkının kitlesini incelediğimiz ve onda hiç kuşkusuz Avrupa köylülüğünün en yetenekli ve en ahlaklı temsilcisi gördüğümüz için; 2) Rusların yenilgisinin Rusya’da, sonuç olarak da bütün Avrupa’da sosyal devrimi büyük ölçüde hızlandıracağı için. Fakat olaylar farklı bir şekilde gelişti. Neden? İngiltere ve Avusturya’nın ihanetleri yüzünden.*”⁴²

Sonuçta 1848 devrimleri başarısız olmasına rağmen, doğrudan Avrupa’da bir devrim korkusu yaratmış ve gerek egemen gerekse de ezilenler açısından komünist devrim ciddi bir olasılık haline gelmiştir. 1848 devrimleri, Osmanlı Devleti ve Rus Çarlığı üzerinde Macaristan ve Eflak aracılığıyla dolaylı etkiye sahiptir. 1848 devrimleri döneminde Tuna Prenslüklerinden biri olan

³⁹ Taner Timur, age, s. 11

⁴⁰ Karl Marx, Türkiye Üzerine, Dorlion Yayınları, çev: Enver Elvan, Ekim 2024, s. 32

⁴¹ Karl Marx, age, s. 31

⁴² Karl Marx’tan aktaran Taner Timur, age, s. 71

Eflak'ta 21 Haziran'da bir ayaklanma başlamıştır. Bu ayaklanma, 21 maddelik standart bir liberal program içeriyordu ve amacı öncelikle Rus egemenliğini sona erdirmektir. Sicilya'da Ocak, Fransa'da Şubat ayında patlak veren isyanlar, mart ayında Orta Avrupa ve İtalya'ya yayılan devrim dalgasını tetiklemişti. Macaristan'daki isyanlar Batı Avrupa'daki deneyimlerden geri kalmıyordu.

“İmparatorluktaki isyan hareketlerinin en başarılısı şüphesiz Macarlarinkiydi. Sonunda bastırılmış olsa da Layoş Koşut gibi güçlü bir liderin yönetiminde işleyen bir hükümet ve çok etkin bir ordunun kurulmasıyla sonuçlandı. Kontrolü ele geçirinca bu rejim liberal reformların eşlik ettiği çok merkezi bir sistem yerleştirdi. Başlangıçta meclis her taraftan gelen saldırılarla karşı karşıya kaldı ve yeni şartları kabul etti. 1848 Ekiminden sonra ise Habsburg hükümeti diğer bölgelerdeki hakimiyeti sağlayıp dikkatini Macaristan'daki duruma yöneltti. Habsburglara teveccühün çok önemli bir nedeni, yeni kuralların Macar olmayan milletlerde yarattığı aşırı hayal kırıklığıydı. Viyana Hırvat, Sırp ve Rumen nüfustan destek elde etmişti. Bu yardıma rağmen Habsburg ordusu Macar kuvvetlerini yenemedi.”⁴³

Ancak, Eflak ve Macaristan'daki 1848 devrimi büyük bir fiyasko ile sonuçlanmıştır. Habsburg idaresi başarısızlığını anlayınca Rusya'dan destek talep etmiş, sayıları 150 bini aşan Rus birlikleri isyanı kolayca bastırmıştır. Yani Marx'ın nesnel olarak Osmanlı Devleti'nin tarafını tuttuğu jeopolitik ortam bu şekildeydi. Bir tarafta Avrupa'da ve Macaristan'da 1848 devrimlerini boğan Rusya gericiliği ve ona destek olan Hırvat, Sırp ve Rumen gibi ulusal azınlıklar öte tarafta ise Rusya'nın Avrupa'nın içlerine sokulmasının yaratacağı maddi zararı gören İngiltere yer alıyordu. Marx'ın 1853 yılından 1878 yılına kadar, 25 yıl boyunca, Avrupa Devrimlerinin çıkarını düşünerek, baş düşman olarak Rusya'yı hedefe koymasına bu temelde anlaşılmalıdır. Marx dönemin Avrupalı ilericileri gibi Osmanlı'ya karşı bağımsızlık mücadelesi veren bütün ulusal hareketleri körlemesine desteklemiyordu, onun temel politik tutumu, devrim ihtimalinin en yüksek olduğu odağın çıkarları doğrultusunda hareket etmektir.

Marx, 1848 Devrimleri sırasında Sırp'ların ve Hırvat'ların, devrimi bastırmak üzere askeri müdahalede bulunan Rusya'ya destek vermesini, bir ulusal kurtuluş manevrası olarak değil, gerici bir pozisyon olarak değerlendirmiştir. Onun analizine göre asıl sorun, bu halkların devrimi bastırmaya çalışan Çarlık Rusyası ile aynı safta yer almasıydı. Marx, Rusya'yı güçlendirecek her türlü gelişmenin Avrupa devrimlerinin geleceği için bir felaket olacağına inanıyordu. Bu yüzden, bir devrim ihtimalinin varlığında, o anki konjonktürde, bu ulusların haklarını savunmayı ikinci plana atmıştır.

Marx'ın jeopolitikayı önemseydiği o kadar açıktır ki, *New York Tribune*'deki yazıları muharebe alanlarının askeri ve taktik ayrıntılı analizleriyle doludur. Marx, Osmanlı, Rus, İtalyan ve Avusturya ordularını tıpkı bir savaş muhabiri gibi incelemiş, savaş sürerken değişen dengeleri anbean takip etmiştir. Bugüne kalan en önemli ders, Marx'ın bir savaş sürerken teorik analizlerle yetinmek yerine bir devrim ihtimalini gözeterek jeopolitik bakışı derinleştirmesi olmuştur. Jeopolitik analizin içeriği yanlışlansa bile jeopolitik analiz yapma gerekliliği bu dersin en önemli mesajıdır. Nitekim Marx, Osmanlı-Rus savaşının bitmesinin ardından 1883

⁴³ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi I: 18. ve 19. Yüzyıllar*, çev. Dilek Şendil, İstanbul: Küre Yayınları, 2013, s. 340

yılında hayatını kaybetmiş, Batı Avrupa ülkelerinde devrim gerçekleşmemiş, Osmanlı Devleti ulusal bağımsızlıkçı hareketlerle parçalanmaya devam etmiş ve Marx'ın beklentisinin tam aksi yönünde Rusya'da sosyalist devrim gerçekleşmiştir.

Marx eğer aydınlanmacı ve ilerlemeci tarih anlayışını sürdürseydi, teorik pozisyon almayı kutsallaştıracağından dolayı Osmanlı-Rus savaşları ve Avrupa'da sosyalist devrim ihtimalini aynı çerçevede ele almak zorunda kalacaktı. Dolayısıyla hangi gücü destekleyeceğine bir türlü karar veremeyecekti. Hem Osmanlı'dan bağımsızlaşmak isteyen Sırp, Rumen ve Hırvatları savunmaya çalışacak hem onlara hamilik yapan Rusya'nın ileri gitmesine gönlü razı olmayacak hem de Osmanlı içindeki reform girişimlerini desteklemeye çalışacaktı. Bu süre zarfında ayrıca Batı Avrupa devrimlerini gözetmek adına İngiltere ile nesnel olarak aynı safta olmamaya çalışacaktı. Politika doğası gereği karmaşık olguların yan yana gelişi demektir; devrimci politika ancak dost ve düşman güçleri ayrıştırma sadeliğini gösterirse başarıya ulaşacaktır.

Marx'ın hayatı boyunca tutarlı olarak devam ettirdiği bu jeopolitik tercihi elbette birtakım tahrifat girişimlerine yol açmıştır. İlk tahrifat girişimi Marx'ın Türk sevgisi nedeniyle böyle bir çizgiyi izlediği şeklindeki görüşlerdir. Bu görüş Marx'ın Türkiye hakkındaki gazete yazılarında ve mektuplarında kaynak olarak David Urquhart'ı çokça kaynak göstermesini kanıt olarak sunar. Urquhart, Babıali ile yakın ilişkide olan bir diplomattı; Rus karşıtı ve Türk yanlısı tutumunu hiç değiştirmemiştir. Siyasal mücadelesinin en kritik aşamalarından biri İngiltere'de Lord Palmerston hükümetini Kırım Savaşı boyunca Osmanlı'ya yeterli desteği vermemesi nedeniyle eleştirmesidir. *“David Urquhart gibi önde gelen Türkofil ve Rusofob yazarlar, devletin resmi siyasetinden ayrılarak bu siyaseti değiştirme hedefi taşıyacak kadar ateşli olanlar arasında istisnadır.”*⁴⁴

Marx ve Engels'in sıklıkla Urquhart'a atıfta bulunmaları, Kırım Savaşı sırasında Osmanlı lehine tutum almaları ve Marx'ın Urquhart'ın yönettiği *Free Press* gazetesine katkı sağlaması, zamanla tıpkı Urquhart gibi Marx ve Engels'e de Türkofil sıfatının yakıştırılmasına neden olmuştur. Oysaki Marx ve Engels açık bir biçimde Urquhart'a çok ağır eleştirilerde bulunmuşlardır. Marx, Urquhart'ı yalnızca liberal iktisatçı kimliğiyle değil, aynı zamanda Osmanlı'yı serbest ticaret yoluyla tahrip eden bir İngiliz ajanı olarak da eleştirir. Taner Timur'un aktarımıyla Marx, İngiltere'nin Osmanlı'da saban ile dokuma tezgâhını (tarım ile zanaatı) birbirinden ayırarak iki düşman sınıf yarattığını ve Urquhart'ın bu sürecin bir parçası olduğunu savunur.⁴⁵ Engels ise Urquhart'ın Türk dostu görünmesinin bir sahtekarlık örneği olduğunu düşünür; çünkü Urquhart Osmanlı köylüsünün gerçek durumunun ifade edildiği Saint-Clair ve Brophy isimli yazarları görmezden gelmekte ve Osmanlı'daki kapitülasyonlara söz söylememektedir. *“Saint-Clair ve Brophy, Osmanlı Avrupa'sını, kapitülasyonların hukuki zırhına bürünerek tekel kurmuş Yunanlı tüccarların (Hellene Merchants) kontrolünde, Türklerin sömürgeleştiği bir bölge olarak betimliyordular.”*⁴⁶

Marx ve Engels'i birer Türkofil saymak imkansızdır; böyle bir iddiada bulunmak onların teorik yetkinliklerini ve pratik devrimci adımlarını yok saymak olacaktır. Marx ve Engels'in

⁴⁴ Maria Todorova, age, s. 195

⁴⁵ Taner Timur, age, s. 58

⁴⁶ Taner Timur, age, s. 62

Balkanlar ve Osmanlı hakkındaki tezlerinin tahrifatına açık diğer kısmı ise “tarihi uluslar” kavramsallaştırmasıdır. Marx’ın böyle bir kategorik ayrımı olmamakla birlikte *Engels’in Neue Rheinische Zeitung* gazetesindeki yazılarında, Hegel’den esinle, ulusları tarihi ve tarihsiz şeklinde ayıran bir yaklaşım yer alır. Tarihi uluslar Almanlar, Fransızlar ve İngilizler gibi uluslarken, tarihsiz olanlar Sırlar, Slovaklar ve Hırvatlar gibi uluslardır. Bu ayrım aydınlanmacı ve tarihsel ilerlemeci anlayışın tipik bir örneği gibi görünmektedir. Feodaliteyi aşip burjuva devrimi yapma potansiyeline sadece Batı milletleri ulaşabilir; Balkan ve Doğu ulusları için ise tam tersi söz konusudur, onlar devrimci potansiyelden yoksun oldukları için tarihin karanlığında kalmaya mahkûm görünmektedirler. Engels’in bazı uluslara önsel biçimde olumlu ya da olumsuz nitelikler atfediyormuş gibi görünen sınıflaması dikkatle ayrıştırılıp incelendiğinde, aslında bu yaklaşımın temelinde yine jeopolitik konumlanışlara dayandığı açıkça görülür. Marx ve Engels’in ilerleyen dönemlerde Rus köy komünlerine devrimci misyon yükleyen yaklaşımları bir yana, 1848 devrimleri döneminde bile Engels’in tarihsiz olarak değerlendirdikleri uluslar, feodal olmalarından dolayı değil karşı devrimin odağındaki Rusya’ya destekledikleri için bu kampa dahil edildiler. Örneğin işçi sınıfının potansiyeli açısından Sırlardan pek de farkı olmayan Macarlar tarihi uluslar kategorisinde yer alırken, proletaryanın görece gelişmiş olduğu Slovaklar tarihsiz uluslar kampına sokulmuştur.

Marx ve Engels’in son dönem yazılarında ilerlemeci tarih anlayışından bütünüyle vazgeçtikleri ve Rus köy komünlerinin komünizme geçiş açısından işlevsel olabileceğini ifade ettikleri bilinen bir gerçektir. Bunun yanında her ne kadar Marx ve Engels’in gençlik dönem yazılarında aydınlanmacı vurgu belirgin olarak yer kaplasa dahi, tarihsiz uluslar gibi en riskli kavramın altından bile sadece ilerlemecilik çıkmaz, jeopolitika merkezli bir devrim savunusu saptanabilir. Marx’ın Osmanlı hakkındaki görüşleri de yalnızca onu Rusya’ya karşı konumlandırılan askeri bir sahiplenişin ötesine geçecek tespitler barındırır. Marx Osmanlı Devleti’nin egemen sınıflarının içindeki reform eğilimlerini tespit etmeye çalışır. Dönemin diğer Avrupalı yazarları Osmanlı’nın parçalanacağını aksi mümkün olmayan bir gerçek olarak kabul ederken Marx’ın hem Osmanlı’nın parçalanacağından hem de Osmanlı’nın dağılmadan birtakım reformlar yoluyla bütünlüğünü koruyabileceği ihtimalinden bahsetmesi önemsiz değildir.

“Şu biricik basit ve kesin çözüm yolu kendisini açıkça ortaya koymaktadır: Tarih de çağdaşı olduğumuz olaylar da Avrupa Müslüman imparatorluğunun yıkıntıları üzerinde bağımsız bir Hıristiyan devlet kurulması gerektiğini göstermektedir. Bundan sonraki ilk devrimci çalkantı, Rus mutlakiyetçiliği ile Avrupa demokrasisi arasında uzun zamandan beri hazırlanmakta olan çatışmayı su yüzüne çıkarabilir. İngiltere, o andaki hükümeti ne olursa olsun, bu çatışmada bir taraf tutmak zorundadır. İngiltere, Rusya’nın İstanbul’u ele geçirmesine asla izin veremez. Bundan dolayı, Çarın düşmanları ile birleşmek ve artık gününü doldurmuş olan Babiali’nin idaresi yerine, bağımsız bir Slav devletinin kurulmasına yardımcı olmak zorunda kalacaktır. Bugün Avrupa’da demokratik düşüncüyü desteklemek isteyenler, Türkiye’ye tabi olan bütün Hıristiyan ülkelerde, sanayinin, genel öğrenimin, meşruiyetin, bağımsızlık ve hürriyet

içgüdüünün gelişmesini sağlamak için ellerinde bulunan bütün araçları kullanmak zorundadırlar."⁴⁷

Engels de Osmanlı'nın parçalanmasını kuvvetle muhtemel görüyor ve "*Balkan yarımadası, güney Slav ırkının tabii mirasıdır. Bu bölgede medeniyetin biricik temsilcileri Slavlardır. Henüz bir millet teşkil etmemişlerdir ama, Sırbistan'da, bir milletin sağlam ve nispeten teşekkül etmiş çekirdeğine sahiptirler. (...) Tekrarlıyoruz; Polonyalılar, Ruslar ve Türkiye Slavları dışında herhangi bir Slav halkının bir geleceği yoktur. Çünkü, bütün öteki Slavlar, yaşama ve bağımsızlık için gerekli tarihi, coğrafi, politik ve sınai temel şartlardan yoksundurlar.*" diye yazıyordu.⁴⁸

Osmanlı Devleti'nin sonunun ne olacağı sorusunu Marx, içinden çıkılmaz bir mesele olarak nitelendirir. Rusya'ya karşı devrimci demokrasinin çıkarlarını Osmanlı'nın başarısına bağlı görürken, söz konusu Osmanlı'nın iç dengeleri olduğunda reformcuları destekler. Rumları ve Mısır'da fiilen bağımsız bir iktidar kuran Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı reformları başarıya ulaştırabilecek unsurlar olarak değerlendirir; daha sonraları Mithat Paşa'yı da ciddi bir odak olarak görür ve onun karşısında saray çevresindeki Rus yanlısı klikleri analiz eder. Marx'a göre zaten içinden çıkılmaz bir sorun teşkil eden Osmanlı'da gerçekleştirilebilecek herhangi bir reform da kaçınılmaz olarak çelişkili sonuçlar doğuracaktır. "*O halde sivil bir özgürleştirme ile Kuran'a tabi olmalarını (Hristiyan tebaanın) ortadan kaldırırsanız, aynı zamanda ruhban sınıfına tabi olmalarını da ortadan kaldırırsınız ve sosyal, politik ve dini ilişkilerinde, ilk etapta onları kaçınılmaz olarak Rusya'ya teslim edecek bir devrime neden olursunuz.*"⁴⁹

Marx ve Engels'e göre Avrupa'da devrimden başka gerçekçi bir çözüm yoktur. Eğer Avrupa'da devrim olmazsa, Osmanlı reform yapsa dahi bu reformlar Rusya'ya yarayacaktır; eğer Osmanlı'da devrim olmazsa, zaten Saray içindeki Rus yanlısı klikler iktidarı ele geçirecektir. Batı ülkeleri 'statüko' adı verilen bu çelişik halin sürmesinden memnun görünmektedirler. "*Bir Rum krallığı ya da federatif bir Slav cumhuriyetleri devleti kurarak, Avrupa Türkiyesi'nin yeniden düzenlenmesine girişecek kadar cesur ve güçlü olmayan Batı devletleri, bütün kuvvetlerini, statu quo'nun muhafazasına, yani Sultana Çar'dan, Slavlara da Sultandan kurtulmak imkanını vermeyen çürüme halinin muhafazasına hasrediyorlar.*"⁵⁰ Marx sonunda Doğu toplumları nezdinde tipik olarak gördüğü tükenişi vurgular ve Osmanlı'dan yana umutsuzluğa kapıldığı izlenimini doğuran sözler söyler: "*Bir krizin zirvesinde devrimci bir tavır almasını bilmeyen bir halk kaybolmuş demektir.*"⁵¹

Marx ve Engels'i Türk yanlısı saymak mümkün olmadığı gibi, onlar Rum, Slav ya da diğer ulusların ayrılıkçı mücadelelerini körü körüne savunmamışlardır. Marx ve Engels için başlıca konu Avrupa devriminin çıkarlarıdır, ancak ondan sonra sıra Balkanlar ve Osmanlı topraklarındaki reform eğilimlerine gelmektedir. Bu nedenle Marksizmin kurucu önderleri her ne kadar Rumların geneline, diğer Slavlara karşı Güney Slavlara, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya ve Mithat Paşa'ya reformcu misyon yükleyen cümleler kurmuşlarsa da Avrupa devriminin çoğu

⁴⁷ Karl Marx, Türkiye Üzerine, Gerçek Yayınevi, Çev: Selahattin Hilav-Atilla Tokatlı, Aralık 1974, s. 44

⁴⁸ Karl Marx, Türkiye Üzerine, Gerçek Yayınevi, Çev: Selahattin Hilav-Atilla Tokatlı, Aralık 1974, s. 119-120

⁴⁹ Karl Marx, Türkiye Üzerine, Dorlion Yayınları, Çev: Enver Elvan, Ekim 2024, s. 100

⁵⁰ Karl Marx, Türkiye Üzerine, Gerçek Yayınevi, Çev: Selahattin Hilav-Atilla Tokatlı, Aralık 1974, s. 121

⁵¹ Taner Timur, age, s. 73

sorunu kendiliğinden çözeceğini baz almışlardır. Kaldı ki Marx Türk İmparatorluğu'nun kaderi hakkında yorum yapmayı Çince'ye benzetmektedir. Marx'a göre Türk İmparatorluğu'nun geleceği belirsizdir; ama imparatorluk büyük olasılıkla parçalanacaktır: “*Şu ya da bu şekilde, Müslüman imparatorluğu, Avrupa medeniyetinin yemi olacaktır.*”⁵²

Dönemin Batılı siyasetçilerinin ve yazarlarının da iştirak ettiği bu kehanet, Marx'ın Türkiye hakkındaki yazılarının bir diğer tahrifat noktasıdır. Bu tahrifatı bizzat bu konu ile ilgili literatür hakkında geniş bir çalışma yapan Taner Timur gerçekleştirmektedir ve onun tahrifatı tam da kendi yazdıklarıyla kolayca yanlışlanabilmektedir. Marx *Türkiye'deki Milletler* başlığı taşıyan makalesinde, Türkiye'nin birbirinden tamamıyla bağımsız üç kısımdan oluştuğunu yazmaktadır. İlk kısım Mısır'ın da içinde olduğu bağımlı Afrika devletleridir. İkinci kısım Balkan topraklarının yer aldığı Avrupa Türkiye'si, son kısım ise Asya Türkiye'sidir. Marx daha şimdiden Mısır'ın İngiltere himayesine girdiğini, Afrika üzerindeki Osmanlı egemenliğinin son bulunduğunu vurgulamaktadır. Avrupa Türkiye'sinde egemenliği ellerinde tutmaya en elverişli adayın Türkler olmalarına rağmen, Osmanlı'nın giriştiği bütün reform politikaları duvara toslamaktadır. Marx'a göre Osmanlı dağıldıktan sonra Türklerin yaşayacağı yer eninde sonunda Asya Türkiye'si, yani Anadolu topraklarıdır. Taner Timur Marx'ın bu öngörüsünü, Misak-ı Milli sınırlarının erken bir tahmini olarak yorumlamaktadır.

Taner Timur, Marx'ın “*Eğer şeriatın yerine laik bir Medeni Kanun (Code Civil) koyarsanız, tüm Bizans toplumunu (Osmanlı Devleti) Batılılaştırmış olursunuz*” sözünü aktardıktan sonra, bu dönüşümün tam yetmiş iki yıl sonra Mustafa Kemal tarafından hayata geçirildiğini -örtük de olsa- bir takdir ifadesiyle vurgular. Ne var ki, aynı eserde birkaç sayfa önce, Türklerle yalnızca Misak-ı Milli sınırlarının kaldığını belirten ve Marx'ın *Code Civil* önerisinin yalnızca Anadolu'ya değil, bütün Osmanlı coğrafyasına yönelik olduğunu hatırlatan da yine Taner Timur'un kendisidir. Oysa Marx, Batılılaşma hedefini yalnızca Müslümanlar için değil, Osmanlı egemenliği altındaki Hristiyan halklar için de dile getirmiştir. Bu türden bir Batılılaşmanın gerçekleşmesi halinde, Hristiyan tebaanın patrik egemenliğinden kurtularak Osmanlı idaresinden fiilen kopabileceğini; böyle bir durumda da bu halkların Rusya'nın himayesine açık hale gelebileceği tehlikesini fark ettiğini belirtmiştir.

Marx'ın bu tespitinden Kemalizme doğru yetmiş iki yıllık bir çizgi çekmeye çalışmak tarihsel bağlamdan kopuk beyhude bir çabadır. Zira Mustafa Kemal Türkiye'si ne *Code Civil*'i tam anlamıyla gerçekleştirmiş ne de Hristiyan halklara böyle bir alan açmıştır. Tam aksine Mustafa Kemal Türkiye'si, Osmanlı'nın bir türlü içinden çıkamadığı uluslar meselesi büyük oranda çözüldükten sonra -bu sürecin yanında getirdiği soykırım, tehcir ve mübadele gibi ağır problemlerin ardından- kurulabilmiştir. Dolayısıyla Marx'ın Osmanlı Devleti adına, Asya, Afrika ve Balkanlar'daki toprakları bir arada tutabilme iradesini sağlayabilecek bir etken olarak tarif ettiği reform ile Mustafa Kemal'in liderliğini yürüttüğü Misak-ı Milli sınırları içindeki güdük anti-emperyalist mücadele birbirine karıştırılmamalıdır.

Marx ve Engels'in uğrunda büyük çaba gösterdikleri Birinci Enternasyonal'in dağılması, aynı zamanda statükonun bozulmaya başladığı, 93 Harbi olarak bilinen 1876-1878 Osmanlı-Rus Savaşı yıllarına denk düşer. 1853-1856 Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması bir tür statüko

⁵² Karl Marx, Türkiye Üzerine, Gerçek Yayınevi, Çev: Selahattin Hilav-Atilla Tokatlı, Aralık 1974, s. 118

doğurmuştu ve Fransa'da 3. Napolyon, İngiltere başbakanı Palmerston ile Alman Şansölyesi Bismarc devrim ihtimalinin verdiği korkuyla kırılğan denge politikasının devamını savunmuştur. Bu dönemde Balkan topraklarında halk ayaklanmaları ve çatışmalar elbette vardı ama ezilenlerin devrimci potansiyelini gerçek anlamda yansıtan gelişmeler ancak Marx ve Engels'in ölümünden sonra, İkinci Enternasyonal döneminde vuku bulacaktı.

3. İkinci Enternasyonal: Balkanlar'da Küçük Devletler Sistemi Sosyalizmin Lehine mi Aleyhine mi?

Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki savaşlar genellikle statükonun bozulup yeniden kurulmasına yol açmıştır. 93 Harbi ardından yeni bir statüko doğmuştur. Habsburg Hanedanlığı Bosna'ya, Rus Çarlığı ise Bulgaristan'a yönelmişti. Yeşilköy Antlaşması, Rusya'nın hayalini kurduğu bir Slav federasyonuna Büyük Bulgaristan üzerinden zemin hazırlarken; Berlin Antlaşması ise İngiltere ve Avusturya gibi diğer büyük güçlerin müdahalesiyle bu hayali boşa çıkardı. Bulgaristan, kısa süreliğine tam ve eksiksiz ulusal kurtuluş umudunu yaşasa da Berlin Antlaşması ile yeniden bölünmüş bir yarı sömürge haline getirildi.

Osmanlı'ya biçilen hasta adam rolü, Rusya'yı isteklendirdiği kadar diğer güçlerin de ilgisiz kalamayacağı bir ortamı doğurmaktaydı. Bosna-Hersek, biçimsel olarak Osmanlı'ya bağlı kalsa da askeri ve idari olarak Avusturya-Macaristan tarafından işgal edildi. Avusturya bu işgali, hem Rusya'nın Slav milletler üzerindeki hegemonyasının önünü kesmek hem de Balkan milliyetçiliklerini kendi denetiminde kanalize etmek için kullandı.

Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın doğrudan, İngiltere'nin ise dolaylı etkisi Osmanlı Devleti nezdinde yeni bir statükonun varlığına işaret ediyordu. Bu statüko 1908 yılına değin devam etmiştir; çatışmalar ne kadar şiddetlenirse şiddetlensin ulusal ölçekteki sınırlar değişiklik göstermemiştir. 1889'da II. Enternasyonal kurulduğunda ve 1890'lı yıllarda Balkan komünist parti teşkilatları oluşmaya başladığında, bölge ulusal monarşilerin denetimi altındaydı. Ulusal monarşiler kendi içlerinde yoğun çelişkiler yaşıyorlardı ve çeşitli kliklerden ibarettiler. Örneğin Bulgaristan'da Başbakan Stefan Stambolov'un Bulgar milliyetçiliği, ulusu Rusya hakimiyetinden uzaklaştırmak üzerine kuruluydu. Bu nedenle Osmanlı ile diyalog yolunu seçti ve bu yüzden Türksever olarak yaftalandı. Onun ardından gelen Konstatin Stoilov ise Rusya yanlısı bir milliyetçilik profili sergiledi. Daha sonradan krallığını ilan edecek olan prens Ferdinand ise egemen kliklere göre tavrını değiştiriyordu. Sırbistan'da Kral Aleksandar Obrenoviç (1889-1903) Habsburg yanlısı bir politika güderken, onun zayıf iktidarını deviren Karacorçeviç hanedanlığı 1. Dünya Savaşı'na kadar Rusya'nın yanında yer alacaktır.

Dönemin tarih literatürünün formatı bu şekildedir, kitapların sayfalarını ulusal monarşilerin sık sık değişen politik tercihleri ve egemen kliklerin birbirleriyle olan mücadeleleri doldurmaktadır. Balkan monarşilerinin hepsinin askeri ve teknik açıdan benzer gelişmişlik düzeyinde olduğunu düşündüğümüzde, ilgili literatür giderek popüler tarih yazımına dönüşmektedir. *"Her bir Balkan devletinin Osmanlı İmparatorluğu yıkıldıktan sonra, ki bu onlara göre kaçınılmazdı, ülkelerine katılacak arazinin büyüklüğü hakkında farklı bir fikri vardı. Sırp siyasetçileri Duşan'ın Ortaçağ imparatorluğunu yeniden kurma rüyasındaydılar; Yunanlılar Megali İdea denilen Bizans İmparatorluğu'nu diriltme ülküsünün peşindeydi; Bulgarlar Yeşilköy Antlaşması'nda öngörülen sınırları istiyordu; Romen siyasetçiler Yiğit*

Mihai'nin Romanya'sını hayal ediyordu. Son olarak, Arnavutlar da Balkanlar'ın kalbinde kendilerine ait güçlü bir devlet istiyordu.”⁵³

Dini ve mezhepsel gerilimler de giderek artış gösteriyordu. 1870'e kadar Osmanlı millet sisteminin doğası gereği Ortodoks inancına sahip herkes Rum sayılıyordu ve Bulgar Eksarhlığı'nın kurulması Slavları Rum Patrikhanesi'nden koparttı. Bu sefer de Makedon ve Sırp kilisesi bağımsız olmadığı için dini gerilimler ile ulusal çelişkiler iç içe geçmeye başladı.

Dönemin tarih literatürünün bu patikasına girmenin Marksist tarih yazımı açısından kategorik öneminin az olduğunu düşünüyoruz. Balkan tarihinin bu evresinde -Osmanlı henüz dağılmamışken, ulusal monarşiler yerini sağlamlaştırmaya çalışırken ve bir büyük dünya savaşının arifesinde- Marksist politika açısından verimli olabilecek çelişkileri ve olayları saptamak gerekmektedir. Bu yüzden bakışımızı egemen sınıfların rekabetinden çok, ezilenlerin mücadelesine çevirmeliyiz. Balkanlar'ı saran köylü isyanları, muhalefet içindeki köylü-çiftçi partilerinin iktidar arayışları, henüz şekillenmekte olan komünist -o dönemin diliyle sosyal demokrat- partiler ve özellikle İç Makedon Devrimci Örgütü (İMDÖ) Marksist politika açısından kategorik bir önem taşır. Marksist teorik düzlemde ise, küçük devletler sistemine karşı geliştirilen sosyalist Balkan Federasyonu perspektifi, Yugoslavya fikri ve 1908 Devrimi'nin yarattığı siyasal imkanlar ayırt edici başlıklar arasında yer alır.

Köylü isyanları

Ulusal monarşiler Osmanlı'dan olan bağımsızlıklarını bir aydınlanma misyonu ile açıklayıp Batı Avrupa ülkelerini örnek alıyorlardı, ama açıkçası bu modellerin oldukça uzağında idiler. Egemen klikler arasındaki çelişkilerin yanında büyük bir yozlaşma hüküm sürüyordu ve toplumun ezilen tabakası olan köylülerin gündelik hayatlarında bağımsızlıktan sonra önemli bir fark oluşmamıştı. Müslüman ve Türk toprak sahibi figürünün ortadan kalkması vergi yükünde herhangi bir hafifleme getirmemişti.

“Her yerde köylülerin ideali, küçük aile çiftliklerinin kurulmasıydı. Üretim artsa bile, artan nüfus, verimsiz tarım metotları ve uygun pazarların olmamasıyla ilgili problemler, kırsal kesimde hiç anlaşılamiyordu. Dahası, köylüler bir bütün olarak, yönetimde etkili bir güç olmak için siyasi bakımdan örgütlenemediklerini gösterdiler. İsyana kalkışmak için verdikleri birkaç uğraşta sonuna kadar götüremediler. Sık sık gösteriler ve kırsal kesimde pek fazla kargaşa olmasına rağmen, hiçbir önemli başarı elde edemediler. 1907'de Romanya'daki büyük bir zirai ayaklanma bastırıldı. Köylü isyanının bastırılması ve yıldırlmasında, inzibat kuvvetlerinin ve ulusal rejimlerin ordularının Osmanlı yetkililerinden çok daha etkili olduğu görüldü.”⁵⁴

Romanya'daki köylü isyanı önceki dönemlerle kıyaslanamayacak ölçüde geniş bir alana yayılmıştı. 1907 yılında Boğdan'da başlayan isyanın sınıfsal niteliği çok netti; ayaklanmalar topraksız köylülerin malikane sahiplerine karşı giriştikleri acımasız şiddet eylemleri ile başladı. Romanya'da malikane sahiplerinin yanında çalışan kahyaların Yahudi olması nedeniyle ezilen köylü kitlelerin şiddet eylemleri, onu yönlendirecek bir köylü veya işçi partisi olmadığı için

⁵³ Igor Despot, Savaşın Tarafların Gözüyle Balkan Savaşları, çev: Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2020, s. 11

⁵⁴ Barbara Jelavich, Balkan Tarihi II, çev: Zehra Savan-Hatice Uğur, Küre Yayınları, Aralık 2019, s: 20

antisemitik bir karaktere büründü. Balkan coğrafyasında daha sonraları faşist hareketin türeyebildiği tek ülkenin Romanya olduğu (Demir Muhafızlar) düşünüldüğünde, 1907 köylü isyanının geleceğe dair olumsuz bir iz bıraktığından söz edilebilir. Romanya'daki isyanın ancak on iki bin askerin seferber edilerek on bin köylü öldürüldükten sonra bastırılabilmesi, köylülerin Osmanlı dönemine kıyasla daha zorlu koşullara sahip oldukları yorumlarına yol açmıştır.

Bulgaristan ve Sırbistan'da ise Romanya'daki kadar geniş çapta isyanlar görülme de köylüler için değişen şey sadece toprak sahiplerinin dini ve etnik kimliği idi, koşullar hiç değişmemişti. Bu nedenle köylüler çoğu zaman küçük aile çiftliği talebiyle ayaklanma başlattılar. Ulusal monarşilerin söylemde anayasacı ancak gerçekte despotik olan tipik yönetimleri Türk milliyetçisi tarih yazımında bir tür Osmanlı nostaljisinin doğmasına yol açmıştır. Bazı tarihçiler Osmanlı fetihlerinin Balkan halklarının gündelik yaşantısında dini temelli bir baskı yaratmadığını sadece yönetici sınıfın değiştiğini ve köylülerin genel durumunun Roma dönemine kıyasla olumlu anlamda değiştiğini belirtmektedir.⁵⁵

Oysa böylesi bir nostaljinin, yani geçmiş rejimlerin görece daha adil olduğu fikrinin, Balkan ulusları nezdinde gerçek bir karşılığı yoktur. Devrik iktidarların ardından gelen yeni rejimler ister daha ileri ister daha geri olsun hiçbir koşulda eski düzene dönüş imkanını yaratmamıştır. Köylülerin ağır vergi yükü altında ezilmeleri ya da toprak sahiplerinin baskısı, yöneticilerin Osmanlı bürokrasisinden mi yoksa yeni kurulan ulusal hükümetlerden mi geldiğiyle açıklanamaz. Çünkü Balkan köylüsü, tarihin tam da ulusal monarşiler evresinde, Osmanlı egemenliği sürse dahi aynı yapısal sorunlar içinde debelenmekteydi. Mesele, esasen tarımda kapitalistleşmenin belirli bir eşiği aşmasıdır: Toprakta ücretli emeğin yaygınlaşmasıyla birlikte geniş köylü yığınları ya topraksız ırgatlara dönüşmüş ya da küçük üretici konumunda kazandığının büyük kısmını -kimi zaman dörtte üçünü- vergi olarak kaybetmiştir. Elbette köylülerin talepleri kimi zaman bağımsızlık mücadelelerini itekleyen bir kaldıraç işlevi görmüştür; ancak bağımsızlık kazanıldığında, yeni yöneticiler hızla halktan kopmuş, köylüler yalnızlaşmış ve sömürü biçim değiştirerek derinleşmiştir. Bu durumda çözüm, geçmiş düzenleri nostaljiyle anmakta değil; gericiliği ayyuka çıkan kapitalist yapıya karşı ezilenleri ve köylüleri gerçekten temsil edecek devrimci bir siyasal öznenin inşasındadır.

Marx, böylesi bir geriye dönüş özlemini sanki köylülerin çıkarlarını savunuyormuş gibi yansıtan açıklamalara feodal sosyalizm sıfatını layık görmüştü. Onlar kapitalizmin yarattığı sorunları açık biçimde görüp ifşa etmekteydiler; ancak çözümü eski dönemlerin ekonomik ilişkilerinde aramaktaydılar.

Köylülerin nüfus olarak sayıca üstünlüğüne karşın siyasetteki temsili çok zayıftı. Birinci dünya savaşından sonra iktidara gelecek olan köylü partilerinin toplumsal tabanı bu dönemde henüz olgunlaşma aşamasındaydı. Yönetici tabaka ile köylü nüfus arasındaki fark açıldıkça köylü hareketleri siyasallaştı. Ulusal monarşiler ile henüz Osmanlı idaresinde yer alan Hristiyan halkların benzer sorunlardan mustarip olması farklı uluslardan burjuvazinin çıkarlarını da ortaklaştırıyordu. 19. yüzyılda Balkan yarımadasındaki Hristiyan halkın 19 farklı kiliseye vergi ödeme zorunluluğu vardı. Çoğu zaman bu vergiler Osmanlı idaresine ödenen vergilerden çok

⁵⁵ Dennis P. Hupchick, age, s. 178

daha fazlasına tekabül ediyordu.⁵⁶ Bu koşullar altında, Rum Ortodoks ticaret burjuvazisi, Osmanlı egemenliğiyle çıkar ortaklığı kurdu; kapitülasyonlar ve Karadeniz'in ticarete açılması gibi gelişmeler, köylülerin aleyhine olacak şekilde bu sınıfın lehine işledi. Benzer biçimde, Osmanlı idaresi altında olmayan bağımsız ulusal monarşilerde palazlanan Ortodoks burjuvazi de Batı Avrupa kapitalizminin çevreye saçtığı kırıntılardan faydalanmak adına Akdeniz ticaret yollarını köylü emeği pahasına denetim altına almaya yöneldi. Böyle bir tablo içinde, köylülerin çıkarları ne Osmanlı'ya ne de yeni ulus-devletlere bağlanabilirdi; onların gerçek çözümü, bağımsız bir siyasal özne olarak örgütlenmeleriydi.

Bu bağlamda siyasal etkisi olan ilk köylü partisi Sırbistan'da Radikal Parti'dir. Radikal Parti bir tür köylü popülizmine dayanıyordu. *“Kral, esasen köylü popülizmine dayanan ama anarşist, sosyalist akımlarla da etkileşen Radikal Parti'ye, 1883 seçimlerini kazanmasına rağmen hükümet yetkisini vermeyince; ülkede büyük bir köylü ayaklanması başladı. Ordu tarafından şiddetle bastırıldı. Kral Milan ülkeyi 1888'e dek aslında muhafazakâr olan Liberal Parti ve Batıcı bir çizgi izleyen İlerici Parti ile yönetti. Beri yanda Radikal Parti, burjuvazinin hegemonik hale gelemediği, geniş devlet bürokrasisinin egemenliğine ve “yabancılaşmışlığına” karşı popülizmin daima damar bulduğu ülkede, özellikle entelijensiya nezdindeki cazibesıyla toparlandı ve 1883'dekinden de fazla güçlendi. 1888'de parlamentoda kesin çoğunluğu elde edince, hem hükümet yetkisini aldı, hem de meşruti demokrasinin parlamenter kanadını güçlendiren yeni bir anayasanın yapılmasını sağladı.”*⁵⁷

Timok isyanı olarak bilinen bu isyan birkaç hafta sürmüştü. Ayaklanmanın tabanı net bir şekilde köylülerdi; çünkü temel sebep vergilerin artırılması ve köylülerin elindeki silahların merkezi otoriteye devredilmesi talebiydi. Daha önceki ve sonrasındaki köylü isyanlarının aksine Sırbistan'ın doğusundaki Timok vadisinde gerçekleşen bu isyan, siyasal bir yapı ile buluştu. Ayaklanmanın ideolojik zeminini Rusya yanlısı, halkçı ve köylü temelli bir siyasal çizgiye sahip olan Radikal Parti sağladı. Parti lideri Nikola Paşiç, isyanın merkezinde olmasa da onun fikirsel etkisi belirgindi.

Sırp Radikal Partisi, monarşik yönetime karşı genel oy hakkını savunuyordu ama sadece yetişkin erkeklere bu hakkı veriyordu. Dolaysız vergilendirmeyi ve hükümet idaresinde anayasa ve mevzuatın geçerli olmasını talep ediyordu. Gerçekten de 1888'den sonra parti iktidara geldiğinde parlamenter kanadı güçlendiren bir anayasa yapmış ve basın özgürlüğünü tesis etmiştir. Sırp Radikal Partisi'nin iktidar yürüyüşünü ve devrimci-demokratik hamlelerini yalnızca geniş köylü yığınlarının popülist desteğine bağlarsak, onu burjuvazinin artık gericileştiği bir çağda liberal değil de sosyalist saflarda konumlandırmanın gerekirdi. Oysa Radikal Parti'nin asıl başarısı, Sırbistan tarihinin kronikleşmiş Karacorceviç–Obrenoviç hanedan çekişmesini, arkasına aldığı Rusya desteğiyle kendi lehine çevirebilmesinde yatıyordu. *“Daha sonra, 1903 Nisanı'nda -başka darbelerden, politik gösterilerden ve baskılardan sonra-subayların Radikal Parti'yle tam bir uyum içinde hazırlayıp gerçekleştirdiği bir komplo, Obrenoviç hanedanı tarihinin altına son ve kanlı bir çizgi çekti.”*⁵⁸ Ne var ki Sırp Radikal Partisi, elverişli tarihsel koşullara sahip olmasına rağmen ne adil bir vergi düzeni kurabildi ne

⁵⁶ Fikret Adanır, Makedonya Sorunu, çev: İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 52

⁵⁷ Tanıl Bora, Milliyetçiliğin Provokasyonu, Birikim Yayınları, 1995, s. 25

⁵⁸ Lev Troçki, age, s. 132

de köylülerin gerçek temsilcisi olabildi. Aksine, ülkenin kaderini belirleyen asıl jeostratejik eksen çatışmasının yani Rusya ile Avusturya arasındaki çekişmenin Rusya taraftarı bir uzantısına dönüştü. Başta Hırvatistan olmak üzere, diğer Balkan ülkelerindeki köylü partileriyle milliyetçi husumetler geliştirdi; Balkan Savaşları'nda ve emperyalist Birinci Dünya Savaşı'nda ise İtilaf Devletleri'nin hırslı bir savunucusu oldu. Böyle bir partiyi, sırf geniş köylü yığınlarının iteklemesiyle iktidara gelmiş ve monarşik yapıyı dağıtarak anayasal-parlamenter bir düzene geçmiş olması üzerinden, liberal saflardan devrimci saflara kolayca transfer etmek mümkün değildir.

Troçki, Balkan köylü partilerinin tipik bir örneği olarak Sırp Radikal Parti'nin başarısızlığını malumun ilamı olarak görüyordu. *“İlk bakışta, Sırbistan parlamentosunun önünde çok elverişli imkânlar açılmış görünüyordu. Hanedan âcizdi. Eski hanedan üzerinde çıkmaz kara lekeler bulunuyordu. Subaylar iç çatışmalarla etkisiz hale gelmişti. Devrim, halk iradesi adına yapılmıştı. Bu koşullarda parlamento doğal iktidar merkezi olacak gibi gözüküyordu. Ama bu gerçekleşmedi ve eşyanın tabiatı icabı gerçekleşemezdi de. Subayları halk iradesinin “icra komitesi” rolüne sokan neden, Sırp parlamentarizminin hastalıklı halini önceden belirleyen nedenin aynısıydı yani, keskin çizgilerle tanımlanmış modern sosyal sınıfların bulunmayışı. Sırbistan, uzun süredir, zanaatkâr üretiminin de bulunduğu bir tarım ülkesi olmaktan çıkmıştı. Militarizm ve vergiler köylüyü mahvetti, Avusturya malları da küçük üretimi yıkıma uğrattı. Ne var ki, fazla nüfusu emebilecek yerli sanayi son derece yavaş gelişmekte. Bunun nedenleri, Sırbistan'ı savaş yoluna iten nihai nedenlerle aynı: Devletin temeli fazla dar, denizden kopuk durumda, ekonomik olarak Avusturya'ya bağımlı. Kapitalizm eski sosyal formasyonları bütünüyle ezmeyi başardı, ama onların yerine henüz yenilerini koyamadı.”*⁵⁹

Troçki'ye göre modern işçi sınıfı olmadığı için Sırbistan bu kısır döngüden çıkamıyordu. Oysa Troçki'nin kendi ülkesinde, bundan yalnızca on yıl kadar sonra gerçekleşen şanlı Ekim Devrimi, Avrupa'daki örneklerle kıyaslandığında çok daha geri bir işçi sınıfının desteğine sahipti ama yine de patlak verdi. Üstelik bu devrim, köylü desteği olmaksızın asla başarıya ulaşamazdı. Dolayısıyla, Sırbistan veya diğer Balkan uluslarının temel meselesi, işçi sınıfının gelişmemişliği değildir. Kaldı ki, Troçki'nin de işaret ettiği üzere, Batı Avrupa tarzı bir fabrika proletaryası bulunmasa bile bu durum belirleyici değildi. Kapitalist üretim tarzı, tarımda eski yapıları çöktürmüş ve böylelikle yeni üretim ilişkileri önemli ölçüde olgunlaşmıştı.

Sırbistan'da ve diğer Balkan devletlerinde egemen blok, büyük ölçüde monarşi yanlısı güçlerden, mevcut hanedanı ya da onun rakip hanedan adaylarını destekleyen kliklerden oluşuyordu. Köylü partileri ise ne yalnızca halktan beslenen yapılardı ne de Balkan köylüsünün damarına işlemiş olan çetecilik ve silahlı mücadele geleneğini devrimci bir çizgiye taşıyan örgütlerdi. Aksine, tavırlarını çoğu kez Güneydoğu Avrupa'nın milliyetçi husumetlerine göre belirleyen ve ülke içinde egemen kliklerden birine eklenilen örgütler olarak varlık gösterdiler. Bu nedenle, ulusal monarşiler döneminde Balkanlar'da Marksist tarih yazımına örnek teşkil edecek bir siyasal deneyimin ortaya çıkmamış olmasının nedeni, sosyal sınıfların yeterince olgunlaşmamış olması değil; Balkan halklarının tabandaki savaşçı potansiyelini, bağımsız bir

⁵⁹ Lev Troçki, age, s.152

devrimci parti örgütlenmesine dönüştürebilecek siyasal mekanizmaların inşa edilememiş olmasıdır.

Ayrıksı bir örnek: İç Makedon Devrimci Örgütü

Balkanlar'daki komünist partilerin doğuşu da bu döneme denk gelir. O dönemin isimlendirmesiyle sosyal demokrat partilerden en güçlü olanları 1891 yılında kurulan Bulgaristan Sosyal Demokrat Partisi (BSDP) ve 1903 yılında kurulan Sırp Sosyal Demokrat Partisi'ydı. Bu iki parti de II. Enternasyonal üyesiydi. II. Enternasyonal'e üye partiler arasında bu iki partiye göre daha güçsüz olan 1893 yılında kurulan Romanya Sosyal Demokrat Partisi ve 1898'de kurulan Slovenya kökenli olan ama bütün Slavları birleştirme hedefi güden Yugoslav Sosyal Demokrat Partisi de yer alıyordu.

Komünist Partiler Balkan topraklarında iktidar mücadelesine ancak II. Dünya Savaşı döneminde girebileceklerdi. Buna rağmen II. Dünya Savaşı sonrasında iktidarı ellerine almış komünist partilerin ulusal monarşiler ve milliyetçi çatışmalar döneminde ne kadar güçsüz olurlarsa olsunlar, bu dönemde almış oldukları tavırları incelemek onların iktidara giden mücadelelerini kavramak açısından kritik önemdedir. Dolayısıyla Balkanlar'da Marksist örgütlenmenin başlangıcını Dimitir Blagoyev liderliğinde kurulan BSDP olarak işaretlemek gerekiyor.

İşaret fişeginin Bulgaristan'dan çıkması tesadüf değildi. Bulgaristan, Avusturya ile Rusya arasındaki jeopolitik çekişmenin tam merkezinde yer alıyordu; üstelik hâlâ Osmanlı idaresinde bulunan Makedonya meselesi de Bulgaristan sorunuyla iç içeydi. Güçlü Bulgar milliyetçiliği, Rusya'nın açık desteğini arkasına alarak, Makedonya dahil Ayastefanos Antlaşması'nda ilan edilen Büyük Bulgaristan hedefini gerçekleştirmeye çalışıyordu. Bulgaristan ve onunla birlikte ele almamızın zorunlu olduğu Makedonya, Balkan Savaşları'na doğru evrilen dönemde sınıfsal ve politik gerilimin en yoğun olduğu yerdı. Balkanlar'daki ilk Marksist örgütlenme bu nedenle Bulgaristan'da meydana gelmiştir; ama onun apaçık olan etkisizliğinin yanında, iktidar ilişkilerinde aktif rol oynamış ve ezilenlerin egemenlerden bağımsız olan devrimci politikası bağlamında değerlendirebileceğimiz bir başka parti daha vardır. İç Makedon Devrimci Örgütü (İMDÖ) adıyla bilinen bu parti, Marksist değildi ama Blagoyev liderliğindeki BSDP ile ilişkiliydi. Yer yer tabanları iç içe geçiyordu ve birçok tarihsel momentte İMDÖ'nün sol kanadı, Marksistlerle birlikte davrandı. Bu nedenle İMDÖ'yü ayrıksı ama Marksizm'in geniş çeperinde yer alan bir örgüt olarak ele alabiliriz.

19. yüzyılın sonuna doğru yaklaşırken Bulgaristan'ın idaresindeki egemen klikler, Rusya yanlıları ve karşıtları olarak ikiye bölünmüştü. İktidara Rusya aleyhine davranan ve Osmanlılarla irtibat kurup Makedonya siyasetinde evrimci bir rol üstlenen Stambolov gelince, Bulgar hükümetinin Makedonya'da üstünlük kurma stratejisi sekteye uğramış oldu. Bölge zaten köylü isyanları ve çetecilik sarmalı içindeydi. Bu nedenle özellikle Rum Kilisesinden kopmuş ve bağımsız bir örgütlenmenin temeli haline gelmiş olan Eksarhlık okullarındaki kentli öğrenci kuşağı radikal bir örgütlenmenin temellerini attı. İç Makedonya Devrimci Örgütü 1903 yılında Selanik'te Danyon Gruev ve Hristo Tatarchev liderliğinde kuruldu. Bu örgüte Eksarhlık ve Bulgaristan bağlantılarından dolayı milliyetçi sıfatını yakıştıırken temkinli olmak gerekir. Çünkü hem örgütün kurucuları hem de örgütün seslendiği taban Makedonya'nın etnik açıdan

çok karmaşık olduğunun farkındaydı. Bölgede Bulgar, Yunan, Sırp, Türk, Ulah, Rumen ve az da olsa Hırvat halklar yaşıyordu. İMDÖ böyle bir coğrafyada bağımsızlık davasını sadece Bulgar kimliği üzerinden yürütmekten uzak durdu. Makedonya adı verilen coğrafyada kurulan örgütün ilk isminin Bulgar Makedonya-Edirne Devrimci Komiteleri olduğu iddia edilmektedir. *“Makedonya özgürlük hareketinin tüzüğü ve adı, tarihi boyunca defalarca değiştirildi. Ama bu değişikliklerin ne zaman ve nasıl yapıldığı hakkında literatürde bir uzlaşma asla oluşmamıştır. İ. Katarciev, kuruluş belgelerinde ‘Bulgar Makedonya-Edirne Devrimci Komiteleri’ adının kullanıldığını, ama bu adın daha 1896’da değiştirilip yerine ‘Gizli Makedonya-Edirne Devrimci Örgütü’ isminin kullanıldığını ileri sürer.”*⁶⁰

İsim tartışmaları çok önemlidir, çünkü örgütün başına getirilen Bulgar ibaresi başka milletlerin bu örgüte üye olamayacağı ve örgütün asıl amacının Bulgaristan’a ilhak olduğu manasına geliyordu. Nihayet, 1905’te örgütün resmi adı İMDÖ olmuştur. Zaten örgütün başındaki İç kelimesi örgütün sadece Makedonya’ya ait olduğunu ifade eder. Dış ifadesi zaten başka bir örgütlenmeye aittir. Yüksek Makedonya Komitesi veya Dış Örgüt olarak geçen yapılanma, Sofya’daki örgütü ima eder. Sofya’daki örgüt Makedonya’daki Bulgar nüfusun çoğunluk olduğunu iddia ediyor ve bunu Eksarhlık’a üye olanların sayısı üzerinden ispatlama çalışıyor, bu yolla da Makedonya’nın Bulgaristan’a ait olması gerektiğini düşünüyordu.

İMDÖ’nün etnik açıdan çok çeşitli bir bölgede faaliyet yürütmesi ve kendisini Bulgar milliyetçiliğinden özenle ayırması, bu örgütü milliyetçilik dışındaki fikirlere açık hale getirdi. İMDÖ, Balkan Federasyonu tasarımı, Osmanlı idaresi içinde reforme edilmiş bir özerklik modeli ya da bağımsız bir Makedonya devleti kurma gibi alternatifler üzerinde yoğun tartışmalar yürütmüş; Makedon kimliğini, Bulgar, Rum ya da Türk kimlikleriyle eşit düzeyde tanınması gereken özgün bir ulusal aidiyet olarak savunmuştur. Bu fikirsel çoğulluk yalnızca bildirilerde değil, Selanik’ten Edirne’ye uzanan geniş bir alanda fiili çatışmalarla, zaman zaman silahlı mücadele biçiminde tezahür etmiştir.

*“En tanınmış örgüt, 1893’te Selanik’te kurulmuş olan Makedon Dahili Devrimci Örgütü ya da VMRO(İMDÖ) idi. Bu örgütün önde gelen üyeleri, diğer yerlerdeki ulusal devrim hareketlerinde önemli rol oynadıklarını gördüğümüz gruplardan geliyordu; bunlar küçük tüccarlar, zanaatkarlar, öğretmenler ve üniversite mezunlarıydı. VMRO başlangıçta, Makedonya’nın da içinde yer alacağı bir Güney Slavları federasyonunun kurulmasını destekliyordu. Örgütün sloganı “Makedonya Makedonlarıdır” olmasına rağmen, zaman zaman bazı üyelerinin Bulgaristan’la yakın bağlantıları olmuştur. VMRO, üyeleri örgütlenme ve toplama konusunda fevkalade etkindi. Başlıca faaliyeti büyük bir Makedon isyanı hazırlamaktı ve Makedonya’da devlet içinde bir tür devlet oluşturmuştu. Bulgar hükümeti bu örgütün faaliyetlerini etkin bir şekilde kontrol edemiyordu; çünkü kendi vatandaşlarından birçok kimse de harekete katılmıştı. Bunların hükümet üzerinde tesiri vardı ve Makedon komplolarına yardım ediyorlardı. Bazı silahlı gruplar, Bulgar topraklarını Makedonya’daki operasyonları için üs olarak kullanıyordu.”*⁶¹

⁶⁰ Fikret Adanır, age, s. 119

⁶¹ Barbara Jelavich, age, Cilt II, s. 98

Balkanlar'daki bütün sosyal demokrat partiler gibi Bulgar komünistler de Osmanlı'dan kopup bağımsız bir devlet olmayı istiyorlar ama küçük küçük bağımsız devletler kurmanın emperyalist devler için kolay bir yem olmak demek olduğunu da gayet iyi biliyorlardı. Balkan sosyalistlerinin üzerinde uzlaştığı siyasal çizgi, Balkan Federasyonu fikriydi. Onlara göre birbirleriyle sürekli didişen küçük bağımsız devletler, er geç emperyalist güçlerin çıkar çatışmalarında basit birer aparat hâline gelecek ve bu durum, Osmanlı idaresinden bile daha kötü sonuçlar doğuracaktı. Ulusları kendi iç işlerinde serbest bırakan bir Balkan Federasyonu, onların aynı geri kalmışlık, köylülük ve geç kapitalistleşme sorunlarıyla daha iyi baş edebilirdi. Bu açıdan Balkan Federasyonu fikriyatı sosyal demokrat partilere göre sosyalizme geçiş için en ideal siyasal üstyapıydı.

İMDÖ üzerinde faaliyet yürüttüğü bölgenin etnik çeşitliliği nedeniyle zaman zaman milliyetçilikten uzaklaşmak zorunda kalıyor, bu da onları Balkan Federasyonu fikrine ve dolaylı olarak BSDP ile temasa zorluyordu. İMDÖ'nün sol kanadı Bulgar milliyetçiliğini kabul etmiyor, Bulgaristan'a ilhak olmayı bir çözüm olarak görmüyor, ne olursa olsun Osmanlı'dan bağımsızlaşım çizgisini yetersiz görüyordu. İMDÖ'nün sağ kanadı ise Bulgar milliyetçisiydi ve elbette Yüksek Makedonya Komitesi ile ilişkiliydi. Sağ kanadın sınıfsal tabanı mülk sahiplerine, subaylara ve Bulgaristan bürokrasisine dayanıyordu. Esasında İMDÖ'nün sol kanadına güç kazandıran en önemli faktör, sağ kanadın ardı sıra yaşadığı başarısızlıklardı.

*“Bulgar hükümetinin öncelikleri doğrultusunda doğrudan eyleme geçen Yüksek Makedonya Komitesi (VMK), (...) 1895 yazında, Makedonya'da bir isyan çıkarma girişiminde bulundu. Hedef, Bulgaristan'da örgütlenen askeri birliklerin Makedonya'ya girerek yerli halkı isyana sevk etmesi ve Osmanlı hükümetinin isyanı şiddet kullanarak bastırması üzerine Büyük Güçlerin müdahalesinin sağlanmasıydı. Ancak Melnik İsyanı adıyla bilinen bu girişim, köylülerin Bulgaristan'dan gelen birlikleri desteklememesi üzerine başarısızlıkla sonuçlandı ve Osmanlı birlikleri kısa süre içinde bölgede düzeni sağladı.”*⁶² Yine sağ kanadın ve milliyetçilerin bir başka ayaklanması, Cuma-i Bala isyanı, 1902 yılında gerçekleşmişti. İMDÖ liderliğinin karşı çıkmasına rağmen bazı yerel birlikler milliyetçi duygu seline ortak olmuşlardı. Taktikleri 1895 yılındaki Melnik isyanı ile aynıydı; önce Bulgar subaylar Osmanlı idaresi altındaki topraklara girecek ve dış güçlerin konuya dahil olması beklenecekti. Bir kez daha sonuç değışmedi, Osmanlı güçleri birtakım reform girişimleri vaadiyle bölgeye hâkim oldu.

İMDÖ liderliği Bulgar milliyetçiliğinin çözümün kapısını aralamadığını görünce kırlara yöneldi, köylülerin gerçek sorunlarını ele almak onları sosyalist fikirlere yakınlaştırdı. Dönemin sosyalist partilerinin küçük devletler sistemine karşı Balkan Federasyonunu savunmaları ve örgütlenme zemini olarak işçi sınıfını tercih etmeleri, sosyalistlerin köylü sorunlarına karşı kör oldukları gibi bir yanlış anlaşılmaya yol açmıştır. *“Küçük devletlere karşı çıkanlar bir tek Alman milliyetçileri değildi; liberal siyasal düşünce de onlarla aynı görüşü paylaşmaktaydı. Benzer biçimde, 19. yüzyıl sosyalistlerinin Balkanlar'daki Völkerabfalle'ye (uluslar çöplüğü) karşı kin duymaları, yalnızca köylülük karşıtı eğilimlerle değil, Kleinstaateri'yi (küçük devletler sistemi) hor görmeleriyle açıklanabilir.”*⁶³

⁶² Çağdaş Sümer, age, s. 351

⁶³ Maria Todorova, age, s. 77

Balkan sosyalistleri yoksul köylülüğü tarımda kapitalistleşme ekseninde inceliyorlardı; kaldı ki bu konu dönemin Batı Avrupa ve Rus Marksizminin nitelikli tartışma başlıklarından biridir. Dolayısıyla İMDÖ'nün sol kanadı, Bulgar milliyetçisi olan ve Bulgaristan subaylarıyla doğrudan iletişim halinde olan sağ kanat ile sorunlar yaşadıkça Balkan Federasyonu fikrine yöneliyor bu durum da onları köylülüğü kapitalistleşme sürecinde ele alan sosyalist tezlere doğru yaklaşıyordu.

1902 yılında, Cuma-i Bala isyanı başarısızlıkla sonuçlanınca, örgütteki ayrımlar netleşti. İMDÖ ile Sofya'daki Yüksek Makedonya Komitesi (YMK) arasındaki iletişim kopma noktasına geldi. İç örgütün sol kanadının sesi daha yüksek duyulmaya başlandı. Sol kanadın Sofya'daki temsilcileri olan G. Petrov ve G. Delçev, YMK'ya bağlı değildi. Bu liderler Makedonya dışında olmalarına karşın daha gerçekçi tespitler yapıyorlardı; halkın henüz genel bir isyana hazır olmadığını düşünüyorlardı. Onların önerisi, kent gerillalarının şiddet eylemleri yaparak örgütün etkisini artırmasıydı. Selanik'teki merkez komite lideri I. Garvanov ise genel halk isyanının tam zamanı olduğunu düşünüyordu. Sol kanadın 1908 Devrimi ile popülerleşecek liderlerinden biri olan Yane Sandanski, Serez bölgesinin komutanlarından biriydi; o da geniş çapta bir halk isyanının şartlarının olgunlaşmadığını düşünüyordu.

Sol kanadın, tahmin edilenin aksine, eylemci bir çizgiye hemen yönelmemesi, örgütlenme adımlarını sağlam atmak istemesi ve genel halk isyanını ciddiye alması çok önemlidir. Genel halk isyanını aceleye getirenler Makedonya halkından çok Avrupalı güçlere güveniyorlardı, bunun bedeli 1903 İlinden ayaklanması ardından ağır bir şekilde ödendi. Bu dönemde birbiriyle çatışsa bile bütün görüşlerin ortaklaştığı çizgi, Makedonya topraklarının Osmanlı Devleti'nden bağımsızlaşması gerektiği olmuştu. Genel halk isyanını savunanlar, isyan için yeterli örgütlenmenin henüz başarılmadığını düşünen sol kanat destekçileri, Bulgar milliyetçileri, Yüksek Makedonya Komitesi ve hatta Bulgar sosyalistler; hepsi de Osmanlı idaresi altında Makedonya fikrine kesinkes karşılardı. En dar milliyetçi görüşe sahip olanlar ile Balkan Federasyonu yanlısı sosyalistler, mesele Osmanlı karşıtlığı olunca, rahatlıkla yan yana gelebiliyordu. Bu siyasal çizgi, silahlı eylemlerin yapılmasını kolaylaştırırsa bile, milyonlarca Türk'ün yaşadığı Balkanlar'da, Türkleri dışlayan bir Balkan Federasyonu çizgisinin sosyalist yönünün samimi ve gerçekçi olmayacağı açıktır.

Bu tarihlerde Bakunin'den etkilenen ve milliyetçiliğe açıkça karşı çıkan anarşist *Gemicii* grubunu da ayrıca vurgulamak gerekmektedir. *"Anarşist düşünce Makedon hareketine "Makedon Gizli Devrimci Komitesi" aracılığıyla taşınmıştı. Bu komite 1898'de Bulgar ve Makedon öğrenci grubu olarak İsviçre'de ortaya çıkmıştı. (...) Böylece 1899'da yeni seçilen Yüksek Makedon Komitesi'ne, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Avrupa sermayesine yönelik çok sayıda suikast öngören planlar sundular. Aynı şekilde padişaha da bir suikast planlanmıştı. YMK'nın şefi B. Sarafov, bu teşebbüsü finanse etmeye hazır olduğunu söyledi. Böylece bir anarşist komplocu çevresi Balkanlar'da ortaya çıktı. Bu çevre Filibe, İstanbul ve Selanik'i kapsamaktaydı ve Cenevre üzerinden uluslararası anarşist gruplarla bağlantıyı sürdürmekteydi. Bu suikastçı çevre Selanik'te, Mercanov'un işbirliği sağladığı Gemicii grubu tarafından temsil edilmekteydi."*⁶⁴ Bu anarşist grubun, çoğunluğunu rastgele bombalamalar ve

⁶⁴ Fikret Adanır, age, s. 184

suikastların oluşturduğu şiddet girişimleri karşılık bulmadı. Bulgaristan, Osmanlı ve Avrupalı güçler verili dengeyi bozmaya teşebbüs etmediler.

G. Petrov ve G. Delçev'in aksi yöndeki tutumlarına rağmen 1903 Ağustosunda Selanik'teki komite tarafından İlinden Ayaklanması kararlaştırıldı. İlinden Makedoncada İlyas Günü anlamına gelmektedir. 2 Ağustos, Hristiyan takvimine göre aziz İlyas'a adanmıştır ve Slav Ortodoks dünyasında kutsal bir gündür. Dini anlamı yoğun, spesifik bir günün ve ismin seçilmesi bile İMDÖ'nün sol kanadının milliyetçilik karşıtı fikirlerinin, örgüt içinde hâkim görüş olmadığını ispatı niteliğindedir. Dinsel ve ulusal göndermelerle yüklü bir tarihe yaslanarak başlatılan İlinden İsyanı, yapısı gereği ne Türkleri ne de Slav olmayan toplulukları; ne Müslümanları ne de Katolikleri kapsayan bir siyasal çizgi geliştirebildi.

Bu nedenle İlinden İsyanı, milliyetçilikten sosyalizme uzanan siyasal hattın bütün çelişkili ve karmaşık yönlerinin bir arada yaşandığı bir moment olmuştur. Örgüt içinde G. Petrov ve G. Delçev gibi isimler, isyan şartlarının henüz hazır olmadığını savunsalar da Osmanlı idaresine karşı kesin bir tutum içindeydiler. Buna karşılık, genel halk isyanı için koşulların olgunlaştığını düşünen başka bir kanat, silahlı mücadeleye hazır olduğunu düşünmekle birlikte Osmanlı egemenliğinden tümüyle kopmaya sıcak bakmıyor; esas olarak Avrupalı devletlere Makedonya'daki Hristiyan halkın tepkisini göstermek istiyordu. Bu iç gerilimli yapı, isyana hem sosyalist yönelimli kısa ömürlü Kruşevo Cumhuriyeti gibi deneyimleri, hem de Osmanlı'ya karşı açık bir tutum almamış barışçıl Türk köylülerine yönelik katliam gibi trajik olayları birlikte sığdırdı. İMDÖ içinde sosyalist çizginin belirleyici olmaması ve Balkan Federasyonu fikrinin marjinal kalması, İlinden isyanını dar ulusal hedeflerle radikal sosyalist arayışların bir arada ve çoğu zaman çelişkili biçimde iç içe geçtiği bir siyasal deneyime dönüştürdü.

“Ulusal Devrimci mücadelenin doruk noktası 1903 yılında İlyas günündeki ayaklanma ile İsa'nın Miraç gününe rastlayan ayaklanmaydı. Gelgelelim bu her iki ayaklanma da politik yönden alabildiğine elverişsiz bir anda patlak verdikleri ve hiçbir büyük devlet tarafından desteklenmedikleri için başarısızlığa uğramaya mahkumdular. Gene de kurtuluş özlemi ile yanan ve her türlü fedakarlığa hazır Bulgar halkı Trakya ve Makedonya'daki Osmanlı birliklerini birkaç gün için de olsa buradaki köylerden çıkarabilirdi. Kruşevo'da halkın coşkunluk gösterileri arasında Cumhuriyet ilan edildi. Marksist Sosyalist Nikola Karev'in önderliğinde gerçek bir demokratik iktidar kuruldu ve tüm uluslar (uyruklar) bu yönetimde eşit şekilde temsil edildiler. Kruşevo Cumhuriyeti mücadelenin ateşi içinde ulusal farklılıkların nasıl ortadan kalktığını ve daha dün birbirleri karşısında düşman olarak yer alan ulusçukların ortak hedefleri özgürlük uğruna nasıl birleştiklerini gözler önüne sermişti.”⁶⁵

Kruşevo Cumhuriyeti'nde Bulgar, Rum ve Vlah temsilcilerden oluşan bir devrimci meclis kuruldu. Karev'in yazdığı Kruşevo Manifestosu, tüm halklara ve özellikle Müslümanlara seslenerek isyana destek çağrısı yapar: “Zulme ve insan düşmanlığına karşı silaha sarıldık: özgürlük ve insanlık uğruna savaşıyoruz, davamız tüm ulusal farklılıkların ve her türlü halk ayırımının üstündedir. Bu nedenle sultanın karanlık imparatorluğu içinde acı çeken herkesi

⁶⁵ Nikolay Todorov, age, s. 89

kardeşimiz ilan etmeliyiz. Bugün tüm Hristiyan nüfusla birlikte Türk köylü nüfusu da acı ve ıstırap içindedir. Düşmanımız Türk halkı değil Osmanlı yönetimidir; silahla ya da iftira ile bize karşı çıkanlardır. Bizler zulme ve köleliğe karşı hainlere, onurumuzu ve namusumuzu zorla yok etmeye, alın terimizden kendilerini beslemeye ve emeğimizi sövmürmeye çalışanlara karşı ayaklanıyoruz. Bizlere gelin ve aramıza katılın Müslüman kardeşler. Sizin ve bizim düşmanımıza karşı birlikte harekete geçelim! Gelin kölelik zincirlerini parçalayalım işkence ve acılardan kurtulalım."⁶⁶

On gün süren kısa ömürlü bu enternasyonalist deneyimin ardından, Osmanlı askeri yapısıyla doğrudan bir ilişkisi olmayan Türk köylüler dahi isyanın hedefi haline geldi ve katliamlara maruz kaldı. Yaklaşık 20 bin kişinin katıldığı bu geniş çaplı silahlı ayaklanma, Osmanlı ordusu tarafından sert biçimde bastırıldı; geride binlerce ölü ve yakılıp yıkılmış köyler bıraktı. Bazı kaynaklara göre, Osmanlı yönetimi bu isyanı bastırmak için 93 Harbi sırasında uyguladığı çapta bir askerî seferberliğe başvurmuştur.⁶⁷

İç Makedonya Devrimci Örgütü'nün sosyalistlerle ilişkisi

*"Örgüt nihayetinde Osmanlı dünyasındaki 'asi' hareketler için bir model haline gelecekti."*⁶⁸ 1903 İlinde isyanının başarısızlıkla sonuçlanması, isyandan önce Selanik Komitesi'ni uyaran ve henüz halkın büyük bir ayaklanmaya hazır olmadığını iddia eden görüşlerin haklılığını ortaya çıkardı. Bu durum örgüt içinde sol eğilimlerin güç kazanmasına ve kendilerini daha rahat ifade etmeye başlamalarına yol açtı. İMDÖ'nün sol kanadında Kuruşevo Cumhuriyeti deneyiminde faaliyet yürüten kadrolar, Serez bölgesinin komutanı Yane Sandanski, G. Petrov ve G. Delçev gibi yöneticiler, Dimo Hacı Dimov ve Dimitar Vlahov gibi Marksistler yer almaktadır.

İlinden isyanı başarısızlığa uğradıktan sonra yürütülen örgütsel tartışmaların ardından 1903-1904 yıllarında G. Petrov'un milliyetçilik karşıtı hattına rağmen, İMDÖ içinde ulusçu-milliyetçi görüşler hâkimiyet kazandı. Bulgar milliyetçiliğine uygun düşen bir politik tercih olarak üyeler ve halk Patriklikten Eksarhlığa geçmeye davet edildi. Bu tavır zaten aktif olan fay hatlarını daha da tetikledi.

"Bugün Makedon tarihçilerin çoğunluğunun yaptığı gibi Eksarhlık ile İç Örgüt arasındaki karşıtıktan bağımsız bir Makedon ulus bilincinin ortaya çıkmakta olduğu sonucunu çıkarmak, doğru değildir. Bu daha çok, zamanın Bulgaristan'ının bütün radikal demokrat ve sosyalist gruplarının Eksarhlığa ve büyük burjuvaziye karşı muhalefeti olarak kabul edilmelidir. Böylece İç Örgüt, daha çok Bulgar solu içindeki bir radikal hareket olarak görülmelidir. İç Örgüt saflarındaki Eksarhlık karşıtı muhalefetin, yalnızca küçük bir aydınlar grubu tarafından yapıldığına ayrıca dikkat edilmelidir. "Komplocular örgütü"nden bir kitle hareketi çıktığı

⁶⁶ Nikolay Todorov, age, s. 90

⁶⁷ Ramazan Hakkı Öztan-Alp Yenen, Asiler Devri, çev: Emrullah Ataseven, İletişim Yayınları, 2024, s. 38

⁶⁸ Ramazan Hakkı Öztan-Alp Yenen, age, s. 34

andan itibaren, bu aydınlar grubu kendini Eksarhlık papazlarıyla birlikte çalışmak zorunda hissetti."⁶⁹

Bu noktada, İMDÖ'nün sol kanadının teoride hem Bulgar milliyetçiliğine hem de Eksarhlığa karşı çıktığını savunmasına rağmen, fiilen Eksarhlığın sağladığı toplumsal ve kurumsal altyapı sayesinde ayakta kalabildiğine dikkat etmek gerekir. Dahası, Bulgar milliyetçiliğine mesafe alırken savunulan bağımsız Makedon kimliği, gerçekte Balkan Federasyonu fikrine ne ölçüde uygun düşmektedir, bu da ayrı bir tartışma konusudur. İMDÖ'nün yaşadığı bu teorik ve pratik çelişkiler, dönemin sosyal demokrat partileri için de geçerlidir. Osmanlı Devleti 'baş düşman' ilan edilirken, diğer tüm çelişkiler arka plana itilmiş; hatta Bulgar milliyetçiliğiyle mesafeli görünmelerine karşın Eksarhlık yanlısı konumlar dahi sosyalist çevrelerce çıkar temelinde tolere edilmiştir. Devrimci bir programla temellendirilseydi bu tutum anlaşılabilirdi; ancak verili haliyle milliyetçiliğin sınırlarında kalmış ve onun tarafından soğurulmuştur.

Örgütün Ekim 1905'te Rila manastırında yapılan genel kongresinde, Marksist Dimo Hacı Dimov'un örgütün yayın organı *Revoljucionen List*'in editörlüğüne getirilmesi, ılımlılar için üstesinden gelmesi en zor olaylardan biri olmuştur. Bu durum, sosyalist eğilimlerin örgütün tabanında daha güçlü bir şekilde yayılacağı korkusuna yol açmıştır. Ancak bu kongre, örgüt içindeki uzun süredir var olan uyuşmazlıkları gidermekte yetersiz kalmış ve karşıtlıkları daha da artıracak etkenler ortaya çıkmıştır.

*"Bütün bunlara rağmen Rila manastırındaki genel kongre İç Örgüt saflarında uzun süredir var olan uyuşmazlıkların atlatılmasına çok az yardımcı oldu. Bunun yerine, var olan karşıtlıkları daha da artıracak etkenler ortaya çıktı. Sandanski ve Çernopee liderliğindeki güçlü bir grup, Serez ve Stumica bölgelerinde varlığını sürdürmekteydi. Bu grup, uygun coğrafi konumu sayesinde Sırp ve Rum propagandasının ulaşamayacağı bir yerde, Bulgar milliyetçiliğine de karşı görece bağımsızlığını koruyabilmişti. Bu grubun görüşüne göre Makedonya, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde değişik halkların bir arada ahenkle yaşayabilecekleri bir özerk bölge haline gelmeliydi. Temel önermeleri şöyleydi: "Makedonya Sorunu, Bulgar sorunu gibi gösterildiği sürece çözüme kavuşturulamaz."*⁷⁰

Açıkça görülmektedir ki, çözüm arayışında olan siyasi gruplar birbirinden oldukça farklı hedefler benimsemektedir: Balkan Federasyonu, bağımsız bir Makedonya Cumhuriyeti, Bulgaristan'a ilhak ya da Osmanlı egemenliği altında özerklik. Sağ kanat, açıkça Bulgaristan'a ilhakı savunurken; İMDÖ'nün sol kanadı ile komünist çevreler bu seçenekler arasında kararsız salınımlar yaşamaktadır. Oysa asıl mesele, bu yönetim biçimlerinden hangisinin seçileceğinden çok, her birinin ezilen sınıflara ne sunduğudur. Önemli olan toprak düzeni ile mülkiyetin kimin elinde toplanacağı ve bunun kararını verecek olan iktidarın yapısıdır. Nitekim bu modellerin birçoğu kısmen hayata geçirilmiş; ancak hiçbiri sosyalist bir yönelime veya Sovyetler benzeri bir yapıya dayanmadığı için kalıcı olamamış ve kısa sürede dağılmıştır.

Sol kanat İMDÖ'nün Bulgar milliyetçiliği ile olan ilişkisi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı yazarlar sadece taktik icabı böyle davrandıklarını söylüyorken, başka tarihçiler sol kanat İMDÖ'nün Bulgar milliyetçiliğine karşı Makedon milliyetçiliğini

⁶⁹ Fikret Adanır, age, s. 147

⁷⁰ Fikret Adanır, age, s. 249

savunduğunu ve bunun da Osmanlı idaresi altında özerklik manasına geldiğini söylüyorlardı. Buna rağmen sol kanat İMDÖ liderleri koşulların zorlamasıyla Bulgar milliyetçileriyle sürekli yan yana düştüler. *“Eşit ölçüde anlamlı bir başka faktör de aynı Makedonların Bulgar kamusal yaşamına çok aktif biçimde katılmasıydı. Vlahov ve Hacı Dimov Bulgar Sosyal Demokrat Partisi'nin üyeleri idi; Balkan Savaşları'nda çoğu Makedonyalı, Bulgar birlikleriyle çarpışmaya gönüllü oldu ve savaşların ertesinde bu kamu figürlerinin çoğu Bulgaristan'da kaldı.”*⁷¹

Ekim Devrimine kadar olan dönemde neredeyse bütün sol tavırların milliyetçilik tarafından soğurulduğuna vurgu yapmakla yetinelim. Igor Despot'un diğer uyarısı ise sosyalist tarihi yorumlarken daha sonra kurulacak olan sosyalist devletlerin tarih yazımını kendi lehlerine çevirme güdüsüdür. Yugoslav tarihçileri Sırpları Bulgarlara yeğlemekte, Bulgar tarihçiler ise İMDÖ'nün Bulgar kimliğine doğru çubuğu bükmektedir.⁷² Tarihin bu evresinde Leninist modele en uygun düşen bu örgütün, milliyetçilikle yeterince baş edemediğini ama diğer yandan da milliyetçiliğin açtığı yolu sosyalistçe istismar edebildiğini gözlemliyoruz.

Igor Despot, Hacı Dimov'u BSDP üyesi olarak kaydetse de İMDÖ çevresinde faaliyet gösteren birçok sosyalist gerçekte partiye üye değildi. Nitekim bazı kaynaklarda Hacı Dimov'un BSDP'ye katılmamış, ancak Marksist fikirleri benimsemiş bir devrimci olduğuna dikkat çekilir. 1902'de BSDP'nin dar ve geniş olmak üzere iki fraksiyona bölünmesi göz önünde bulundurulduğunda, Makedonya ve Bulgaristan topraklarında fiilen üç ayrı sol odaktan söz etmek mümkündür: Burjuvaziyle her türlü ittifakı reddederek Makedonya'nın kurtuluşunun ancak proletaryanın öncülüğünde bir Balkan Federasyonu'yla gerçekleşebileceğini savunan dar sosyalistler, Bulgaristan ve Osmanlı burjuvazisiyle sınırlı ittifakları kabul eden geniş sosyalistler ve İMDÖ'nün sol kanadı.

*“1901'de BSDP merkez komitesi, parti üyelerinin Makedonya örgütlerine girmelerini yasakladı. (...) Makedonya devrimci hareketiyle sıkı bağları olan Dima Hacı Dimov adlı bir Bulgar sosyalist, bu eleştiriye büyük bir şiddetle karşı çıktı. Hacı Dimov, tam da Makedonya devrimci örgütünün içinde bazı şoven öğeler bulunduğu için, ona katılmanın sosyalistlerin ödevi olduğunu ileri sürmekteydi. (...) Burjuva siyasal gruplarıyla işbirliğine girip girmeme sorunu, 1903'teki BSDP'nin 10. Kongresinde bir kopmayla sonuçlanmıştır. Bu anlaşmazlığın merkezinde Makedonya sorunu vardı. 1903'ten sonra, Yankı Sakasov'un önderliğindeki Geniş sosyalistler İMDÖ'nün çalışmalarına serbestçe katıldılar. Fakat Dar sosyalistler de partinin kesin kararına karşın, bunlardan uzak durmadılar.”*⁷³

Burada önemli bir çelişkiyle karşı karşıyayız. Teorik olarak yakın olduğumuz dar sosyalistler, burjuvaziyle ittifak kurmama ilkesini çoğu zaman sekter bir tutuma dönüştürerek, burjuvazinin öncülüğündeki silahlı bağımsızlık mücadelesinden uzak durmuşlar ve giderek yalnızlaşmışlardır. Buna karşılık, teorik ve politik açıdan mesafeli olduğumuz geniş sosyalistler ise burjuvaziyle ittifakı bağımsızlık yanlısı örgütlere eklenerek milliyetçiliğe kaydırmışlardır. Ancak dar sosyalistlerin bu sekter eğilimi, İMDÖ ile işbirliğini savunan Hacı

⁷¹ Igor Despot, age, s. 16

⁷² Igor Despot, age, s. 16

⁷³ Mete Tuncay-Erik Jan Zürcher, age, s. 46

Dimov gibi kadrolar sayesinde kısmen yumuşamıştır. Eğer Blagoev'in önderliğindeki merkez komitenin katı çizgisi pratikte tümüyle uygulanmış olsaydı, BSDİP birkaç on yıl sonra iktidara yürüyen bir partiye değil, tabanı olmayan bir bildiri partisine dönüşebilirdi. Öte yandan, burjuvaziye karşı tavizsiz bir çizginin varlığı -her ne kadar zaman zaman sekter davranışlara yol açsa da- kabul edilmemiş olsaydı, BSDİP Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı yıllarında Bolşeviklerle örtüşen Leninist tutumu gösterme olanağını yitirebilirdi.

Daha da ayrıksı bir örnek: 1908 Devrimi

Gözden kaçırılmaması gereken noktalardan biri, onca silahlı örgüt ve farklı fikrin çarpıştığı Balkan topraklarının -Makedonya dâhil- büyük bölümünün 1908 yılında hâlâ Osmanlı egemenliği altında bulunmasıdır. Avrupalı devletler ve ulusal Balkan monarşileri Osmanlı'nın çökeceğini kesin bir olasılık olarak görüyor; yaşanan tüm bu kanlı çatışmalar, aslında İmparatorluk dağıldıktan sonra kurulacak yeni düzenden daha büyük pay kapma mücadelesi anlamına geliyordu. Ne var ki Osmanlı'nın iktidar kanadı ve ona muhalif egemen sınıflar süreci seyirci kalarak beklemediler. 1908 Devrimi, II. Abdülhamid'in şahsında simgeleşen yozlaşmış, despotik ve entrikalara dayalı başarısız denge siyasetinin karşısına, yeni burjuvazinin sözcülüğünü üstlenen asker ve aydınların öfkeli tepkisi olarak ortaya çıktı.

1908 Devrimi'ni harekete geçiren olaylardan biri de Reval görüşmeleridir. Haziran 1908'de, Rus Çarı II. Nikola ile İngiltere Kralı VII. Edward, Estonya'nın başkenti Reval'de buluştular. Bu görüşmelerde Osmanlı'nın Avrupa kısmında "özerklik" ciddi bir olasılık olarak tartışıldı ve Makedonya'da daha sıkı Avrupa denetimi kararı gündeme geldi. Osmanlı aydın ve subay çevrelerinde "Makedonya'yı elimizden alacaklar" korkusu doğdu.

1908 Devrimi olarak nitelediğimiz olaylar silsilesinin merkezinde Makedonya ve Balkanlar yer alır. Bu devrim, 24 Temmuz 1908'de II. Abdülhamid'in başkent İstanbul'da Kanun-i Esasi'yi yeniden kabul etmesiyle simgeleşirken, kızıl sultanı buna zorlayan olaylar temmuz ayının başında Balkanlar'da başlamıştı. Yani 1908 İhtilali bir Balkan devrimidir. İlk olarak Resne'de bir müfreze komutanı olan Niyazi Bey Manastır Dağları'na çıkmış, ardından Osmanlı idaresinin alay komutanı olan Şemsi Paşa öldürüldükten sonra isyan dalga dalga yayılmıştı. Albay Enver Bey'in de aralarında bulunduğu subaylar dağa çıkarak emirleri altındaki askerleri etkiledikleri gibi aynı zamanda çevre vilayetlerin köylülerini de ikna etmeyi başardılar. Reval görüşmeleri ardından Avusturya'nın olası işgaline karşı örgütlenen Arnavut silahlı birliklerinin de saflara katılmasıyla II. Abdülhamid iktidarı daha fazla direnemedi ve isyancıların talepleri olan meşrutiyet rejimini kabullendi.

*"Hürriyetin ilanı ile sonuçlanacak olaylar dizisi, Reval görüşmelerinin neden olduğu siyasi belirsizliğin ardından, ittihat ve Terakki Cemiyeti üyesi bir grup subayın harekete geçme kararıyla başlamış olsa da 1908 Devrimi önceki on yıllarda mayalanmakta olan devrimci dinamiklerin ürünüydü."*⁷⁴ Esas önemli olan nokta ise 1908 Devriminin öncesinde herhangi bir belirti vermemesidir. 1908 devrimi anlık ve beklenmedik bir hadisedir. Daha önce tartıştığımız üzere Balkan halkları büyük ölçüde Osmanlı'dan umudu kesmişti, zaman zaman Osmanlı idaresi altında özerklik fikri desteklense de bu durum geçici bir taktikten öteye geçemiyordu;

⁷⁴ Çağdaş Sümer, age, s. 360

daha çok ağır cezai yaptırımlara maruz kalmamak içindi. 1908'deki devrimci yükselişe başta Makedonya'daki sol kanat İMDÖ liderlerinden Sandanski olmak üzere Hristiyan halklar da büyük bir heyecanla destek verdiler. Hristiyan halklar, Jön Türklerin uzattığı eli herhangi bir gizli ajanda taşımaksızın, devrimin yarattığı heyecan ve iyimserlik atmosferinde kabul ettiler. Bu anlamıyla 1908, Osmanlı'yı dışlayan Balkan federasyonu fikriyatından bile daha ileri noktaya ulaşmıştır. Çok değil, bir yıl öncesinde, 1907 yılının bahar aylarında bile Bulgar, Sırp, Rum ve Türk halkının hepsinin birden anayasal bir Osmanlı düzeni altında ortaklaşa yasama meclisi faaliyeti yürüteceğini tahmin etmek imkânsız görünmektedir. İşte yozlaşmış ve içeriden çürümeye başlamış hantal iktidarların yol açtığı böyle hayırlı sonuçlar vardır!

1908 Devrimi'nin devrimci niteliği konusunda farklı görüşler mevcuttur. Feroz Ahmad 1908 hareketinin halk devrimi şeklinde değil, Doğu Sorunu diplomasisinin son halkası olarak ortaya çıkan bir darbe olduğunu belirtmektedir.⁷⁵ Yine Bulgar Sosyal Demokrat Partisi'nin Dar kanadının lideri Blagoev de 1908'i bir askeri darbe olarak nitelendiriyordu.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, 1908 Devrimi beklenmedik ve konjonktürel bir gelişmeydi. Devrimin bir sene öncesinde bile onu çağrıştıracak belirtilerin çok da görünür olmadığını altını çizmek gerekiyor. Çünkü o zamanlar ortada daha İttihat ve Terakki cemiyeti bile yoktur. *"Selanik'te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti adı altında 1906'da kurulan ve nihayet 1908 devrimini gerçekleştirecek olan komitenin, başlangıçta Avrupa'daki Jön Türklerle bağlantısı yoktur."*⁷⁶ Jön Türk grupları kendi içlerinde sıkı bir disipline sahip olsalar da birbirlerinden bağımsız hareket ediyor, hatta zaman zaman birbirlerini rakip olarak görüyorlardı. Ancak 1907'de düzenlenen kongrede Jön Türkler arasında birlik sağlanmış ve bu toplantıya Ermeni devrimci örgütü Taşnaksutyun ile İMDÖ'nün sol kanadı da davet edilmiştir.

Askerî darbeler böylesine geniş bir ittifak zemini yaratamaz; köylülerin, aydınların ve subayların ortaklaşa yürüttüğü, tabandan beslenen bu hareket, darbe sistematığının sınırlarını açık biçimde aşmaktadır. Hangi darbe böylesine baskıcı bir saltanatı sona erdirip, ardından kurulacak mecliste 147 Türk, 60 Arap, 27 Arnavut, 26 Rum, 14 Ermeni, 10 Slav ve 4 Yahudi'nin temsil edildiği çok uluslu bir yapı oluşturabilir? Serez bölgesinin önderi Sandanski'nin şu sözlerine bakalım, bu sözlere zemin oluşturan örgütsel ittifak, gerçekten de bir askerî darbe kategorisine dâhil edilebilir mi?

*"Genç Türk kardeşlerimizin devrimci çağrısı çok çekmiş halkın ruhunda sevinçli bir yankı buluyor... Türk vatandaşlarım: Siz halkın büyük çoğunluğunu oluşturuyorsunuz; bu yüzden ortak düşmanın zulmünü en çok siz hissettiniz. Kendi Türk imparatorluğunuzda, Hristiyan vatandaşlarınızdan daha az köle değildiniz... Sevgili Hristiyan vatandaşlar: Tüm Türk halkının zorbalığının sizin açılarınızın kaynağı olduğuna inandığınızda, siz de az aldanmadınız... Vatandaşlar! Belki resmi Bulgaristan tarafından, özgürlükçü gelişmesini başlatabilecek Türk halkıyla sizin ortak mücadelenize karşı yapılan canice ajitasyonun sizi etkilemesine müsaade etmeyin!"*⁷⁷

⁷⁵ Taner Timur, age, s. 164

⁷⁶ Fikret Adanır, age, s. 259

⁷⁷ Fikret Adanır, age, s. 267

Sonraki birkaç yılın gelişmeleri malumdur. 1908 Devrimi'nin iki temel ideali —anayasal düzende bir devlet yönetimi ve bütün milletlerin eşit biçimde bir arada yaşaması— çok kısa sürede boşa çıktı. Türkiye devrimci literatüründe bu süreç, bir yanda Osmanlı Devleti, İttihat ve Terakki ve Kemalist iktidar arasında özsel bir fark görmeyip burjuva devrimlerini ve sermaye sınıflarının iktidarına giden yolun niteliğini azınlıkları merkeze alarak tümünden reddeden liberal yorumla, öte yanda bu burjuva devrimlerini kutsayarak sosyalizme giden zorunlu bir basamak sayan pseudo-sosyalist yorum arasında sıkışmıştır. Liberal bakış açısı 1908'i baştan bir devrim olarak görmediğinden, onun ideallerinin çöküşünü de karşı-devrim olarak değerlendirmemektedir. Pseudo-sosyalist yaklaşım ise İttihatçıları karşı-devrimin asli faili sayarken, Kemalistlerin sonraki on yılda İttihatçılardan kısmen ayrışmasını bir başarı ve yeniden devrimleşme olarak sunmaktadır. Oysa devrimin yenilgisi çift yönlü okunmalıdır. Daha önce vurguladığımız gibi, İttihatçıların 1908 Devrimi'ni hızlandırmalarındaki en önemli etkenlerden biri Makedonya'nın elden gitme ihtimaliydi. Nitekim 24 Temmuz'un üzerinden yalnızca iki ay geçmişti ki, Jön Türk Devrimi'nin yarattığı sarsıntı ve Osmanlı'nın zayıflığından yararlanan Bulgar Prensi I. Ferdinand, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan ederek kendisini “çar” ilan etti. Ertesi gün ise Avusturya-Macaristan, 1878 Berlin Antlaşması'ndan beri fiilen işgali altında tuttuğu Bosna-Hersek'i bu kez resmen ilhak ettiğini duyurdu.

İttihatçıların kendilerini başarılı saymalarına dayanak yaptıkları en büyük koz, devrimden yalnızca iki ay sonra ellerinden kayıp gitti. II. Abdülhamid yönetimi Balkan topraklarını kaybetmekle suçlanırken, İttihatçılar iktidara gelir gelmez Bulgaristan bağımsızlığını ilan etti, Bosna-Hersek ise Avusturya-Macaristan tarafından ilhak edildi. Kaldı ki 1908 her ne kadar bir askerî kalkışma biçiminde gelişmiş olsa bile, ona gerçek anlamda ideallerini kazandıran şey köylülerin hem Osmanlı idaresinden hem de Balkan monarşilerinden bunalmışlığı ve daha ileri bir düzen arayışıdır. Ne var ki bu hareketin öncü bir hazırlığı, net bir önderliği ve siyasal programı yoktu; bu uyumsuzluk, devrimin kısa sürede karşı-devrime dönüşmesine zemin hazırladı. Sorumluluk, devrimin ideallerine yaklaşmayan ve milliyetçiliğe savrulan niteliksiz İttihatçı yöneticiler kadar, aynı ideallerden uzak kalıp etnisiteler pazarında pay kapma yarışına giren Balkan monarşilerine de aittir. Karşı karşıya gelen akımların bir yanında İttihatçı elitler, diğer yanında Balkan monarşilerinin bürokratları yer alıyordu. Elbette çubuğu hâkim ulusun temsilcisi olan Türk-Müslüman İttihatçılar aleyhine bükme gerekir; ancak karşı-devrimin diğer ortağının Balkan monarşileri olduğunu da gözden kaçırmamak önemlidir.

Bu aşamadan sonra Osmanlı'nın Balkan Federasyonu çizgisine dahil edilmesi fikri artık imkânsız hale gelmiştir. Böylece 20. yüzyılın başında, en ileri ideallere sahip burjuva devrimlerinin dahi kök salamamasının çıplak gerçeğiyle karşı karşıya kalmış olduk. Burjuvazinin kurduğu anayasal düzen, farklı milletleri bir araya getirememekte; savaşları durdurmak bir yana, yeni çatışmaları körüklemektedir. Aynı zamanda köylülerin ve işçilerin taleplerini zor yoluyla bastırarak ezilenlerin taleplerini karşılayacak bir düzen olasılığını ortadan kaldırmaktadır. Bu koşullar altında Balkan halklarının burjuva düzeninden herhangi bir fayda umabileceği bir ortam artık kalmamıştır; tersine bu düzen, onların özgürlük ve eşitlik arayışlarının önündeki en büyük engel haline gelmiştir.

Balkan Federasyonu fikrinden Osmanlı'nın dışlanması, Balkan sosyalistleri ile burjuva milliyetçileri arasındaki ayrımı Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı yılları boyunca büyük

ölçüde silikleştirmiştir. Neredeyse bütün sosyalist partiler Balkan federasyonu hakkında hemfikirdir; çünkü sosyalizm küçük devletler sisteminin emperyalist devletler tarafından kolay lokma olacağı açıktır. İlginçtir ki burjuva milliyetçileri sebep olarak emperyalist devletleri göstermeseler de küçük devletler sistemi, kendi alt-emperyalist hedefleri için yetersiz olduğundan, sonuçta onlar da kendi egemenlikleri altında bir Balkan Federasyonu tahayyül ediyorlardı.

I. Balkan Savaşı sırasında Osmanlı baş düşman olduğu için ve bütün Balkan milletleri ona karşı savaştığı için sosyalist politikanın halklar içinde ayırt edici bir politik tavrı mümkün olmamıştır. Hatta bu dönemde Balkan federasyonu fikri, ulusal monarşiler tarafından kolayca soğurulabilecek bir çocukça heyecan olarak görülüyordu. Ancak II. Balkan Savaşı yıllarında Balkan ulusları birbiriyle savaşmaya başlayınca, kendi ulusunun dar milliyetçi güdülerine kapılmayan sosyalistler, egemen burjuva kanat tarafından hedef gösterilmeye başlanmıştır.

Örneğin sekte tavrı nedeniyle 1908 Devrimi'ni iskalamakla itham ettiğimiz Bulgar Sosyal Demokrat Parti'nin dar kanadı, yine bu sekte teorik-politik hattı sayesinde Balkan Savaşları ve emperyalist paylaşım savaşları yılları boyunca tutarlı bir devrimci çizgi izlemiştir. Dar Sosyalistler, Balkan devletleri arasındaki ihtilafların savaş yoluyla çözülmesine kesinlikle karşı çıkmışlardır. Balkan Savaşları'nı, Balkan burjuvazisinin ve küçük prenslerinin toprak kazanma hırslarının bir sonucu olarak görmüşler, halkları korkunç çarklar arasına sürükleyen bir haydutluk olarak nitelendirmişlerdir.⁷⁸ Onlar, burjuva milliyetçiliğini halkın gerçek çıkarlarıyla uyuşmayan ve istismar edilen bir ideoloji olarak değerlendirmişlerdir.

Bulgar Dar Sosyalistlerinin temel programlarından biri, ulusal ve diğer karşıtlıkları ortadan kaldıracak demokratik bir federal Balkan Cumhuriyeti kurulmasıydı. Bu fikir, Balkanlar'daki burjuvazinin askeri emellerine ve fetihçi doktrinlerine karşı ileri sürülmüş devrimci demokratik bir platformdu. Balkanlar'daki bütün bilinçli proletaryanın bayrağı haline gelmişti; çünkü ırk, milliyet veya devlet sınırları ayrımı olmaksızın bütün Balkan halklarının kardeşliğini öngören bir programdı. Dar Sosyalistler görünüşte liberal, gerçekte gerici olan Neo-Pan-Slavist demagojiye ve şovenist eğilimlere karşı uzlaşmaz bir şekilde mücadele etmişlerdir. 1910'daki kongrelerini "*Pan-Slavizme karşı bir Pan-Sosyalizm gösterisi*"ne dönüştürmüş, diğer Slav sosyal demokrat partilerin temsilcilerini davet ederek uluslararası proletarya dayanışmasının önemini vurgulamışlardır.⁷⁹

*"Sağduyunun askıya alındığı bir yıld. (1913) Yeni efendiler çılgınlık, barbarlık, kıyımlar ve katliamlardı. Bütün ülkeye felaket getiren korkunç bir yıl oldu. Geçtiğimiz yıl savaşın tehlikelerine karşı insanları uyaran yegâne parti sosyal-demokrat parti oldu. Burjuva demokrasisinin en soldan en sağ uca, Stambolistlerden Radikal Demokratlara bütün hizipleri Makedonya'nın özerkliği adına ve kölelerin özgürlüğü için Türklere karşı savaşa öfkeyle oy verirken, sadece Sosyal Demokrat işçi partisi karşı oy kullandı."*⁸⁰ Fakat bunun yanında Dar Sosyalistlerin fikirleri sosyalistler üzerinde dahi tam anlamıyla yankı bulmamıştır. Birçok

⁷⁸ Nikolay Todorov, age, s. 96

⁷⁹ Lev Troçki, age, s. 54

⁸⁰ Igor Despot, age, s.71

sosyalist savaşta dövülmüş, ünlü sosyalistler çarpışmalarda sergiledikleri kahramanlıklardan dolayı ulusal monarşiler tarafından madalya bile almışlardı.⁸¹

Sonuç olarak, II. Balkan Savaşı öncesinde Balkan Federasyonu fikri henüz pratikte sınanmamış, hatta kimi burjuva milliyetçilerince bile kısmen sahiplenilen bir birlik projesi olarak görülüyordu. Ancak II. Balkan Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte Balkan milletlerinin birliğini savunmak, giderek bir tür ön-Leninist strateji niteliği kazanmıştır. Buna karşılık, II. Enternasyonal'in Batı Avrupalı partileri aynı tutarlılığı kesinlikle gösterememiştir. Balkan halklarına birleşin ve savaşlara karşı çıkın çağrısı yaparken, kendi ülkeleri savaşa girdiğinde emperyalist hükümetlerinin arkasına dizilmişlerdir; yani tam anlamıyla "ele verir talkımı, kendi yutar salkımı" örneği sergilemişlerdir. Oysa özellikle Bulgar komünistleri başta olmak üzere Balkan komünistleri, savaş yıllarında sergiledikleri teorik netlik ve politik tutumla bu ön-Leninist vasfı yalnızca hak etmekle kalmamış, aynı zamanda enternasyonalist sosyalist hareket için de örnek bir çizgi ortaya koymuşlardır. Buna rağmen, söylemleri ve tutumları ön-Leninist bir çizgiye yaklaşırsa dahi geniş bir etki alanı yaratamamışlar, burjuva milliyetçiliğini aşacak bir adım atamamışlardır. Hatta bir çelişki olarak, siyasal faaliyetleri çoğu kez burjuva milliyetçiliğinin göz yummasıyla, yani onun izin verdiği sınırlar içinde mümkün olabilmektedir. Ön-Leninist damarın güçlenememesinin nedeni burjuvazinin hegemonyası altında kalmalarıdır.

4. Leninizmin Alametifarıkası: Emperyalist Savaşlara Karşıtlık Sosyalist Devletlere Yol Açıyor

20. yüzyılın başında Marksist devrimciliğin en önemli halkası kuşkusuz 1917 Ekim Devrimi ve onun ideolojik ifadesi olan Leninizmdir. Leninizm, başarılı bir devrim deneyiminin ürünü olarak bütünsel sistem sunar; tek bir pratik noktaya indirgenemeyecek bir kapsam taşır. Bununla birlikte, Bolşevik Parti'nin I. Dünya Savaşı boyunca tutarlı bir şekilde sürdürdüğü emperyalist savaş karşıtı politika, devrimin başarısına giden en kritik etkenlerden biri olmuştur. Leninistler, emperyalist savaşın ortaya çıkışında ya da sürmesinde rol oynamadılar; fakat savaşın işçi ve köylü kitleler üzerindeki yıkıcı sonuçlarını en iyi onlar tahlil ettiler ve bu savaşı iktidarı ele geçirdikleri bir iç savaşa dönüştürmeyi başardılar. Nitekim I. Dünya Savaşı tarihin en güçlü ve muzaffer sosyalist devrimine doğrudan bir itki vermiştir. Benzer biçimde, II. Dünya Savaşı da bu kez Sovyetler'in varlığı ve esin kaynağı sayesinde Balkan topraklarında sosyalist devrimlerin başlamasına zemin hazırlamıştır.

I. Dünya Savaşı sonrasında Ekim Devrimi, Rusya'nın çevresindeki ülkeleri derinden etkiledi, ancak Balkan coğrafyasında doğrudan bir sosyalist dalga yaratmadı. Bu yıllarda bölgede yükselen asıl güç köylü partileri oldu; hatta bazıları ciddi iktidar deneyimleri yaşayacak ölçüde etkili hale geldiler. "*Gördüğümüz gibi, nüfustaki ezici üstünlüklerine rağmen, köylülerin Balkan siyasetine katılımı yok denecek kadar azdı. Bu gruba hitap etmeye çalışan Sırp Radikal Partisi, 1914'te tipik bir orta sınıf örgütü haline gelmişti. Zirai Birlik'in kurulmasında ilk adımlar köylüler değil, entelektüeller tarafından atıldı.*"⁸² Savaşlardan önce köylü partileri henüz güç toplama sürecindeydi ve sosyalist partilerin ise yalnızca kurulmuş olmalarından kaynaklanan simgesel bir önemi bulunuyordu. Bu nedenle iki kesim arasında gerçek anlamda

⁸¹ Igor Despot, age, s.72

⁸² Barbara Jelavich, Cilt II, age, s. 39

bir rekabetten söz edilemezdi. Ancak savaşların ardından ulusal partilerin ve milliyetçiliğin temelsizliği ayyuka çıktı. Bu dönemde köylü partileri önemli ölçüde güç kazanırken, Sovyetlerle doğrudan temas halinde olan sosyalist partilerle aralarında artık somut bir rekabet ortaya çıkmaya başladı.

Balkanlar'da köylülüğü temsil eden örgütlerin bağımsız bir siyasal özne olarak iktidara gelişinin en ileri örneği, 1919–1923 arasında Bulgaristan Çiftçi Halk Birliği'nin hükümetidir. Aleksandır Stamboliyski'nin önderliğinde iktidara gelen bu köylü partisi, toprak reformu girişimleriyle yoksul köylülere nefes aldirmayı, ordunun gücünü sınırlayarak askerî aristokrasiyi geriletmeyi ve dış politikada Yugoslavya ile yakınlaşmayı hedeflemiştir. Ancak iktidar tabanı esasen köylülükle sınırlı kaldığı için şehirli burjuvaziyle, monarşi yanlılarıyla ve büyük toprak sahipleriyle sürekli bir gerilim yaşanmıştır. Sosyalistlerle ittifak yerine çoğu zaman rekabet yoluna giden bu çizgi, köylü iktidarının kırılmasını artırmış ve sonunda Haziran 1923'te bir askerî darbe ile tasfiye edilmiştir. Böylece Çiftçi Birliği deneyimi, köylülüğün iktidara gelebileceğini ama kalıcı bir hegemonya kuramayacağını; sosyalist hareketle bağ kurmadığı sürece burjuvazi ve monarşi karşısında kolayca yenilgiye uğrayacağını göstermiştir.

Benzer bir eğilim, Hırvat Köylü Partisi'nin de Stjepan Radić ve Vladko Maček liderliğinde yükselip ulusal burjuvazi ve monarşiyle sınırlı bir denge siyasetine hapsolmasıyla görülmüş, bu da Balkan köylü hareketlerinin ortak kaderini gözler önüne sermiştir. Yine de Hırvat Köylü Partisi'nin diğer örneklerden farklı bir yönüne vurgu yapmak gerekmektedir. Bu parti Komintern ile bağlantı kurmuş ve bağımsız devlet olma, Yugoslavya ve Balkan Federasyonu tartışmaları hakkında somut adımlar atmıştır. *“Temmuz 1923'te Radić, Hırvatların federal yanlısı tavrına yabancı desteği bulmak üzere ülkeden ayrıldı. Seyahatleri sırasında, Komintern'in beşinci kongresinin yapıldığı 1924 yazında Sovyetler Birliği'ni ziyaret etti. Moskova'da Köylü Partisi'nin Komintern'le bağlantılı olan Komünist Köylü Enternasyonaline (Krestintern) bağlanması için girişimlerde bulundu. Bu dönemde Yugoslavya'nın Sovyetler Birliği'ni tanımadığı ve Komünist Parti'nin yasadışı sayıldığı hatırlanacaktır. Ağustos 1924'te Radić yurda döndü ve derhal aktif bir politikaya girişti.”*⁸³

Balkan Savaşları'nın ardından Osmanlı çatısı altında bir birlik kurma ihtimali tamamen ortadan kalkmış, federasyon düşüncesi gündeme gelse bile artık Osmanlı'yı dışarıda bırakan bir model söz konusu olmuştur. Kabına sığmayan milliyetçilik, bir yandan küçük devletçiklerin dar ufkunu küçümsüyor, öte yandan Yunanlıların, Arnavutların ve Rumenlerin dâhil olacağı bir federasyonu gerçekçi değil, ütöpik bir hayal olarak görüyordu. Bu koşullar içinde Balkan topraklarında yaşayan Slavları birleştirme ülküsü öne çıkmış ve “Yugoslavya” fikri —yani Güney Slavlarını, Rusya dışındaki Slav unsurları kapsayacak bir birlik tahayyülü— yeni birlik arayışlarının en somut ifadesi haline gelmiştir.

En geniş birliği sağlamak ile uluslara ayrı ayrı kader tayin etme hakkını tanımak arasında hangisinin sosyalist politika açısından daha uygun olduğunu belirlemek kolay değildir. Örneğin Sırp Sosyal Demokrat Partisi, II. Enternasyonal çizgisiyle uyumlu biçimde Balkan Federasyonu'nu savunuyordu; ancak bu federasyona Arnavutların ve Türklerin dâhil

⁸³ Barbara Jelavich, Cilt II, age, s. 164

edilmemesi gerektiğini ileri sürüyordu. Bunu milliyetçi gerekçelerle değil, yabancı sermayenin Arnavutlar ve Türkler üzerinden sosyalist bir Balkan Federasyonu'na sızabileceği iddiasıyla açıklıyorlardı.⁸⁴ Hatta bu nedenle Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nu İttihatçıların aparatı olmakla itham edip II. Enternasyonal'e şikâyet ettiler. Bu tezin samimiyetle dile getirildiğini varsaysak bile, Sırp burjuva milliyetçilerinin bu yaklaşımı bıyık altından gülümseyerek izlediklerini tahmin etmek zor değildir.

Federasyon fikriyatından Osmanlı ve Türkler çıkarıldıktan sonra, birlik idealinin daralması devam etti. Arnavutlar ve Yunanlılar da Slav milletler için bir tür yabancıydı. Gündeme Yugoslavya fikri geldi. Güney anlamına gelen Yugo öneki Rus olmayan bütün Slav milletlerin, Bulgar, Sırp, Hırvat, Sloven ve elbette Makedon, birleşmesini vadediyordu. Yani sol literatürde sıklıkla tekrar edildiği gibi, bütün Balkan uluslarını birleştirme başarısını başta Josip Broz Tito önderliğindeki devrim olmak üzere sosyalizme bağlayan görüş bu açıdan temelsizdir. Birlik fikrinin kendisi tek başına sosyalist yahut anti-sosyalist bir öz içermemektedir. Önemli olan şey büyük burjuvazinin ve emperyalist-kapitalist sistemin uzantılarının iktidardan uzaklaştırılmasıdır; eğer bu başarı birlik sayesinde mümkün oluyorsa sosyalistçe olan birliktir, yok eğer tek ülkede böyle bir imkân varsa bu sefer o ülkenin devrimciliğine destek olunmalıdır.

Esasında Yugoslavya ulusal hareketi Hırvatların milliyetçi programlarının 1848 devrimleri ardından sekteye uğramasının ardından ortaya çıktı. *"Bu düşüncenin kökleri, Hırvat İliyacılığını tüm Güney Slavlarını kapsayan bir kavrama dönüştüren ve otantik milliyetlerini ifade etmek için Yugoslav terimini icat eden Piskopos Strossmayer'in çalışmalarına dayanıyordu."*⁸⁵ Strossmayer'in asıl niyeti bütün Slavları Habsburg İmparatorluğu çatısında toplamaktı. Ancak onun Yugoslavya "keşfi", asıl niyetinin aksine Hırvat ve Sırp milliyetçilerini etkilemekle kalmadı başarılı bir sosyalist devrimin de temel programı haline dönüştü. Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı ile Yugoslavya Krallığı arasındaki fark yalnızca bir isimlendirme meselesinden ibarettir. I. Dünya Savaşı'nın ardından ilan edilen krallık, 1928'e kadar "Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı" adını taşımış, bu tarihten sonra ise "Yugoslavya Krallığı" olarak anılmıştır. Ayrıca bu dönemde, Yugoslavya dâhil hiçbir Balkan devletinin Sovyetler Birliği'ni resmî olarak tanımadığı düşünüldüğünde Yugoslavya idealinin tek başına sosyalist bir değer taşımadığı açıktır.

Yugoslavya'da krallık döneminden sosyalist devrim sonrasına kadar devam eden bir sorun Sırp merkezîyetçiliği sorunudur. *"Çünkü Sırbistan'ın ve Sırp kraliyet ailesinin ısrarı üzerine üniter merkezîyetçi meşruti monarşi rejimi oluşturulmuş; Krallık makamı, Sırp Karacorceviç Hanedanlığına bırakılmış ve hükümet, meclis, bürokrasi ile orduda da daha çok Sırlara dayanmıştı. Devletteki Sırp hakimiyeti ülkedeki diğer unsurlarda giderek daha fazla hoşnutsuzluğa yol açmıştı. En büyük tepki, ülkenin ikinci büyük milleti Hırvatlardan gelmişti."*⁸⁶ Makedonya Güney Sırbistan olarak adlandırılmış, Bosnalı Müslümanlar Hristiyanlardan daha düşük statüde sayılmış, Arnavutlar ve Karadağlılar Sırp gibi muamele görmüşlerdir. Yugoslav ordusunun komuta kademelerinde ve yönetiminde büyük ölçüde

⁸⁴ Igor Despot, age, s.81

⁸⁵ Dennis P. Hupchick, age, s. 358

⁸⁶ Eminaİp Malkoç, 1930'lu Yıllarda Belgrad Türk Elçiliği'nin Penceresinden Yugoslavya, Doğu Batı Dergisi Sayı 91, Balkanlar III, s. 144

Sırp hâkim bulunmaktaydı. Sırp olmayan çoğu kimse için Yugoslav demek Sırp demektir. Sonuçta Sırbistan için Balkan federasyonu bir tür Sırp diktatörlüğüdür, ekonomik açıdan daha refah cumhuriyetler olan Hırvatistan ve Slovenya, merkezîyetçi ekonomik yapının kendilerini "fazla fedakârlığa" zorladığından ve zenginliklerinin Sırbistan'a aktarıldığından şikâyetçiydiler.

Hırvat Köylü Partisi, Hırvat milliyetçileriyle uyumlu şekilde, Yugoslavya devletini kabul ediyor ancak merkezîyetçi olmayan federatif bir sistem talep ediyordu. Yugoslav Komünist Partisi (YKP) ise 1919 Nisanında Sırp Sosyal Demokrat Partisi'nin girişimiyle kurulmuş, Sırp, Hırvat, Sloven, Bosna-Hersek ve Voyvodina sosyal demokrat partilerinin radikal unsurlarını bir araya getirmiştir. *"YKP programı Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) programının kopyası gibiydi. Nüfusun %75'ini oluşturan köylülüğe ilişkin, daha önemlisi ciddi çelişkilerle ve belirsizliklerle yüklü olan "ulusal sorun"a ilişkin hiçbir özgül siyasi saptama ve öneri yoktu. Milli ihtilaflar, eşitsizlikler, baskılar üzerinde hiç durmaksızın Yugoslavya'nın bütünlüğünü veri alması, halkın geniş kesimlerinin Parti'yi (objektif olarak) Sırp milliyetçiliği paralelinde saymasını getirdi. (Daha sonra, Sırp ağırlıklı YKP yönetiminin memnuniyetsizliğine rağmen, Yugoslavya'yı "yapay bir devlet" olarak tanımlayarak, bütün halklara kendi kaderlerini tayin hakkını tanıdığı bir "Balkan Federasyonu" kurulmasını öneren Komintern formülü devralınacaktı.)"*⁸⁷

Komintern, 1935'te Halk Cephesi taktiğine yönelmeden önce "sınıfa karşı sınıf" ilkesini benimsemiş ve burjuvaziyle uzlaşmaya dayalı tüm işbirliği modellerini reddetmiştir. Bu dönemde Komintern'in politikası, özellikle Sırp burjuvazisine karşıtlık ekseninde şekillenmiş ve bu nedenle bütün Balkan uluslarının bağımsız devletler kurması gerektiği savunulmuştur. Ulusal sorunun çözümü, ancak sosyalist devrimle ve ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı doğrultusunda Sırbistan, Hırvatistan ve Karadağ'ın bağımsızlaşmalarıyla mümkün görülmüştür. Yugoslavya Komünist Partisi de bu yaklaşımı benimseyerek, Yugoslavya'yı Makedonya'nın bağımsız bir birim olarak yer aldığı çok uluslu bir devlet biçiminde değerlendirmiş ve ülkenin ulusal kimliklere dayalı bir işçi-köylü federasyonu olarak yeniden örgütlenmesini desteklemiştir. Bu çizgi, 1928'deki Dresden Kongresi'nde açıkça ifade edilmiştir.⁸⁸ Ancak Komintern'in 1935'te faşizme karşı Halk Cephesi taktiğine yönelmesiyle birlikte, YKP'nin ulusal meseleye bakışı değişmiş; bu kez devlete karşı daha olumlu bir tutum almış ve Yugoslavya'yı "doğal ve yapay olmayan bir birlik" olarak tanımlamaya başlamıştır. Buna rağmen amaç, eşit ulusların federasyonu temelinde ülkenin yeniden örgütlenmesi olarak açıklanmıştır.

Sırp milliyetçiliği için Yugoslavya demek, Sırp burjuvazisi ve bürokrasisi egemenliği altına girmiş bir Balkan Birliği demektir. Yugoslavya Krallığı döneminde köylü partileri, özellikle Hırvat Köylü Partisi, Sırp merkezîyetçiliğine karşı federalist ve özerklik yanlısı taleplerle öne çıkmış, ancak çoğu zaman reel politik gelişmeler doğrultusunda bazen uzlaşmacı roller üstlenmişlerdir. Yugoslavya Komünist Partisi ise başlangıçta ulusal sorunu görmezden gelen merkezîyetçi bir çizgiden, Komintern'in etkisiyle ulusların kendi kaderini tayin hakkını savunan bir federasyon yanlısı politikaya evrilmiş, ancak faşizm tehdidiyle birlikte ulusal birliği ve federal Yugoslavya'yı koruma yönünde bir tutum sergilemiştir. Yugoslav Komünist Partisi'nin

⁸⁷ Tanıl Bora, age, s. 42

⁸⁸ Barbara Jelavich, Cilt II, age, s. 340

örnek alınması gereken yönü, Köylü Partisi gibi sık sık değişen politik tutumları değil; krallığın baskıcı diktatörlüğü altında, illegalite koşullarında dahi ulusal sorun ve komünist tutum üzerine cesur tartışmalar yürütebilmesi ve bu tartışmaları Balkanlar'ın özgül koşullarında, yerel gerçekliklere dayanarak temellendirebilme başarısıdır.

Balkanlar Devrimlerle Sarsılıyor

Bolşevik Devrim ve Leninist ilkelerin geniş kitlelere ulaşması, I. Dünya Savaşı'nın yarattığı koşullar sayesinde mümkün oldu. Savaşın emperyalist karakterini teşhir eden ve bu nedenle sosyalistlerin, kendi devletleri de dâhil olmak üzere tüm savaştan kamplara karşı çıkmaları gerektiğini savunan ilke, başlangıçta yaygın kabul görmedi. Ancak Leninist çizginin haklılığı ve gücü, bizzat hayatın içinde sınanarak kanıtlandı ve devrim zaferle sonuçlandı. Bolşevik Devrim, insanlık tarihinin başından beri durmaksızın süren devrimler zincirinin en büyük halkası, en yıkıcı fırtınası oldu ve artık bütün dünyayı etkileme kudretine sahipti. Bu nedenle Balkanlar'da II. Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşen sosyalist devrimleri yalnızca Sovyetler Birliği'nin askerî müdahalesine indirgemek sıkça içine düşülen bir yanılıdır.

Bolşevik Devrim, tüm dünyayı olduğu gibi Balkanlar'ı da derinden etkilemiştir. Ancak II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan sosyalist devrimlerin kıtalar aşan yaygınlığı dikkate alındığında, bu sürecin Sovyetler Birliği'nin askerî gücü yanında sosyalizmin teorik çekiminden ve sosyalist iktidarların pratik gücünden beslendiği anlaşılır. Balkanlar'da sosyalist devrimler özellikle Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya ve Arnavutluk'ta hayata geçmiştir; Yunanistan'da ise komünistlerin öncülük ettiği bir iç savaş yaşanmıştır. Sovyetler Birliği'nin Romanya'daki askerî müdahalesi belirgindir, Bulgaristan'da da göz ardı edilemeyecek bir desteği olmuştur. Buna karşın Yugoslavya ve Arnavutluk devrimlerinin esasen yerel dinamiklere dayanarak geliştiği tarihsel bir gerçektir. Yunanistan iç savaşında ise Sovyetler Birliği'nin komünistlere destek vermediği, aksine İngiltere ile reel politik bir anlaşmaya yöneldiği bilinmektedir. Buna rağmen, Yunanistan'da devrim başarıya ulaşmasa bile komünistlerin önemli ve ciddi bir politik müdahale gerçekleştirdikleri yadsınamaz.

Balkan devletlerinin Osmanlı'dan ayrılarak bağımsızlık kazandığı yıllardan beri, önceki sayfalar boyunca aktardığımız coşkulu tarihi, bu devletlerin 20. yüzyılda sosyalist devrimlere sahne olması için yeterli donelere sahip olduğunun ispatı niteliğindedir. Balkan sosyalist devletlerini Sovyetler Birliği'nin aparatı görmek, soğuk savaş yıllarının sığ liberal safsatlarından biridir. Nasıl ki Rusya ve çevresindeki halklar I. Dünya Savaşı'nın yarattığı hayal kırıklığı ortamında Leninist tezlere sarıldıysa ve birer Bolşevik savaşçısı haline dönuştüyse; Mussolini ve Hitler faşizmi de Balkan halklarını partizan mücadelesiyle komünist militan haline dönuştürmüştür.

Hikmet Kıvılcımlı'ya göre, sosyalist dinamikler kadar faşist eğilimler de Balkanlar'ın kendi iç yapısından doğmuştur; öyle ki faşizm için dışarıdan, Almanya'dan ithal etme derdine dahi ihtiyaç yoktur: *"Birinci Emperyalist Evren Savaşı biter bitmez, Bulgar'ın tepesi atmış, tepesindeki "Tsar" tapasını atmış. Yüzde yüz köylü değil mi Bulgar? Stambuliski ütopyasıyla*

*yüzde yüz köylü hükümeti kurmuş. Ancak faşizmi Musolini'nin İtalya'sından ithal etmeye lüzum yok. Bizans kırması ve karması Osmanlı Derebeyliği'nin azgın şovenizmiyle beslenmiş ne Bulgar azmanı var? Tsankof zilgıdı, onun ürününü Bulgar zipçıktı burjuvazisine sundu. İkinci Emperyalist Evren Savaşı Tsankofu aratmadı. Sapık Hitler serserisinin, burjuvaları satın alarak Devletleri oyuncak ve tuvalet kâğıdı gibi kullanışı, "Tsar" adlı korkuluğun da Nazi gerizinde bir kurttan başka şey olmadığını bir daha Bulgar halkına öğretti. Savaşın biter gibi olmasını beklemeyen Bulgar, gene eski dağların ormanların geleneğini tepe tepe kullandı. Öldü, öldürüldü. Finans Kapital canavarlığı sırtüstü düşer düşmez, Bulgar: "Demokratik Halk Cumhuriyeti" bayrağını dikti."*⁸⁹

Faşizm yalnızca Alman ve İtalyan işgalinden ibaret olsaydı, belki de Balkanlar'da milliyetçi hareketler üstün gelebilirdi. Ancak Kıvılcımlı'nın isabetle belirttiği gibi, faşizm Osmanlı ve Bizans'tan miras kalan otoriter gelenekle kaynaşmış; derinleşen yoksullukla birleşince, tıpkı Bolşeviklerin hem dış hem de iç düşmanlara yönelmesi gibi Balkan halklarını da yalnızca Alman ve İtalyan işgalcilerle değil, aynı zamanda yerli işbirlikçilere karşı savaşımaya zorlamıştır. Yugoslavya, Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan'daki krallar, pasiflikleri ve faşist bloklarla iş birliğine yatkınlıklarıyla kendilerini açıkça ifşa etmişlerdir. Köylü partileri ise uzlaşmacı karakterleri nedeniyle gerçek bir alternatif oluşturamamıştır. Bu ortamda Romanya'da Corneliu Zelea Codreanu'nun önderliğindeki Demir Muhafızlar, Hırvatistan'da Ante Pavelić'in 1941 Nazi işgaliyle birlikte iktidara gelen Ustaşa hareketi ve Sırbistan'da Çetnikler, özellikle Yahudiler ve Romanlar başta olmak üzere farklı topluluklara karşı sistematik soykırım politikaları uygulamışlardır. Faşistler, kafalarının içerisindeki ırkçı fikirlerin etkisiyle işgalcilere karşı dik durmak yerine onlarla anlaştılar ve silahlarını ezilenlere doğrulttular. Böylece Balkanlar'da faşizm, yalnızca dış işgalin değil, yerli milliyetçiliğin en karanlık biçimlerinin ürünü oldu.

Sosyalist devrimlerden önce Balkanlar'ın ekonomik tablosu oldukça vahimdi. 1930'lu yılların başlarındaki Büyük Buhran, tüm Balkan ülkelerini olumsuz etkilemiş, tarım ürünlerinin fiyatlarının çökmesiyle, köylüler vergilerini ve borçlarını ödeyemez duruma gelmişti. Tarımsal ve sanayi ürünleri arasındaki değer uçurumu, köylü çoğunluğun durumunu daha da kötüleştirmişti. Ortalama bir Balkan köylüsü, Batı Avrupa'daki 4 kişiye kıyasla sadece 1.5 kişinin gıda ihtiyacını karşılayacak kadar üretim yapabiliyordu.⁹⁰ Köylüler, devlete ağır vergiler ödemek ve tuz, kibrit, giysi gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak zorundaydılar, ancak bunu yapabilecek imkanlardan yoksundular.

Sosyalist devrim yalnızca bir iktidar değişimi, silahlı güçlerin darbesi yahut bir reform değildir; komünist bir partinin etkili olduğu coğrafyada eski hâkim sınıfların siyaseten ve ekonomik olarak mülksüzleştirilmesidir. Bir tür servete el koyma girişimi olarak devrim, ezilen sınıfların lehine hareket eder; yani çok geniş bir toplumsal tabakaya dayanır. Dışsal bir etkeni birincil belirleyici saymak geniş yığınların iştirakini gerektiren sosyalist devrim için indirgemeci ve yanıltıcı olur. Sosyalizmi bir devrim, ezilenlerin iktidar olma kudreti olarak kavramayınca, tıpkı soğuk savaş yıllarının kirli antikomünist propagandası gibi, Sovyetler Birliği yayılmacı bir dış güç olarak görülür. Hal böyle olunca da bütün devrim dalgaları bir tür askerî harekât torbasına

⁸⁹ Hikmet Kıvılcımlı, *Günlük Anılar*, Köxüz Yayınları, s. 138

⁹⁰ Barbara Jelavich, *Cilt II*, age, s. 253

doldurulur. Balkanlar'ın geçtiğimiz sayfalar boyunca aktardığımız zengin tarihinden II. Dünya Savaşı sonrasına kalan yapılanmalar komünist partilerdir. İlla ki devrimi belirleyen faktörlerden birine ağırlık verilecekse, bu nokta Georgi Dimitrov liderliğindeki Bulgar Komünist Partisi, Enver Hoca liderliğindeki Arnavutluk Komünist partisi ve Josip Broz Tito önderliğindeki Yugoslavya Komünistler Birliği olmalıdır.

1939 yılında hiçbir Balkan ülkesi savaşın içinde olmamasına rağmen sadece iki yıl içinde bütün Balkan devletleri II. Dünya Savaşı'na dahil oldular. Arnavutluk, Yunanistan ve Yugoslavya Almanya ve İtalya tarafından yani faşist güçler tarafından işgal edildi. Bulgaristan; Yugoslavya ve Yunanistan ile savaştı. Romanya ve Almanya; Sovyetler Birliği'ne savaş açmıştı. Nihayet 1945 yılında savaşı sona erdiren gelişme Batı Avrupa'da Normandiya kıyılarındaki harekât, Doğu'da ise zayıflayan Almanya üzerinde Sovyetler Birliği'nin askeri zaferi oldu. SSCB 1944 Ağustosunda Romanya'ya girmişti ve yılın sonunda Bulgaristan'a doğru ilerlemişlerdi. Yugoslavya'nın ve Arnavutluk'un kurtuluşunun merkezinde ise Partizan direnişi rol oynar, SSCB'nin Partizan hareketine desteği ise enternasyonalizmin olağan sonuçlarından biridir.

Romanya'ya komünizmin sadece Sovyet askeri müdahalesi yoluyla geldiğini kabul etsek bile, ülkedeki değişimin karakterinin kapitalist hegemonyadan farkı hemen belli olmuştur. *“Sovyetler, komünizm yanlısı köylü lider Petru Groza başkanlığında bir cephe hükümeti kurdu (1945-1952). Milliyetçi Tatarescu başbakan yardımcısı ve dışişleri bakanı görevlerinde kalsa da komünistler tüm önemli bakanlıkları özellikle de ordu ve polisi kontrol eden bakanlıkları ellerinde tutuyordu. Bu durumda Mihai'nin Sovyetlerin diktesini kabul etmekten başka seçeneği yoktu. Groza tarım reformunu yürürlüğe koyarak büyük miktarda toprağı tazminatsız olarak kamulaştırarak yaklaşık 1 milyon köylüye dağıttı.”*⁹¹ Sovyetlerin askeri müdahalesi sayesinde varlık kazanmış, tepeden örgütlenmiş ve hatta işgalci olmakla itham edilen bir devrim bile ezilenler lehine derin sınıfsal sonuçlar doğurabilmiştir. Bürokrasi, özgürlükler ya da insan hakları temelinde yöneltilen eleştirilere kulak tıkayamayız; fakat burjuvazinin tasfiyesi sayesinde bir milyon topraksız köylünün toprak sahibi olmasını da yalnızca liberal kavramlarla açıklamak mümkün değildir.

Partizan savaşı ile Yugoslavya ve Arnavutluk devrimleri, komünizmin ideolojik olarak yerleşmesinin en somut örneklerinden birini oluşturur. Yugoslavya'da komünistler daha savaş zamanında sosyalizmin ideolojik gereklerini yerine getirmeye başlamışlardı. YKP yerel konseyler ve komiteler vasıtasıyla yasama, yürütme ve yargı organı haline geldi. *“Yugoslavya Halk Kurtuluş Ordusu, 1943'e kadar ülkenin yaklaşık olarak beşte birini (genellikle Sırbistan, Karadağ ve Bosna-Hersek'in dağlık bölgelerini) özgürleştirdi. Kontrolün sağlandığı bölgelerde YKP'nin talimatıyla yerel ve bölgesel Halk Kurtuluş Komiteleri oluşturuldu. 1942'in sonuna gelindiğinde ülke genelinde 900'ün üzerinde yerel ve bölgesel Halk Kurtuluş Komiteleri mevcuttu.”*⁹²

Yugoslavya'da savaş zamanında Sovyetler Birliği liderliği, YKP'nin milliyetçi Çetniklerle ortak hareket etmesi gerektiğini ifade ediyordu. Ayrıca Londra'da ikamet eden Yugoslavya

⁹¹ Dennis P. Hupchick, age, s. 432

⁹² Caner Sancaktar, Yugoslavya'da Sosyalist Özyönetim Deneyimi, Doruk Yayımcılık, Şubat 2018, s. 63

Krallığı dahi bu ittifaka davet ediliyordu.⁹³ Sonuçta Sırp, Hırvat, Sloven, Makedon ve Karadağlı şeklinde beş ulustan (narodı) ve Kosova ve Voyvodina gibi azınlık statüsündeki özerk ulus topluluklarından (narodnosti) oluşan bu büyük devlet, askeri olarak Sovyet desteğini alsa bile politik olarak Sovyetler Birliği'ni ve Stalin'i karşısına almak zorunda kalmıştır. Bu çelişki, Yugoslavya'nın SSCB modelini merkezîyetçilik, komutacı sosyalizm ve yönetsel sosyalizm olarak tanımlamasına yol açtı. Resmî olarak bu modele "devrimci devletçilik" denilirken, Edvard Kardelj onu "bürokratik sosyalizm" olarak mahkûm etti. Yugoslavya 1950-1980 yılları arasında sosyalist özyönetim ismi verilen bir modeli uygulamıştır. Kominform ise Tito ve arkadaşlarını eleştirirken ve ihraç kararı alırken Yugoslavya modelinin Türk tarzı bir terörist rejim olduğunu ifade etmiştir.

Bu kapsamda vurgulamak istediğimiz şey, reel sosyalizmin sorunlarını tartışmak değildir, Yugoslavya modelinin sevaplarıyla ve günahlarıyla neredeyse Sovyetler Birliği kadar uzun bir tarihe sahip olduğu ve savaş yıllarından itibaren onun askeri desteğini alsa bile politik düzeyde ciddi gerilimlerin yaşandığıdır. Bu tablo Yugoslavya sosyalizminin kendi bağımsız karakterini açıkça ortaya koymaktadır.

Arnavutluk Devrimi de tıpkı Yugoslavya devrimi gibi kendine özgü koşulların eseri idi. Arnavutluk'taki Partizan savaşı SSCB'den çok Yugoslavya'dan etkilenmiştir. *"Arnavutluk Komünist Partisi 1941 yılında kurulduğunda, onun ilham kaynağı ve yol göstericisi Dusan Mugosa ve Miladin Popović isimli iki Kosovalı Yugoslav olmuştur. Bu parti sanki Yugoslavya Komünist Partisi'nin bir alt dalı gibi kurulmuştur. Bir başka deyişle Arnavutluk Komünist Partisi Yugoslavya Komünist partisinin ürünü idi. Diğer Doğu ve Orta Avrupa ülkelerinden farklı olarak Arnavutluk'ta sosyalist rejim, Sovyet yardımı olmadan kurulmuştur."*⁹⁴

1939 yılında Arnavutluk İtalyanlar tarafından işgal edildiğinde çok cılız bir direniş sergileyen Abbas Kupi dışında işgali savuşturacak bir odak bulunmuyordu. Enver Hoca liderliğindeki Komünist Parti tıpkı Yugoslavya'da olduğu gibi işgal karşıtlığını sosyalist özyönetim modelinin nüvesi sayılabilecek halkçı hamlelerle birleştirme başarısını gösterebilmiştir. Komünist hareketin dışında Arnavutluk'ta savaş yıllarında iki farklı milliyetçi eğilim öne çıkmıştır. Abbas Kupi'nin önderliğinde kurulan Legaliteti Hareketi, Kral Zog'un geri dönmesini hedefleyen monarşi yanlısı bir hareketti. Buna karşılık Mithat Frashëri'nin liderliğindeki Balli Kombëtar, antikomünist bir çizgide Büyük Arnavutluk idealini savunuyordu. Her iki hareket de komünistlerle kısa süreli temaslar kursalar da hızla ayrıştı; Legaliteti monarşi restorasyonuna saplanırken, Balli Kombëtar kimi bölgelerde Alman işgaliyle dahi iş birliğine gitti.

Komünistler güneyde, Kupi'nin kralcıları merkezde ve Frashëri'nin kitleleri ise kuzeyde faaliyet yürütmüştür. Ülkenin güneyinde feodal toprak sahipliği esastı, kuzeyinde ise prekapitalist kabileci bölünme söz konusuydu. Üç cephede birden -işgalcilere, feodal toprak düzenine ve kabileci gericiliğe- savaş açan tek güç komünistlerdi. Legaliteti, varlığını sürdürebilmek için ABD ve İngiltere'nin desteğini ararken; Balli Kombëtar, feodal toprak sahiplerinin çıkarlarını korumaktan öteye geçemedi. Sonuçta her ikisi de 1944'te komünistlerin iktidara gelişiyle

⁹³ Caner Sancaktar, age, s. 96

⁹⁴ Ali Özkan, Enver Hoca Dönemi Arnavutluk, Nobel Yayıncılık, 2021, s. 131

tasfiye edildi; bu durum, Arnavutluk'ta milliyetçi ve monarşist çizgilerin kalıcı bir alternatif üretmediğini açıkça göstermiştir.

Arnavutluk'taki komünist iktidar başlangıçta Yugoslavya'nın etkisi altında şekillendi; ancak 1948'de Yugoslavya ile Sovyetler Birliği'nin ilişkileri bozulunca, ülke yönünü Moskova'ya çevirerek Sovyet yanlısı politikalara yöneldi. 1961'den itibaren ise bu kez Sovyetler Birliği'ni revizyonist ilan ederek Çin yanlısı saflara geçen Arnavutluk, kendine özgü bir sosyalist modeli sadece tek bir ülkede değil dünya ölçeğinde geliştirdiği iddiasını öne çıkardı.

Balkanlar'daki sosyalist iktidarların karşılaştığı sorunlar, temelde Sovyetler Birliği'nin, Çin'in ya da Latin Amerika ile Afrika'daki sosyalist deneyimlerin yaşadığı sıkıntılarla büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Böyle bir politik tarih yazımı ele alındığında; SSCB'nin hegemonya isteği, 1956 Macaristan ayaklanması ve ardından gelen Sovyet müdahalesi, bu müdahaleye Yugoslavya'nın çelişkili desteği, Romanya'nın reddi ve Arnavutluk'un onayı; 1958'den itibaren Çin'in SSCB karşısında konumlanması ve Arnavutluk'un 1961'de Pekin'in yanında saf tutması; 1968 Prag Baharı'nın Sovyet öncülüğünde askerî işgale bastırılması ve bu işgale karşı Yugoslavya ile Romanya liderlerinin kınamaları; merkezi planlamanın zorlukları, başarıları ve başarısızlıkları; bürokrasi sorunu ve Yugoslavya'nın özyönetim modelinin gerçek bir alternatif üretmemesi gibi devasa meselelerle karşılaşılır. Bu sorunların tümü, 20. yüzyıl sosyalist teorisinin ortak problemleridir; kimi zaman övgü, kimi zaman da eleştiri konusu olmuştur. Ancak hiçbirini yalnızca Balkan bağlamına hapsedmek mümkün değildir; her biri içerik ve kapsam itibarıyla Balkanlar'ın sınırlarını aşar. Dolayısıyla, genel olarak reel sosyalizm başlığı altında değerlendirilen bu meseleler, bu yazının kapsamı dışında tutulmak zorundadır.

Yugoslav yazar Meşa Selimoviç, *Derviş ve Ölüm* adlı romanında bir karakterin ağzından Bosna insanını tanımlarken şu cümleyi kurar: “*Coşkunluğumuz, anlayışsızlığımız kadar tehlikelidir.*”⁹⁵ Balkan insanı için dile getirilen bu “anlayışsızlık” nitelemesi aslında oryantalist bir ithamdır; çoğunlukla Batı'nın dışarıdan yönelttiği bir suçlamayı yansıtır. Selimoviç görünüşte bu ithamı kabulleniyor gibidir; fakat aynı anda coşkunluğu onunla eşdeğer bir konuma yerleştirerek tersinden olumlu bir anlam yüklemektedir. Ne mutlu Balkan halklarının krallara, işgalcilere, sömürgecilere ve burjuvaziye karşı sergilediği o “anlayışsızlığa”! Ve ne mutlu bağımsızlık mücadelelerinden sosyalist devrimlere kadar uzanan o devrimci coşkunluğa!

Ali Tekin

⁹⁵ Meşa Selimoviç, *Derviş ve Ölüm*, çev: Mahmut Kıratlı, Timaş Yayınları, 2022, s. 385